

કરણી તેવી પાર ઉતરણી

અથવા

કાકામામા કેહેવાના અને ગાંઠે હોય તે લેવાના.

બુલ્લવર લીટનની “નાઇટ ઑફ મોરનીંગ” નામની જાણીતી
નાવેલને આધારે પારસી સંસારી હાલતને લાગુ
પાડી રચેલો નાટક.

૨૩૯૩

નાટક ૪ અંકી.

પારસી નાટક મંડલીને માટે

ખનાવનાર

અરદેશર બેહરામજી પટેલ,

તે “૧૦૦ વરસના અમરાજી ૧૭૭ વરસની શીરીન સાથે
પરણુવા નીકળ્યા” વાલા નાટકનો કર્તા.

(આ ચોપડી રેજિસ્ટર કરાવી તેનો સંપર્કો હક ખનાવનારે રાખ્યા છે.)

ધી બોંબે જામે જમશેદ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ કંપની લીમિટેડ.

સને ૧૮૮૫ ઇશવી.

કીમત રૂ૦૮

૨૩૪૪

કરણી તેવી પાર ઊતરણી

અથવા

કાકામામા કેહેવાના અને ગાંડે હોય તે લેવાના.

ભુલવર લીટનની “નાઇટ ઑંડ મોરનીંગ” નામની અગ્નીની
નાવેલને આધારે પારસી સંસારી હાલતને લાગુ
પાડી રચેલો નાટક.

નાટક ૪ અંકી.

પારસી નાટક મંડલીને માટે

ખતાવનાર

અરદેશર બેહેરામજી પટેલ,

તે “૬૦ વરસના અસલાજી ૧૭ વરસની શીરીન સાથે
પરણુવા નીકળ્યા” વાલા નાટકનો કર્તા.

—૬૬૬૬૬૬૬૬૬૬૬—

(આ ચોપડી રેજિસ્ટર કરાવો તેના સવસો હક ખતાવનારે રાખ્યાછે.)

ધી બોંબે જામે જમશેદ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ કંપની લીમીટેડ.

સને ૧૮૮૫ ઇશવી.

કીમત રૂ૦૮

દી બા યો.

એ માસની નાની મુદતમાં વાંચનારની સતમુખ પાછા રજુ થવાની મને તક મળી છે અને આ વખતે વધારે દુરખ ભરયાં હઈ હાં સાથ તથા મજબુત પગ સાથ હું ઊભો રહ્યો છું. “અસલામ” વાલો મારો નાટક પરબને પયારો થઈ પડ્યો હતો એમ જો હું જોતું તો તેમાં કોઈબી રીતે સાદરાગાતનાં અન્યાયમાં હું આવી શકતો નથી. હરાત વેર દેશી કુટુંબોની મોટી ગીરદીનો હજીર તે ભજી બતાવવામાં આવ્યો હતો અને હજી તો બીજી ઘણીક સતની હઈઆની જોવાની તે ઉમેદ આપે છે. મારા એ ખેલ તથા મારા લાયકીવાલા મીતર મીઠા નાનાભાઈ રૂશતમજી રાણીનાનાં “કાલાં જેંદાં” નાં ખેલ દેશી કુટુંબોમાં પારસી સંસારી ખેલો તરફ જે અજબ પણ વાજબી પયાર ઉત્પન્ન કર્યો છે તે સારાં ફલ નીપજવાવાની ઉમેદ આપે છે. જે ખેલની તપાસ માટે હું આજે રજુ થવાની હામ ભીડું છું તે તપાસમાં જો હું “અસલામ” ના ખેત્ર કરતાં વધુ ફતેહમંદ નીવડીશ તો હું મને પોતાને વધારે લાગયશાલી સમજીશ તથા એક વધારે હીમતવાન પગલાં માટે હામ ભીડવાને વાજબી જોઈશ. બુલ્લવર લીટનની “Night and Morning” વાલી અતી રશીલી પણ કદશારશી ક વારતા એકેએક ફેલવાયલા દેશી ગરહસથે વાંચેલી હોવી જોઈયે. તે વારતાનો પુરતો ખયાલ આપવાને, આપણાં માજી વાઈસરાયનાં એ માનવંતા પીતાની લખાણ શક્તીની ખુબીનો મુંબઈનાં તખતા ઉપર આ પેહેલીજ વખત ચીતાર આપવાને, હું ફતેહમંદ નીવડ્યો છું એમ જો મારા એ ફેલવાયલા મીતરો મને કહેશે તો મારી એ મેહેનતનું ફલ મને પુરતું મજબુદ છે એમ હું સંતોશ

લઈશ. મારા જોયો એક “અદના” આવી વખણાયલી વારતાને પુરતો ઈનસાફ આપી શકેજ નહીં, તોપણ જ્યારે એવી ઉત્તમ વારતાનો લાલ આજ વેર લેવાની મેહેનત થઈ નથી, ત્યારે મેં તે કામ માથે લેવાને હીમત કરીછે, જો કે પારસી સંસારને આ નાટક વધારે લાગુ પાડવાની મારી હાંસમાં, મુંબઈનાં તખ્તા ઉપર તેને વધુ ઝિંચાણ કરનારો બનાવવાની મને પહેલી ફરજમાં, લખનારની ઘણાંક નેમથી મને વેગલા જવું પડ્યું છે. તોપણ કામઠી રીતે “Night and Morning” ના આ એક ચીતારછે એ તો કોઈથી ના પાડશે નહીં.

ખિલનો મુખ્ય શીણુગાર તેનાં અતી રશીલાં દીલ ઉસકેર નારાં ૧૩ ગાયણોમાંછે એમ મારે એકદમ કયુત્ત કરવું જોઈયે, જે ગાયણો માટે મારા મેહેરબાન મીતર મીં કીરોઝશાહ રસત મજા બાટલીવાલાનો હું આભારી છું. મારા એ મીતરની એ મેહેરબાનગીનો બોજો કેમ હલકો કરી નાંખવો તે બીચારમાં હું આ નાનો દીબાચો ખતમ કરું તે અગાઉ મારે પાછું જણાવવું જોઈયે કે આ ગાયણો ઉપર પણ મારા એ એકમારગી કચી મીતર એખલાનોજ હુક છે.

અં બેં પટેલ.

મુંબઈ, તાં ૩૧મી જાનેવારી સને ૧૮૮૫.

ના ટ ક પા ન.

- શોરાબશાહ દુમશીયા... પોતાના મરનાર બાદ દોરાબશાહનો રૂપે)
લાખનો પચાવી બેડો પારખી “મરદસય.”
- ફલીમામા... .. શોરાબશાહની ધરીઆણીનો બાદ જે નેકી
અને ખુબીમાં શોરાબશાહને વીશરવેઝ.
- રૂસતમ... .. શોરાબશાહનો ખરેખરે અસીલ અને દયાલુ
એક પુરો ખંદીના મરજથી હેરાણ થતો બેટો.
- નાદીરશાહ... .. શોરાબશાહનો લકદાર દુલદ પ્રમાણીક ભગીને.
- કાવરા... .. નાદીરશાહનો કમનસીબ બાવક બાદ.
- બેહેરામશાહ... .. શોરાબશાહનો દુનીયાનો ખાધેલો “વખત
જેલ વાત કરતો” કારભારી.
- પાલી પપેટો... .. નાજાનો વાંકી તથા કમનસીબે લુચાઆના
ફાંદામાં નાચારીથી ફસેલો પારસી.
- માંકો... .. મરનાર દોરાબશાહ દુમશીયાનો વફાદાર તથા
“ભરભરપો” કારભારી.
- જેઠમલ... .. એલપાડનો બાણીનો મારવાડી સાદુકાર અને
નાદીરનો એક વખતનો “દયાલુ” શેઠ.
- ચાંદજીભાઈ... .. જેઠમલ મારવાડીનો વફીલ.
- ખરાડ... .. નોટ બનાવનારાઓનો દગારો સાથી.
- પીરોજ... .. મરનાર દોરાબશાહની વીધવ.
- ગુલખાનું... .. શોરાબશાહની ખરાબ ખવાશની ધરીઆણી.
- નાજાં ઘેલી... .. ફલીમામાની તજ દીધેલી તથા પાલી પપેટા-
ની કરી લીધેલી બેટી.
- ખટલી... .. નાજાંની દામી.

ખોટી નોટ બનાવનારાઓ, પોલીસ અમ-
લદારો, સીપાહો, નોકરો, છત્વાદી,

[એ ખેલ પારસી નાટક મંડલીએ તા. ૩૧ મી જાનેવારી ૧૮૮૫
થી લજ બતાવવાને સાડ કર્યો હતો.]

કરણી તેવી પાર ઊતરણી

અથવા

કાકામામા કેહેવાના અને ગાંઠે હોય તે લેવાના.

અંક પેહેલો—દેખાવ પેહેલો.

[મરનાર દારાબશાહ દુમશીયાના બંગલાનો એક ખોરડો; કેટલીક મુખીઓ ટાંગેલીછે; ચોપડીની કબટ ઉમેલીછે; બંદુક વનરોગે છુટો જવાયો સામન છે; કારભારી બેહેરામશાહ ટેબલ ઉપર લખવા બેઠાછે; મરનાર દારાબશાહનો કારભારી માકો ગમગીન ચેહેરે તેની સામણે ઉભો છે.

માકો—બેહેરામશાહ શેઠ, મારા મરનાર શેઠ દારાબશાહ દુમશીયાનો આ હોલછે. કેવા લલા શેઠ હતા તેનો અમે જ્યારે સઘલા નોકરો વિચાર કરીયે છીયે ત્યારે તેવણુની વિધવા અને બેટાઓ વિષે અફસોસ ઉપજેછે. તે બીચારાઓનું શું થશે તે સમજીજ શકાતું નથી.

બેહેરામશાહ—ખચિત્ત તેઓનું લવિખ્ય સારું નથી. મરનાર દારાબશાહ નજદીક પ લાખ રૂપયાની દોલત મેલી મરણ પામવાછે એ ખરી વાતછે પણ તેવણુ વસીયતનામા વગર અચબુચ મરણ પામવાથી તેવણુની સઘલી અસ્કયામત અને દોલત કાયદા પ્રમાણે મારા માનવંતા શેઠ અને મરનારના લાઇ સોરાબશાહ દુમશીયાને મળશે.

માકો—(અચરત થઇ) કાંય ? ત્યારે શું તમારા ઇંગ્રેજ કાયદામાં એવુંજ લખેલું કે બચ્ચાં છોકરાં ભૂખે મરે અને મરનારનાં લાઇ ભાંડુઓ આવા સઘલી દોલત હજમ કરી જાય ! એથી ઠીક.

ખેડેશમશાહ—માકા તારા જેવા કારભારિઓ જ્યારે વકીલ થઈ પડે ત્યારે અમારા જેવાનું કામજ શું ? તારા મરનાર શેઠ તારી આઘ સાથે પરણ્યાજ હતા એવી શાહેદ મલતી નથી અને તેટલા માટે તારી આઘ અને તેવણનાં ફરજદોને મરનારની હોલત ઉપર કશોબી હક પૂગે નહીં. એમણે હક મરનારના ભાઈનોજ પૂગ્યો જોઈયે.

માકા—એવા વિચારથી મગન થતા ના. મારા મરનાર શેઠને પોતાના કાકા મનચેરશાહ દુમશીયાએ પોતાને ત્યાં ફરજદોની જેરકાજરીમાં વારસ કરી લીધા હતા અને તેવણની ઉમદ હતી કે પોતાના આ વારસને કાઢ એ પૈસે સુખો જીણીતા શેડયાની બેટી કેડે પોતાના મોભા પ્રમાણે પરણવે. પણ દારાજશાહ એક વખત હવા ફેરવદલ કરવા હજારે ગયા હતા અને ત્યાં એક ગરીબ પારખી બેટુતની અતી ખુબસુરત પણ સાદી અને મેહેતવુ છોડી ઉપર દિવાના થઈ પોતાના કાકાનો કોદ નહીં બેંચગ માટે છુપા પરણ્યા અને પોતાની મોહરદારને કાકાના મરણ પેર હજારેજ રાખી. તે મોહરદાર કાઢજ નહીં પણ મારી આઘ પોરોજાએ અને આ બે તેણીના હકદાર બેટાઓ. આસમાનના દેવો ઉતરી આવી નેથી આ વાત ના પાડશે નહીં.

ખેડેશમશાહ—(હસીને) બોલતું બહુ સહેલું છે પણ કોઈ સાક્ષી છે ? કોણ તારી આઘ એમણી કે ? તેણીની એમણી સાક્ષી ઉપર કોઈ ભરોસો રાખી આ કહેવાતાં લગ્ન હકદાર હંડવશે કે ? જે બે આશીર્વાદ સારનારા માએદોનાં નામ તારી આઘ આપે છે તેઓની શોધ કરાવતાં કેડે જડતા નથી, ત્યારે તારી ક્યારી આઘ કહે છે કે તેઓ તો મરી ગયા છે. રેજીસ્ટ્રારની આફીસમાં ખાત કરાવી અને તથાથીયો આ લગ્નની નોંધ મલતી નથી ત્યારે તેણી કહે છે કે ૫ વર્ષની વાતપર જે આગ લાગી હતી તેમાં તે બળી ગઈ હશે. આવી જ્યાની ઉપરથી મુબઈની હાઈ કોર્ટ તારી આઘને મરનારની ૫ લાખની હોલત અપાવી દેશે કે ?

માકા—મારા શેઠ પોતાના મરવાની અણી ઉપર આવેલા કાકાનો વારસો ખાઈ દેવાની ધસ્તીથી આ લગ્ન બહુ છુપાં કર્યાં ત્યારે બે મોં બેઠ અને બે ચારી પકડનારાઓ સિવાય બીજું ત્યાં હાજર કોણ હોય ? આખું ગામ જાણેય કે દાદાદાદા દુમકલાસ અને એદલદાદા આદામુદી મરણ પામ્યા છે. ચારી પકડનારા મારી આઘના બાવા અને મામા હતા

અને તેઓનેથી બેઠેસતી થવાને ૧૦ વર્ષ થઈ ગયાં છે. પણ બાઈ ખાત-
રીથી કહેય કે સુરતની રેજીસ્ટ્રાર આફીસમાંથી લગનની સરટીફિકેટ તેવળે
લેઈ રાખી છે.

બેહેરામશાહ—માકા, જો તે સરટીફિકેટ હોય તો આજે બપો
દહાડા થયા આપરે ખુલેખુલું અને કાગળે કાગળ જોઈએય તોપણ તે-
માંથી મહે નહીં ! વહી મારા શેઠ સોરાબશાહ એવા તો ગૃહસ્થ આસા-
મી છે કે જો પોતાની ખાતરીજ થાય કે તેવળનો મરનાર ભાઈ એ
ઓરત સાથે ખરેખરે પરણ્યોજ હતો તો તેનાં ફરજદાર અને તેની
વિધવાનો હક કદીથી છીનવી લે નહીં.

માકા—હા, ઘણોજ ગૃહસ્થ આસામી ! જો સારોજ આસામી
હતે તો મરનાર મનચેરશાહ તેને શું કામ વસીયતનામામાંથી તદ્દન
ખાતલ કરતે ? એ તમારા ગૃહસ્થ આસામીએ મનચેરશાહના મરણ
પછી કોઈ દરબાર ચલડી મારા શેઠને કાંઈ થોડું દુઃખ દીધું હતું ? પણ
કાંઈ નહીં. કર જે જો હયાનું હયાંજ છે અને પોતાના ભાઈનાં નાવારેસ
કટુંબને લુટી એ પારખી કદી સુખી થવાનો નથી.

બેહેરામશાહ—આજ તારો પટપટારો છોડી દે. સોરાબશાહજ
સામેથી આવે છે અને તેવળની હાજરીમાં બોલવાની સંભાલ રાખજે,
કારણ કે પોતાના એક પુરા ભાઈનાં મરણથી તેવળનું જીવન ફાટી
ગયું છે.

માકા—કેવું જીવન ફાટી ગયું છે ! અરે બેરામશાહ શેઠ, ખરું બો-
લોની કે એકદમ ન ધારેલો ૩૫ લાખનો હરામનો હુમકો મલવાથી
તેવળનો હરખ છાતીમાં સમાતો નથી.

[સોરાબશાહ એક નોકરની સાથે ગંભીર
ચેહેરે દાખલ થાય છે.

સોરાબશાહ—(અતિ ગમગીન ચેહેરે) કેમ બેહેરામશાહ, તમારું
અતિ દુઃખદાયક કામ પુરું કર્યું કે ? બાદાને ખાતર તે જલદી પુરું
કરો, કારણ કે આ શોકાતુર મકાનમાં વધુવાર રહેવાની મારી છાતી ચા-
લતી નથી.

બેહરામશાહ—શોરાબશાહ શેઠ, સઘલાં કાગળો હું ખોલી વધ્યો છું, પણ કેટેબી તે કાગળ જડતું નથી.

શોરાબશાહ—ત્યારે મારો મરનાર ભાઈ આ ઝિમ્મત સાથ પર-
ણો હતો તેની કાંઈ ગવાહી દસ્તાવેજપૂર્વક તો નથી જ કેની ?

બેહરામશાહ—સાહેબ, એ ઝિમ્મત પોતાને મોહડે કહેત્ય તે-
જતો ! બાકી તમે જણાવ તો ખરા કે ઈંગ્લેન્ડ કોર્ટ દરબારમાં એવી
એક જણાની પોતાને મોહડેની શાહેદીથી પ લાખનો મોટો હુમકો તેને
મલી જતો નથી.

શોરાબશાહ—તમારું બોલવું તદ્દન વાજગીએ. ત્યારે હવે મારે
માટે બીજો કાંઈથી ચારો રહ્યા નથી, પણ એ સઘલી ચીજો ઉપર મારે
સીલ કર્યાં અને એ ઝિમ્મત અને તેણીનાં બે ફરજદાર તરફ મારા
ગરીબ મરનાર ભાઈને ખાતર કાંઈ દયાની નજરથી જોવું. મારો ગરીબ
વાહાલો ભાઈ !! કેવો જલદી મને છોડીને એકદમ ચાલી ગયો ! એ
વિચાર કર્ય ત્યારે મારું બેચું ખસી જાય, મારી જખાં ખેંચાઈ જાય
ચ. આ કાવલા, અરે કાવલા, થોડોક વાઈન દાર લાવ. (કાવલો આવી
પાછો દોડી જાય) પણ બેહરામશાહને કહું જે એકાંતવાસ છુંદગી
ગુજારવા માટે આ નાનો ખંગલો ખરેખરો ખુશનુમા છે.

માકો—(બાબુએ) કોલીવારમાં કોઈ અધારા ઘરમાં રહ્યા પછી
આ મુશ્કેલી ખંગલો નહીં કાંય ખુશનુમા લાગે !

શોરાબશાહ—મારો ગરીબ કિતમ ખવાસનો ભાઈ જો પોતાનાં
બોળાપણમાં આવા કાંદામાં ફર્યો ન હતો તો તે કદીથી આવા ફેજે
પુગતે નહીં. શું પ્યાર, ધુલનો પ્યાર ? એવી રીતે પોતાના ખાનદાનને
નરસ લગાડી જીવતાંએ નિચે જોવડાવી જાય તેનો એવા કાંદામાં
પડેલાંએ કયાં ખ્યાલ હોય ? પણ બેહરામશાહ, પેલા માકા વિષે મને
કાંઈ ખુદરતીજ ધિક્કાર લાગે, આ ઘેરના સઘલાં માણસોને તમે એક-
દમ રૂખશદ આપી દેવોતો બહુ ઠીક. (માકાને) કેમ ભાઈ, કાંઈ મને
કહેવા માંગે. જે તને કહેવું હશે તે હું ધોરજથી સાંભળીશ, માટે બીન
દેહસતે બોલ.

માકો—સાહેબ, કહેવું તો કાંઈજ નથી, પણ એટલું જ કે આ અંગલાની નોકરી જાણવા માંગે છે કે તેઓની નોકરી ચાલુ રાખવામાં આવશે કે નહીં?

શારાબશાહ—ભાઈ, તેનો જવાબ આપતાં મારું હૈયું ભરાઈ આવે. મારા મરનાર ભાઈને લગતી કોઈપણ ચીજ હું જોડેથી કે મારી આંખમાં પાણી આવો જાય, માટે સહીયી વાજળી રસ્તો હું એજ ધારે કે આ અંગલો હું કોઈ બીજાને ભાટે આપી દેઉં અને આ ઘેરના સંઘર્ષો રહેવાસીઓ મારેથી દૂર રહેજો તેઓ મારી ઉપર, મારી તંદરે-સ્તી ઉપર, અને મારાં અંચાં છોકરાંઓ ઉપર એક મોટો આભાર કરશે.

માકો—અરે સાહેબ, ખુદશું બોલી દેવોનો કે જે મુશ્કેલી લુમકો મારી શેકાણી અને તેણીના બે બાલકોને લુમરી મુકાવીને તમે જુટી લેવોય તેથી તમે દરઘડીએ અમારેથી ધારતી રાખી અમેને ખેરવવા માંગોય, પણ કરણી તેવી પાર ઉતરણી એ યાદ ગણજો અને લકદારનો વાજળી લક જુટી તમે તમારાં જંદ ફરજદો સાથે કદીથી સુખી થવાના નથી.

શારાબશાહ—(શુઆમાં) નિકલ ચોર, નાપાક, લુચ્ચા મારા મોહડાં ઉપર તું મને આવું અપમાન કરવાની દિંમન કરેય?

[માકો જાય છે.]

શારાબશાહ—જોયું બેહેરામશાહ, દુન્યા એવીજ છે. જે વાજળી કરવા જાય તેને એવોજ બદલો મળે છે. એ નોકરો એવા નણુણ હોય છે કે તમારું જાણ આપું પડે તો તમોનેજ ગાલો ભાંડે છે. શું કરીયે. બલાઈનો વખતજ નથી.

બેહેરામશાહ—બોલો ના સાહેબ. હું ક્યાં એ મધજું નથી જાણતો? તમારો નાહકનો જીવ ના કુહરાવો. જરાક આ વાદન લેવો કે તમારો શોકાતુર જીવ ઠંકાણે આવે (એક જણાં નામંને વાદન લે છે).

શારાબશાહ—(થોડોક વાદન પીને) જીંદગી કેવી અચોક્કસ છે? માણસને શું શું આશા હોય છે પણ તે એક ઘડીમાં ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે. મારા મરનાર ભાઈએ ગયાજ માસમાં પોતાનો આ અંગલો મોટા ખર્ચે સીણુગાઈ હતો અને યૂરોપથી ઉંચામાં ઉંચો દાર મોટા જથ્થામાં મંગાવ્યો હતો. આજે તે પીવા રહ્યો નથી. આ અંગલાની મોજ ચાખવા

જીઓ નથી. વહી તે પોતા પાછલ આવું ખરાબ નામ મેલી ગયોછે. (થોડોક બીજો દાર પી) બેહેરામશાહ ખરું કહુંય કે મને આ જોરત પીરાળ અને તેણીનાં બે છોકરાઓ માટે બહુ લાગેય, પણ શું કરું? આપણે સારા માણસથી અને બચ્ચાં છોકરાંવાલાથી એવાઓને આપણાં ઘરમાં કેમ રખાય!

બેહેરામશાહ—ખરું કહુંય સાહેબ. તમારા જેવા આબરુદાર માણસને આ નિંદાખોરી દુન્યા એમ કરેતો ટુપીજ ખાય.

શોરાબશાહ—તોપણ હું કાંઈ એઓને વાખામાં રહેવા દેઈશ નહીં. એવી જોરતોને લાગણીજ ક્યાં હોયય? ધુલ નાંખી આપણા મરનાર ભાઈ તરફ નજર કરી જો એઓ સારી ચાલ ચલાવશે તો દર મહિને રૂ. ૧૦૦ ની મોટી રકમ એઓને જોહાંસથુ.

બેહેરામશાહ—માખામ, તમારા દીલગુરદાને! એવો ઉમદા ખવાસ કોણ બતાવશે? ખચિત તેઓ ખરેખરા નથુણા અગરજો તમારી એવી લલાઈના બદલામાં તમારા પગ ઘોઈને પાણી નહીં પીછે તો. પણ સાહેબ, આ બંગલો તમેજ કાંય નહીં વાપરતા?

શોરાબશાહ—નહીં ભાઈ, મારા મરનાર હેતવંતા ભાઈની મૂર્તિ દરરોજ મારી સામણે આવી ઉભી રહે અને દરરોજ તે ને તેજ ખ્યાલથી મારી જીંદગી વધારે દુખી થઈ જાય, માટે મેં એ બંગલો મારી ખાચડીના ભાઈ ફરામજી ફટાક્યાને ભાડે આપવાની જોડવણુ કરીછે.

બેહેરામશાહ—જેમ તમારી મરજી, પણ તમેજ બહુ પોચાં હૈડાંના છો. વાર ચાલો સાહેબ, બાહર ફરનીચર અને ગાડીઘોડાનું લીલાંક કરી નાંખીએ છીએ ત્યાંતો જરાક આવો.

શોરાબશાહ—(રડીને) અરે મારા ભાઈ!

[એક જણા જાયછે. બીજાગમથી પીરાળ અને માકો દાખલ થાયછે.]

પીરાળ—શું મારા જોડ સોરાબશાહ ગયા? માકા, શું મારી આવી લય ભરેલી હાલતમાં તેવણુ મને દિલાસાનો એકબી બોલ કહ્યા વગર ગયા? ત્યારે શું મારાં આ બે ફરજંદોના ખાપ તરીકે તેવણુને ગણવાની મને ધીરજ નહીં મલેકે? (રડી પડેછે.)

માકા—અરે બાઈ, તે ચોર ને તેનો બેહેરામશાહ ઘંટી ચોર. બેઉ જણાં મારા મરનાર શેડનાં ગાડીઘોડા અને મરજામાનનું બાહેર લીલાંક કરાવી નાંખેછે.

પીરેજી—(એકદમ ચોકીને) શું, ત્યારે હું આ ઘરની બાઈ નહીં કે? શું મારા મરનાર ખાતીંદની મિલકત ઉપર મારો અને મારી બે ચરમોનો હક નહીં કે? અરે ખોદા! (કોચ ઉપર ફસડાઈ પડેછે.)

માકા—બાઈ, સાંભલીને મારી છાતીથી ફાટી ગઈય કે આ ઘાતકી જેહ તમોને તમારા મરનાર ખાતીંદની હકદાર વિધવા તરીકે કચુલ કરવાને માફ ના પાડેછે અને જણાવેછે કે મરનાર દારાજશાહ વસીયતનામા વગર મરી ગયા છે (પીરેજી ચોકેછે) તેઓ તેવળુની સઘલી મિલકત ઉપર તેનોજ હક છે અને તમો તથા મારા બે નાના શેડોને થોડા દીવસમાં હયાંથી કાલાડી મેલવામાં આવશે.

પીરેજી—(એકદમ ઊભી થઈ બે હાથ કંચા કરી) ઓ બાપ! ઓ ખોદા! મારું સત્યાનાથ! ઓ મારાં ફરજદો!

[એકદમ એસુદ્ધ થઈ કોચ ઉપર પડી જાયછે અને નાદીર દોડતો દાખલ થાયછે.]

નાદીર—(માતાને વચગી પડી) માતા! માતા! મારી વહાલી માતા! તારી આ શું હાલત? એક વખત અમારી ઉપર તારો નજર ફેંક. એક વખત તારા નાના કાવસને બોલી લે. તને આવી હાલતમાં જોઈને મારું જીગર ફાટી જાયછે.

માકા—(બાગુએ) એ બીચારાં નિદોષ ફરજદોને પોતાનો ખરે-ખરી હાલતનો હજી ખ્યાલ નથી જ્યારે તેઓ પોતાની ભીખારો હાલત જાણશે ત્યારે તો તેઓનું જીગર વધારે ફાટી જશે.

નાદીર—મારી વહાલી માતા. મારા મરનાર પોતાને ઠેકાણે સદા હું તારી અને મારા નાના બાઈની આગલજ રહીશ. આ બંગલામાંથી હું જરાક પણ દૂર જઈશ નહીં. મારા પોતાની જગાએ આ મકાનનો સઘલો વહિવત હુંજ કરીશ. (માકા આગલ જાયછે; તેની સાથે મનમાં વાત કરી કપાલ કુટતો પોતાની માતા આગલ પાછો આવેછે.)

પીરિજી—(રફતે રફતે સુધીમાં આવી) મારા બેટા ! મારા આવી દના હકદાર વારસ ! આપ વગરના મારા કમનસિય બેટા ! (એકદમ ઝોંકી ઉઠી) નાદીર, બેટા નાદીર, એટલુંજ મને કહે કે તું હવે પછીની મને ચલાશે, હવે પછીની તારી હેતવંતી માતાને સદા વફાદાર થઈ રહેશે.

નાદીર—મારી માયાવંતી કમનસિય માતા, મેં સઘલું આપણા વિશ્વાસુ કારભારિ માફા તરફથી સાંભળ્યું છે, તે સાંભળીને મારી સઘલી આશાઓ ભ્રષ્ટ થઈ છે, પણ તેથી કાંઈ મારી માતા તરફનો મારો ખ્યાલેશભારની ઓછા થવા નથી.

પીરિજી—મારા મરનાર ખાવીદના હકદાર બેટા, પોતાના યુઝરગ કાકાની ધાર્તીથી તારા મરનાર પોતાએ મારી સાથ છુપાં લગ્ન કર્યાં હતાં, તે લગ્નની સરટીફિકેટ મારી પાસ મોજુદ છે, પણ કમનસિયે તે ગેરમેલે ગઈ છે અથવા તો તારા ધાતકી કાકાએ તેનો નાશ કરી નાંખ્યો છે અને તેટલા માટેજ તે પોતાનો નિચ ખવાસ ખતાવી પોતાના ખરા ભાઈના કુટુંબને રડાવી તવંગર થાય છે, પણ યાદ રાખજો કે દુન્યાને આપણે માટે તે ગમે એવું બોટું સમજવશે, તારા આપને પૈસે તે દુન્યાની બાહેરની ગમે એવી મોજમજા મારશે, પણ તે કિસ્તારની જનાયમાં પોતાના મરનાર ભાઈ આગલ તે કદીની પોતાનું મોહકું ખતાવી શકનાર નથી.

નાદીર—માયજી, પૈસા નથી તો શું થયું ? ગરીબ હાલતમાં કોઈ નાના ઝુપડાંમાં આપણે રહીશું તો શું થયું ? પણ યાદ રાખજો કે તમારો બેટો નાદીર આખો દિવસ અને આખી રાત મેહેનત કરી, ઘાણીમાં પીલાઈ, દલદેસરી કરી. પ્રમાણીક રોટલીનો કટકો તમોને તથા મારા લાડકવાયા નાના ભાઈ કાવસને ખવાડશે.

પીરિજી—સાળાસ, મારા દીકરા નાદીર.

[એક નોકર પીરિજીના હાથમાં એક કાગળ આપી ચાલતી પકડે છે.

પીરિજી—(કાગળ ઉપેડી મનમાં વાંચી અતિ ગુસ્સાથી) આવા

બોલો મને ! નાપાક હારેમન ખવિસ, આવા બોલો તારા ભાઈની વિધવાને ! તારા ભાઈનાં ફરજદેની હકદાર માતાને !

નાદીર—(ગભરાટમાં) જોડું જોડું માતાજી, એ શું છે ? મને આપો. મારી ધીરજ રહેતી નથી, જલદીથી મને આપો. હું કપ્પલાત આપું એ કે હું ધીરેસારે તે કાગળ વાંચીશ. બોદાને ખાતર જલદીય તે મને આપો.

ધીરેજ—લે, મારા પુત્ર, લે. તારી સલાહની મને અગત છે અને એ વાંચીને આપણું લવિશયનો ઠેકાવ કર.

નાદીર—(કાગળ વાંચે છે.)

“બાઈજી સાહેબ,

“તમારા પોતાના તથા તમારા બેટાઓના લવિષ્ય વિષે જલદીથી જાણવાને તમો ખુદરતીજ ખાહેશમંદ હશે એવું જોઈને મારા ધરા-
“દાથી તમોને ધીરજ આપવાની મેં આ પેહુલી ટક લીધી છે. પેહુલાં
“તો મારે તમોને જણાવવું જોઈએ કે વાજખી રીતે બોલતાં મારા
“મરનાર ભાઈનાં સગાવહાલાંઓ ઉપર તમોને કોઈખી જાતનો દાવો
“નથી. તોપણ મારો સદાનો દયાલુ ખવાસ મને ફરજ પાડે છે કે તમા-
“રે માટે દયાને થકી કાંઈખી કરવું. હું જાણું છું કે તમો આજ કાલ
“તમારાં સગાવહાલાંઓને ત્યાં જઈને વસશો, પણ તેઓ ઉપર તમો
“ત્રણ જણાં નાહુકનો બોજો નહીં થઈ પડે તેટલાં માટે દર માસે
“૩૧૦૦ નો એક એક હું તમો ઉપર મોકલી આપીશ. વહી તમારી
“જો ખાહેશ હશે તો તમારા એક બેટાઓને કોઈ દુકાન ઉપર નોકરી
“રખાવવાને અથવા તો કોઈ ધંધાદારીને ત્યાં શિખાઉ તરીકે મેલવાને
“હું મારી બનતી તજવીજ કરીશ. મારા મરનાર ભાઈનો બંગલો મેં
“ભાડે આપ્યો છે, માટે તરફી લેઈ જલદીથી આ મકાન ખાલી કરી
“જવું અને મેહરબાની કરી મને જણાવવું કે, દર માસે મારી તરફથી
“તમોને મલનારી બક્ષેશ હું ક્યાં મોકલું. તમારી હાલની તંગી ધ્યાન
“નમાં લેઈ આ સાથે ૩૨૦૦ નો એક એક મેં મોકલાવ્યો છે તે લેજો.

“હું છું તમારો સેવક.

“સૌરાખશા મહેલાશા દુમરાશીયા.”

નાપાક હારેમન દેવ ! તું શું તારાં આવાં કર્તુકોથી ફાવનાર છે કે ? તારી એક પૈખી લેવી અમારે મનશે હરામ છે. લે તારો આ એક (એક અને

ચીટી એક ફાડી નાંખી ફેંકી દેછે.) માતા, આ નિચ માણસનું આપણને કાંઈની જોઈતું નથી. મારા અને મારા હેતવનાં ભાઈના આપીકા દક માટે હું લડત ચલાવીશ.

[કાવસ રડતો રડતો દોડી આવી પોતાની માતાને કોટી કરેછે.

કાવસ—જોવોની માયજી, તમે તો હવે મને વિસરી ગયાં અને ભાઈનેજ ચાહોચ. જો વળી મને એક કોટી કરો, હું હવે મરતી નહીં કરશ. નાદીરની માફક મદા હું તમોને તામે રહેવશ. (રડી પડીને) પણ જો માયજી, હું મારા નાના તટુ ઉપર એસવા જતો હતો તેટલાંમાં મને કાકાએ મારીને ઉતારી પાડ્યો. જો વળી તમે બાહરે આવ્યાને કાકાને ધમકાવો. (પીરિજી રડી પડેછે.) કાંય માય, તમે કાંય રડોચ ? તમે રડો તે મને નહીં ગમે જો. હુંની રડી પડીશ. (મોટે રડી પડેછે.)

પીરિજી—એટા નાદીર તારા ભાઈને સમજવ, નહીં તો માર જીગર હમણાંજ ફાટી જશે. (રડેછે.)

કાવસ—માયજી, શું મેં તમોને રડાવ્યાં ? અરે તમે મને કેવાં ગમેચ ! બસ મને ચુમી લેવો અને હું તમોને કબુલાત આપુંચ કે મારા તટુ વિષે એક બોલખી હું પાછો બોલશ નહીં. (પીરિજી કાવસને કોટી કરેછે.)

પીરિજી—મારા લાડકવાયા બુચ્ચા, આ ઘેરમાં કેવો માહેતમ ફેલાયો છે તે સમજવાને તું હજી ખચ્યું છે. મારાં નાનાં ભુલકાં, તારું શું થશે તે વિચાર મને દેવાની કરી નાંખેછે. જે બાલવય આપના લાડમાં તેં કહાડીકે તે પછીનાં સંકટ તું કેમ ખમશે ? (રડી પડેછે.)

નાદીર—(સઘલાં ખાનાઓ બોલી રહ્યા પછી) નહીં, માતા તે મર-ડીફ્રિટ જઠતી નથી અને તમારો ખવિસમુખી જેઠ પોતાની ધારણામાં હવે અરાબર પાર પડશે. કાંઈ નહીં, તોપણ ધારજ છે. તે પરમેશ્વર ઉપર ઇતબાર રાખો અને આપણો હવે તે બાકી રહેલો પીતા એક વિધવા અને તેણીનાં નાચાર ફરજદોને કદીની છોડી દેશે નહીં. કાકા મામા કહેવાતા છે અને ગાંઠે હોયતો લેવાનાંજ છે. પણ કર ને જો સઘલું હયાંને હયાંજ છે.

પીરિજી—(ગાયછે ; ગાયત ૧ હું ; જીવો વધારો)

[પડદો પડેછે.

અંક બીજો—દેખાવ પેહેલો.

[સોરાબશાહ દુમશીયાનાં ઘરનો એક સુંદર
ઝોરડો; સોરાબશાહ તેવણનો બેટો રસ્તમ,
ફલીમામા, ગુલબાનુ અને બેહેરામશાહ કાર-
ભારિ બેઠાં બેઠાં વાત કરેછે.

ફલીમામા—કેમ, બેહન ગુલબાનુ, શું અગત્યના અભ્યાસમાં
મશગુલ થયલાં છો ?

ગુલબાનુ—ભાઈ ફરામરોઝ જરા થોભો. આવતી કાલે લગનમાં
જવા માટે કેઈ સારી પેહેરવી તે પસંદ કરવામાં હાલતો હું રોકાયલી છું.

ફલીમામા—ત્યારે તો બહુજ માફ કરજો, કારણ કે તમે પારસી
બેરાંબોનો એવો સૌથી અગત્યનો અભ્યાસ છે. કેમ સોરાબશાહ કાંઈ
દુનીયાદારીના સમાચાર ?

સોરાબશાહ—સમાચારતો એટલાજ કે સ્પીનીંગોના ભાવ ગગડી
પડયા અને જો એવી વખતે એક દસપંદર હજાર રોકીયેકેની તો એક
મહિનાની અંદર ખાસ્સા રૂપ૦૦૦ નો તડકો પાડીયે.

ફલીમામા—મારંબી મત છે કે ચીનની લડાઈ કદી થાય નહીં
પણ સોરાબશાહ, પેલા તમારા ભાઈનો ફાલો ગળે પડવા આવેલાં લુચ્ચાં-
ઓનું શું થયું ? તે લોકોએતો તમારી ઉપર કેસ માંડ્યોતોની !

સોરાબશાહ—(હસીને) અરે ભાઈ, એવાતો સેંકડો કેસો મારી
ઉપર મંડાઈ ગયાછે અને ઉડીબી ગયાછે. મારા આ બેહેરામશાહ કારભા-
રીની મેનીજથી ગયાંજ અઠવાડયામાં એ મુકદ્દમે હાઈ કોર્ટે ઉરાડી નાખ્યો
હતો. શું ઇંગ્લેન્ડ ઇનસાફથી ઉંધો હથે કે એવા લુચ્ચાઓ “પાપર”
તરીકે મુકદ્દમે ચલાવી આપરાં જેવાં ગ્રહસ્થ આસામીને નાહેકનાં સતાવી
અરધીનો ખરથ આપ્યા વગર નિરાંતે ઘેર બેસે !

ફલીમામા—કંઈ નહીં, જ્યારે તમે લેજસલેટીવ કાઉન્સીલમાં
સભાસદ થાવો ત્યારે એ કાયદામાં ફેરફાર કરાવી નાંખજો.

શુભખાનુ—ખચીત મને એ લોકોની દયા લાગેય, પણ એવાં હલકાં માણસો તરફથી આપણે સારાંનીતો શું આશા રાખીયે?

રૂસતમ—(ગમગીન ચેહેરે) માતાજી, તમારા આ બોલો માંભળીને મને ધણો ખેદ ઉપજે છે. ગમે તોપણ તેઓ મારા કાકાના બેટાઓ થાય છે અને આપણને લાજમ છે કે તેઓની અંતઃકરણથી દયા ફરવી જોઈયે, બાવાજી, ગમે તે હોય, તેઓ ગમે તેવી તમારી માથ ચાલ ચલાવે, તોપણ મારા મરનાર કાકાને ખાતર તમેને લાજમ છે કે એ કમનસિબ કુટુંબને માટે તમારે કાંઈ કરવું જોઈયે.

શારાબશાહ—તેઓ જ્ઞાનમમાં જાય તેની મને શું પરવાહ? દીકરા રૂસતમ, નાને મોહડે તું એટલી બધી ટીકટીક શાંતે માટે કરેય? બેની, મેં તો થોડાજ દીવસની વાત ઉપર રોકડા રૂ૧૦૦ પેલી ઓરત ઉપર મોકલાવ્યા પણ ચિત્કાર સાથ તેણીએ તે ફેંકી દીધા.

બેહુરામશાહ—અરે સોરાબશાહ શેઠ, તમારી જીતીએથી કોઈ નહીં આવે. એવો ખવાસ કોણ બતાવે? હું તો તમેને સલાહ આપુંય કે એક ખોટી બદામબી હવેથી તમે મોકલતા ના, નહીંતો તમારેજ પૈસે તમારી સામે લડવા તેઓ પાછાં ઉભાં થશે. પણ પેલો નાદીર કપટ અને કિનાએ કેવો થઈ ગયોય તે જોયો કેની!

ફલીમામા—મંસારમંડળનાં લલાંને ખાતર, આ સુખી કુટુંબની નિરાંતને ખાતર, હું ઇચ્છું છું કે તે મરી જાયતો દુન્યાનું એક પાપ ઓછું થાય.

રૂસતમ—સાબામ મામા, તમારો લલો ખવાસ બતાવવા આ ઘેરમાં તમે મદા તૈયાર છો. કાળાં ધાલાંવાલાઓએ મત આપવાની આગમચ બહુ મંભાળ રાખવી જોઈએ. “કાળાં મંઠાં”ઓએ મફદ થઈ જવાની કદીથી આશા રાખવી નહીં. પણ બાવાજી, નાદીરના પેલા નાના ભાઈ કાવસના કાંઈ સમાચાર?

બેહુરામશાહ—(હસીને) વળી માયની સંગતમાં તેવણી વીટી-પરનાં નંગ થવાની કેળવણી લેતા હશે.

રૂસતમ—ખચીત મને એ બચ્ચાંનીતો બહુ દયા લાગેય. બાવાજી,

તમે જણાવ્યો તો ખરા કે મરનાર કાકાનો એ એ છોકરાઓ ઉપર કેટલો
અધો ચાલે હતો. કાંય તેઓ તો તદ્દન નિર્દોષ છે અને તેઓને તમે મદદ
નહીં આપો તો કોણ આપે?

શોરાબશાહ—રૂસ્તમ, હવેતો મને તારા જેવા નાફરમાન બેટાથી
મરવાનું પડેય. જે નાપાકોએ જાણે વર્ષ થયાં મને કોર્ટમાં ખરાબેલાલ
કર્યો તેઓને હું શું મદદ આપું? ફલીમામા, આજના દુકતાઓતો હાથ-
થીજ ગયા. એ ત્રણ ઇંગ્રેજ ચોપડી શિખ્યા એટલે પરદુઃખભંજન બની
જાય. અરે બાવા, આપણે જે બધું સંગરીયેય તે એ દુકતાને માટે
કેની? આપણી પછવાડે ખાનાર બીજું કોણ છે? પણ એ દુકતાને
એવી સઘળી સમજ હોય ત્યારે કેની?

રૂસ્તમ—બાવાજી, કાંઈ લાંબો વિચાર કરો. ખલીનાં નાપાક શેગે
મારી ઉપર ગલબો કર્યો છે. તે શેગ મને કોતરી ખાય. મને લાસે છે
કે હું કાંઈ લાંબી જીંદગી કહાડનાર નથી. માટે યાદ રાખજો કે એજ
છોકરાઓ તમારી આડે આવશે. મારાં માતા તમારા જેવાંજ સખ્ત
હૈંડાંનાં છે, પણ ખોદા ન કરે ને જો હું મરી જવશ તો મારી માતાને
કેવું લાગશે તેનો તેવણ કાંઈ વિચાર કરેય? ગરીબ બીચારી પીરોજ
મરવા પડીય, તેનો વડો બેટો એક મારવાડીની નોકરીમાં બાહરગામ
ગયોય; જ્યાંથી તેનાં કાંઈ પણ કાગજ પત્ર આવતાં નથી. તેની હાજરી
વગર મારી મરવા પડેલી કાકી દરરોજ હાય અને અફસોસ કરે છે, બ્યારે
મારા મરનાર કાકાનો નાનો બેટો કાવસ પોતાની માતાની આવી હાલત
જોઈ પોતાના ભાઈની હાજરી વગર રહે છે અને જુરે છે. ઓ! મારાં
વહાલાં માતપીતા, કાંઈ નહીં તો માણસાઈ દયાને ખાતર, કાંઈ નહીં તો
તમારાં મરનાર માતપીતા તરફની તમારી ફરજને ખાતર, કાંઈ નહીં તો
દુન્યાનાં ડરને ખાતર આ ભૂખે મરતાં, તવલતાં, આપણાં સગાઓ
તરફ તમારી થોડી ઘણીબી દયા કે'કો. હું ઇચ્છું કે તેઓની આવી
નાચાર હાલત મને અગાઉથી માલમ પડી હતે. માત્ર આજેજ એ દુઃખી
હાલતથી હું જાણીતો થયો છું જેથી હું હમણાંજ મારી એ મરવા પડેલી
કાકી આગળ જઈ છું અને મારાથી બનતી સઘળી મદદ તેવણને તથા
તેવણનાં કુમળાં બાળકને કરીશ. (ગાય છે. ગાયન ૨ જુ'ં; જુવો વધારો.)

ફલીમામા—(હસીને) હા, હા, રૂસ્તમ, હજી તારી ઉપર દુન્યાની

લીલીસુક્રી પડી નથી. થોડાં વધુ વર્ષનો તું અનુભવ મેળવ, દુન્યાનાં થોડાક ઘાલ ખમ અને પછી જોઈએ તો કે એવાં દયા અને દુન્યાની ફરજનાં તું કેવાં ભાપાણો કરવા ઉભો થાયછે ?

રૂસતમ—મામા, ખુદરતે તમેને જે સગ્ન કરીછે, તમારા પગમાં જે ખામી મેલીછે તેજ તે પરમેશ્વરનો તમે તરફનો ધિક્કાર ખતાવે છે. હું દુવા માંગુય કે મારા માતપીતા તરફ તે પરમદયાલુ કૃપાળનો એવો કોઈ નહીં ઉતરે.

[ઝડપથી ચાલી જાયછે, બીજાં સઘલાં એકએકનું ડાલ્યું વકાશી જોયછે અને પડદો પડેછે.

અંક બીજો—દેખાવ બીજો.

[જેઠમલ મારવાડી એક મોટા ચોપડા સાથ દાખલ થાયછે.

જેઠમલ—નહીં ભાઈ, આપણે તો એ પોરયાને નોકરી રાખી ફર્યા. આખો દહાડો રખડી રખડીને રાત પડી ત્યારે ૨૦ રૂપરડીની ઉઘરાણી વસુલ કરી આવ્યોછે. શું કરું કહાડી મેલવાખી ગમતો નથી. એની ગરીબ માની કાકલુદીની બહુ દયા લાગેછે અને બીજી તરફથી ૧૦ રૂપરડીમાં એવો નોકર મળવોખી મુશ્કેલ છે. કંઈ નહીં, દમ ભરાવીને દર મલિને રૂપ્યા ચાર પાંચનો દંડ કરતા જઈશું તો પાંચ સાત રૂપ્યામાં આવો પારસી નોકર આપણને ભારી પડશે નહીં.

[નાદીર ચીથરેલાલ કપડામાં દાખલ થાયછે.

નાદીર—સાહેબનો હોકમ હોય તો ૧૦ વાગવા આવ્યા છે અને હું રૂપશદ લઉં.

જેઠમલ—હા ભાઈ, એખી ઠીક ચાકરી. શેઠ હજી હસાખ કેતાખ પૂરા કરવાનાં છે તેટલાં વાણીતરને તો ઉઘ આવે છે ! તો ભાઈ, હું કહું કે એ પ્રમાણે તું મારી ચાકરી શું કરવાનો હતો ? જા બાપુ, તારે

ગામ પાછો જા. મને મુળ્મળનાં દુકાળ્યાઓની મારાં ગરીબ ગામડામાં જરૂર નથી.

નાદીર—મેહેરબાન શેઠ, જરા દયાલુ થાવો. મારી ખરેખરી હાલ-તથી હજી તમે વક્રિય નથી. જે પગાર તમે મને હયાં આપોછો તેમાં કંગાલ્યતપણી હું મારું યુજરાંન કરી શકતો નથી તો એક માયાવંતી માતા તથા એક નાનો તવલતો ભાઈ, જેઓ મારા એખલાને આધારે પડેલાં છે, જેઓનેજ ખાતર હું આ નોકરી કરું છું, તેઓનો નિભાવ તે હું કેમ કરી શકું? સાહેબ, મારા પગારમાં વધારો કરો. આખો દિવસ અને પોણી રાત્ર હું નોકરી કરીશ, તમે કહેશો તે કરીશ, જ્યાં મોકલાવશે ત્યાં જઈશ, પણ દયા કરી મારી આ મા તથા ભાઈનો ભૂખે મરવામાંથી સેહેજની નિભાવ કરવાને થોડુંખી મને વધારે આપો.

જુમલ—(હસીને) હેં! હેં! અરે મુળ્મળમાં ખાવાપીવાનો અને કમાઈ કરવાનો શું તોટો છે? આજે તો ત્યાં ઘેરીઓની ચાકરી કરેય, માટે તારી માયને કહે કે કાંઈ નોકરીએ લાગી જાય.

નાદીર—સાહેબ, મારી માતા અને મેં આપાદ દહાડા જોયા છે. તે તમેને રોચન નથી, તેણી પોતાની ગમે એવી માંદગી છતાં સીલી-સાંધી અરધી રાતવેર ડોળા તાણી થોડું ઘણું મેળવેછે, પણ હું તેણીના બેટા શું કામનો અગરજો તેણીનો આ દળદેશરીમાંથી મેહેજખી છુટકો નહીં કરું તો?

જુમલ—જા વાઈ તું, યરાયર મારી નોકરી કરશે તો હું તને એક રૂપો વધારે આપીશ, પણ હમણા હયાંજ બેસજે, હું થોડા વખતમાં રનાન કરી આવી લાચુય. [જાયછે.

નાદીર—કાંઈ નહીં મારાં ગરીબ જીગર, હજી ધીરજ ધર, હજી સતોષ રાખ, હજી લાંબુ મન ધરાવ. માતા. મારી વહાલી માતા, તારે ખાતર આવા પથ્થર જેવાં જીગરના શેઠની હું નોકરી કરું છું, ગોલામ-ગીરી કરું છું અને તેનાં એવા નિર્દય બોલો સાંભળું છું. અરે! જ્યારે હું છોકરવન વયમાં આપણા સુંદર બંગલામાં તારા અને મારા મરનાર પીતાના લાડમાં રહી ચાકરો ઉપર હુકમ કરતો હતો ત્યારે મેં કદીખી આશા રાખી ન હતી કે થોડાં વર્ષમાં એ સઘણું શુભ થઈ જશે અને

મારી હાલત આવી આવી તુને મરવાની આણી ઉપરથી મિત્રોને કટકો ફેંટલીને ખાતર આવા તોર ખમવા પડશે.

[પાલી પપેટો દાખલ થાયછે.

પાલી—કેમ ભાઈ, જેઠમલ મારવાડી ઘેરમાં છે કે? રાત પડી આવતું પડ્યુંછે, પણ ઘણુંજ અગત્યનું કામ છે.

નાદીર—સાહેબ, જરા થોભો. મારા શેઠ હમણાજ આવી પુગશે.

પાલી—છેક મુંબઈવેરથી યાકેલો પાકેલો આવી પુગોય અને હજી ક્યાંવેર થોભાવશે?

નાદીર—(ચોંકીને) કંઈ મુંબઈના નવા સમાચાર? કાંઈ જાણવા-જોગ ખબર! કાંઈ અસાધારણ બનાવ!

પાલી—મુંબઈમાં ખબરના તે શું તોટા? પણ નવી જાણવાજોગ વાત તો એટલીજ છે કે સોરાયશાહ દુમશીયાને સરકારે નવાં વર્ષની ખુશાલીમાં એક ખેતાય આપ્યોછે, જેથી તેવણને પ્રજાને નામે મોટું ખાણું મક્કનાર છે, અને તેની સામણે કેટલાંક વર્તમાનપત્રો ખુમ પાડતાં હોવાથી ચરચા વધી ગઈ છે.

નાદીર—દુન્યા વાજળી અને ગેરવાજળી બેક છે, પણ ક્યાં તે સત્રળી વાત જાણુછે? કોણને સઘળો ભરમ ખબર છે? આજે તો સઘળા પૈસાનાજ પુનરોચો છે. માણસની એય, માણસનાં કાલાધોલાં પૈસાથીજ ઢંકાયછે માહ કર્તુકોને પૈસાજ દાખી દેછે અને સરકારી માન અકરામળી પૈસાનેજ પુજે છે.

પાલી—ભાઈ, તું ગામડીયો ગમાર આવું બાહોશી ભયું બોલે છે તેથી મને કાંઈ સમજ પડતી નથી. તારી ઉપર કાંઈથી મોટો સિતમ હોવો જોઈએ.

નાદીર—શેઠ, કાંઈ નહીં. કાંઈથી જાણવાજોગ વાત નથી. દુન્યાનું મત એવું છે કે ગરીબો ઉપર કાંઈ સિતમ હોયજ નહીં, ગરીબોની કાંઈ ફરીયાદ હોયજ નહીં, ગરીબો લુચ્ચા, લકડંગા, ગલાંદ્રાંસુ, ભરસો નહીં રાખવાજોગ, પણ પૈસાવાળા સઘળા સાચા, પ્રમાણીક, સ્વતંત્ર, નેહી

પ્રુખીવાળા. હા ! પણ પરમેશ્વરની દરધાહ એવી કદીખી નહીં હશે. કદાચ તે કિસ્તારની લાકડી કર ને જો હયાંજ દેખાડશે.

પાલી—તું કંઈ ઘણો દુઃખી લાગેચ. તારા દેખાવ ઉપરથી માલમ પડેછે કે તું ભૂખે મરેછે, માટે લે આ નોટનો કડકો. તારી હાજત તે પુરી પાડશે.

નાદીર—નહીં સાહેબ, મને પૈસા જોઈતા નથી—પણ નહીં હું જીવું ખોલું છું—મને પૈસાની જરૂર છે, પણ ધરમખાતે હું પૈસા કદીખી કમુલ કરું નહીં. હું કદીખી ભીખ માંગુ નહીં અને માંગીશ નહીં, જો કંઈ સારી લાયક મને નોકરી મલે તો—

પાલી—નોકરી? (વિચાર કરીને) હું તને આપી શકીશ—પણ નહીં, કંઈ નહીં. લાઇ હું તુને એટલુંજ કહુંચ કે ગમે એવે દુક પગા-રેખી પ્રમાણીક નોકરી કરજે, દુન્યાનાં ખરાબ રસ્તાથી દુર રહેજે. નહીં તો તારું જીવન તુંને ડંખશે—

[જેઠમલ દાખલ થાયછે.

જેઠમલ—આવો, આવો પાલનજી પપેટા. કેમ કંઈ પાછું હયાં આવવું પડ્યું? મુંબઈમાં સુકરવાર નહીં થયો કે?

પાલી—જેઠમલ, હવે ટીકટીક છોડી દેવો. રાત પડી ગઈછે અને મારે જલદીથી જવું જોઈયે. કામ તો એટલુંજ કે મારા મુંબઈના પડો-સના ધરમાં એક ગરીબ મરવા પડેલી ઓરતે મરતી વખતે મને કરગરીને અરજ કરી કે હયાં આવી પુગતાં તુરતને તુરતજ આ કાગળ તમાને આપવું. તેણીની દયા ભરી અરજ મેં સ્વીકારી અને તેટલાં માટે છેક મધરાતના તમારી મુલાકાત લેવી પડી. લેવો, આ કાગળ. સલામ બેટા (નાદીરને) ખોદા તારો દહાડો વધારે સારો કરે.

[જાયછે.

જેઠમલ—(કાગળ ઉખેડીને વાંચેછે) લે, આતો વળી અંદર ખીજું કાગળછે.—“નાદીરશા દરાખશા દુમશીયાને એલપાડના જાણીતા સાહુ-કાર જેઠમલ મારવાડીની સંભાળ તજે પોહાંચે.” (હસીને) આહ ! આહ ! આપણેતો છેક મુંબઈના ખુણાવેર જાણીતા છીયે.

નાદીર—(એકદમ ધસીને કાગળ ઝુટી લેઇ) મારે કાગળ ! અરે ! એતો મારી માતા તરફનું હશે. તેણે કહ્યુંની કે એક મરતી એરતે આપ્યું ? શું મારી માય મરવા પડીય ? મારી આંખે અંધારા આવેય. મારાથી આ કાગળ વંચાતું નથી. ઘાતકી ખુદરત ! પણ તે બીચારી મરતી વખતેથી તવલતી હશે, ભૂખે મરતી હશે, કાવસને ભૂખો જોઇ વધારે હેરાન થતી હશે. તેણીને છેલ્લી ઘડીયે થોડી સુખી રાખવા મને પૈસા આપો. (એકદમ જેઠમલને વલગાને) શેઠ, મને એકસો રૂપ્યા ધીરે. (પગ ઠોકીને) બસ મને સો રૂપ્યા ધીરે. (ઘુઠણ મરડી પગે પડીને) મારી આખી જીંદગીવેર હું તમારી સુકત નોકરી કરીશ, હું તમારો ગુલામ થઇ રહીશ, પણ મારી માતાને છેલ્લું સુખ આપવા માટે મને સો રૂપ્યા ધીરે.

જેઠમલ—હકતા શું તું દિવાનો થયોય ? અરે સો રૂપ્યા ક્યાંથી લાવે ? કાંઇ તારું માથુંઆથું ચડી ગયુંય ? તું સુકકાને પકડવા હું ક્યાં આઉં ? જા, જા, તું ચાકરીના કરતો સુવો. નિકળ મારા ઘરમાંથી.

નાદીર—આ તમારામાં માણસાઇ કે ? શું હું ખાલી હાથે જાઉં ? અરે સાંભળોય કે મારી માય મરવા પડીય ? બસ મને પૈસા આપો.

જેઠમલ—પૈસા માંગવાની એથી ઠીક રીત ? જા, બાપુ જા, જલદીથી કાચર પત.

નાદીર—અરે ખોદા ! આવી વખતેથી તમે નિર્દય ! મને માફ કરો. (ઘુઠણ મરડી) હું તમેને કાલાવાલા કર્ય, હું તમેને કરગરીને ચરજ કર્ય કે કાંઇથી મને ધીરે. સદાના તમારા ગુલામને એક નાની રકમથી આવે વખતે ધીરે.

જેઠમલ—અરે એક પૈમી આપું નહીં. એમ ના જાણુતો કે હું દયાળુ નથી. મારી કેમ ખાતરી થાય કે તારી માય મરવાજ પડીય ? જા, મુજબજા અને તારી માય મરી ગયા પછી ન્યુસપેપરમાં મરત્યુકની ટીપમાં તારી માયતું નામ આવે ત્યારે તે પત્ર મારી ઉપર મોકલજે અને ત્યારે તુને કાંઇ નાણું ધીરવાને દયાને ખાતર હું વિચાર કરીશ. જા, બાપુ જા, તું જલદી જા, સુવો તું ચાકરીના કરતો.

[જાયછે.

નાદીર—લોહી અને હાડકાંના ઘાતકી તરસ્યા હેવાન ! એક માતાના તવળતા હોઠ ઉપર દવાનું છેલ્લું ટીપું રેડવા માટે તું મને થોડુંક રૂપ આપવાને ના પાડેય ? આહ ! (દુર નજર ફેંકી) પણ આ સામણે શું દેખાયય ? આહ ! એતો તેનો જીવ. કદાચ મારી માતાને ખાતરજ તે આજે ભૂલમાં બાહરે મૂકી ગયોછે. એક મરવા પડેલી માતાને ખાતર એવા સુમના પૈસાનો ઉપયોગ કરતો તેમાં ખોટું નથી. (બાહરે દોડી જઈ એક ચખબાક્ષ લઈ પાછો આવેછે) ખોદા, એવું પાપી કામ કરવા માટે મને માફ કરજો. (ચખબાક્ષ ઉઘાડી તેમાંથી થોડાક રોકડા રાખ્યા તથા નોટા કહાડી પડીકું કરીને ગળવામાં મેલેછે) નહીં, મારે જીવન ચાલતું નથી. ખુદરત મને બસારત કરેછે કે એ બહુ મોટું પાપી કામ હું કરું છું. (નોટનું પડીકું જમીન ઉપર ફેંકી દેઈ) નહીં, નહીં, નહીં ! માતા, તારે ખાતર પણ, તારો જીવ બચાવવા ખાતર પણ, હું કદી આવું પાપી કામ કરનાર નથી.

[દોડી જાયછે અને પડદો પડેછે.

અંક બીજો—દેખાવ તરીજો.

[એક કંગાળ મકાન. એક નાની ખાટલી પડેલી છે. આસપાસ એક નાની પેટી, બેત્રણ ભાગેલી ખુરસી વતરોગે સામનછે. તે ખાટલી ઉપર ચારપાંચ તકીયાની ચોડ કરી પીરોજન મરેહાલ હાલતમાં રીખતી સુતેલીછે. તે ખાટલીની નજીક રસતમ યુદ્ધ મરડી પડેલોછે; કાવસ પોતાની માતાના પગને ખાટલીની શેક કરેછે. તખ્ત ઉપર અંધારછે.

રસતમ—કાકીજી, જરા મારી તરફ નજર કરો, જરા મને જોવો, થોડા બોલ વાત કરો. પણ નહીં, બહુ અસુર થયું, વાત તદ્દન હાથથી ગઈ. અરે ! તેણી પોતાનાં ડોળા ઉઘાડી મારો તરફ જોયછે તો ખરી, પણ મને ઓલખી શકતી નથી. શું મારા પીતા નહીંજ આવવાનાં ? અરે પીતા ! તમારી માહકાણથી, તમારી બેદરકારીથી, એક કિંમતી જીવ એ

બેટાઓને નાવારસ મેલી જાય છે. કાકીજી, તમે મારી તરફ જોયા કરો-
જો, પણ કાંય નહીં વાત કરતાં ? શું તમે મને ઓળખતાં નથી ? હું
તમારા જેઠને બેટા રૂસ્તમ સોરાબશા હુમશીયાણું. (પીરોળ એંકી ઉઠે-
છે, પણ પાછી પડી જાય છે.)

પીરોળ—મારો જેઠ ! મારા વરને તેમાં કેવો આસમાન જમીનનો
ફરક ! પણ થયું તે થયું. હવે મને કોઈની જરૂર નથી. પણ નહીં, મારા
બેટાઓ, અરે ! આવતી કાલે તેઓ માતા વગરનાં થઈ જશે. દીકરા
રૂસ્તમ, ઇંગ્લેન્ડ કાયદા તારા આપની તરફેણમાં હશે, પણ બોદાનો ઇન-
સાફ તેવો ઉપો થનાર નથી. તું તાલેવંત થશે, તું તારા આપની દોલત
મેળવશે. શું તું મારા ફરજદો, તારા કાકાના હકદાર બેટાઓનું રક્ષણ
કરવાની મને કબુલાત નહીં આપશે ? અરે બોદા ! મરતી વખતે એટલો
દિલાસો મને આપ.

રૂસ્તમ—કાકીજી, એટલું બોલી તમારાં મગજને વધારે મેહન-
ત ના આપો. બોદાને હાજરનાજર જાણી હું કહું છું કે તમારા બેટાઓને
મારા લાઇ બરાબર ગણી મારાથી બનવું કરોશ. મારી અજલ પણ ટુકી
છે, અને મને તે ફિરતારની જનાબમાં જવાબ આપવો છે, માટે મારા
બોલવા ઊપર વિશ્વાસ રાખજો.

પીરોળ—બસ મને સંતોષ મળ્યો. હું જીઉં. કરો તેવું પામજો.
અરે ! મારા બેટા નાદીરનો છેલ્લીવાર મને એહેરો બતાવો. બેટા કાવસ,
(કાવસ કોટી કરે છે) તારી માને છેલ્લો બેટ. નાદીર—કાવસ—મારા—બે
ટા—ઓ—

[મરણ પામે છે; કાવસ અને રૂસ્તમ જામળ રહે છે.]

રૂસ્તમ—આખરે મારા આપે એક ભોગ લીધો. મોહત ! જલમ
મોહત ! તું કેવું ભયંકર છે ! (માથું નાખી રહે છે.)

[દરવાજા ઠોકાય છે અને સોરાબશાહ દાખલ થાય છે.]

સોરાબશાહ—કાંય રૂસ્તમ, એટલી ઉતાવળમાં મને બોલવવાનું કાર-
ણ શું ? તું હયાં ક્યાં ? તું કેવી જગાએ ? આવી જગાએ આવવાનું
તને કામજ શું ?

રૂસતમ—(પીરોળ તરફ આંગળી કરીને ચુસ્સામાં) હું ક્યાં ? મોહત ની નજર સનમુખ ? હું તેણીનાં મરણનાં બીજાના આગળ હતો કે જોણીને તમારા મરનાર લાઇએ પોતાના જન જેટલી આદી હતી, પણ જોણી આ કંગાળ જગ્યામાં એક પૈ માટે તવલતી મરણ પામીછે. (સોરાબશાહ ચોંકેછે) હા, તેણી મરણ પામીછે, પણ પોતાને દુઃખ દેનારને કદુવા દઇ મરણ પામી છે અને વળી પોતાના વડા બેટાના દીદાર જોયા વગર મરણ પામીછે, તેનો આરોપ પણ તમારી ઉપર મેલી ગઇછે. પીતાજી આ દેખાવ પછી શું તમોને પસ્તાવો થતો નથી ?

સોરાબશાહ—(છેક હૈડું ભરાઇ આવ્યાથી મોહડાં ઉપર હાથ નાંખી) હું જાણતો નહીં હતો કે એમ—એમ—

રૂસતમ—પણ હજીથી તેનો તમો બદલો વાળો શકશો. પીતાજી, જો તમોને ખરું લાગતું હોય તો આ કમનસિખ મરણ ઉપર આંસુ પાડો. તેમ કરવા માટે મરનારની સનમુખ હું તમોને મેલી જાઉં છું.

[જાયછે.

સોરાબશાહ—નહીં, નહીં રૂસતમ; મારાથી એ દેખાવ જોવાઇ શકતો નથી. દીકરા, તું મને છોડી ના જા. પણ તે તો ગયો. અરે ! આ ભયંકર દેખાવ મારા જીગરમાંથી ક્યારે ભુલાશે ? (મોહડું ઢાંકી રહેછે.)
[ગભરાયલા ચેહેરે નાદીર એકદમ દાખલ થાયછે.

નાદીર—અરે બહુ અસુર થઇ ગયું ! મારી માતાનું મોહડું બી હું છેલ્લી વખત જોવા નહીં પામ્યો. (પીરોળને કોટી કરી વળગેછે) માતા, તું આખરે મુઘ ! આપણી ઉપર જીવન પાડનારા કૂકર્મને તેના પાપની સજા થતી જોયા વગર તું મુઘ ! (કાવસને કોટી કરી) મારા દુન્યાના એમણા સગા, મારી જીંદગીના એમણા લટકી રહેલા હાર, તારે ખાતરજ હું હવે જીવીશ. માયાપ વગરના તું બાળકની સંભાળ મારે માથે આવેલીછે.

કાવસ—પણ લાઇ પેલો રહેછે તે કોણ ?

નાદીર—(ચોંકીને તેની આગળ ધસી જઇ) મુજ નાપાક હારેમન દેવ ! તારા કૂકર્મના ભોગને તે જોયો કે ? મારી માતાની સાગણે તે કિરતારની જતાપમાં તું કયે દલાડે ઉભો રહેશે ? આવું કૂકર્મ કરી, તુંને હયાં આવતાં લાજ નહીં લાગી ?

સોરાબશાહ—હું બીજની શાધમાં આવ્યો હતો, પણ નાદીર, જો હું આવી હાલત જાણતે તો, જો તારી માતાએ પોતાની એવી હાલતથી સેહેજબી મને વાકેફ કર્યો હતો તો હું તમારે માટે કાંઈ બી કરતે.

નાદીર—નિકળ નીચ પૈસાના ગોલામ, તારી અરધી અમોને હરામ છે. નિકળ તારું કાળું કર. મારી માતાની લાશને તારું માહફું બતાવી તું વધારે અપવિત્ર કરેછે.

[સોરાબશાહ નીચી મુંડીએ ઉભો રહેછે.

નાદીર—(માતાની લાસ આગલ પાછો જઈને) માતા, અમારી બેઢીની માતા, પાછી ઉઠ! એક વખત તારા બેટાએ તરફ પાછી નજર કર! અમોને એમલા મેલી ના જ (ચુલ્લુ મરડી પડેછે, પાછો ઉઠી સોરાબશાહને) શું તું જગને બતાવા માંગેછે કે તેં તો મારી માતાને પગાર આપવા માંગ્યો હતો? પણ મારા પીતાની હકદાર બાયડી તું ઠગારાની બીજ કમુલ કરે? (પોતાના હાથ એકએકપર ચઢાવી સોરાબશાહ તરફ ચુસ્સામાં) મારા બોલ યાદ રાખજે કે જે દોલત મને મારા વારસામાં મળવાની આશા હતી તે તું પકડી બેઠોછે, પણ તે તને પચનાર નથી. ઓ હુટારા! આ કુમળાં બાળકની નિમક રોટીની ચોરી કરનાર, તારું હૈડું તને કેવું ડંખેછે તે હું જાણું છું, પછી દુન્યાં તને માન આપે તો શું થયું? તારા પૈસાને પુજે તો શું થયું? આ મરણ પામેલી વિધવા તથા તેના આ બે ફરજદોની હત્યા તારી કેવી વણ કરશે તે કદાચ તું પોતે જીવીનેજ જોશે. બસ, હું વધારે બોલતો નથી, મારી છાતી વધારે ચાલતી નથી. નિકળ, મારા બાપના બેવકા ભાઇ. જ તારા હુટલા મકાનમાં જ, આ ગરીબ આરડી પણ તારા શ્વાસથી ઝેરી થશે. નિકળ, એકદમ નિકળ હયાંથી. (સોરાબશાહ નિચી મુંડીએ હળવે હળવે જાયછે; તે ગયા પછી નાદીર પોતાના ભાઈની પાંખડી વળગી પોતાની માતાના બીજાના આગળ જઈ, માથું નાખી પડી રડતો) મારી માતા! મારા ભાઈની માતા! મારા મરનાર પીતાની હકદાર વિધવા!

[ગમગીનીના ગાયનની વચ્ચે પડદો હળવે હળવે પડેછે; અને કેટલાક સીપાહીઓ એક કાનસટેબલ સાથે દાખલ થઈ એક ગીત ગાયછે; જુવો વધારે; ગાયણ ૩ જુ.

અંક બીજો—દેખાવ ચોથો.

[રાતનાં અંધારાનો વખત છે; અંદરથી ચંદ્ર-
માનો સેહેજ પ્રકાશ પડે છે; મેદાનનો દેખાવ
નજર પડે છે; નાદીર પોતાના નાના ભાઇને
એક મોટી ધાલળી ઓઘાડી પાંખડી પકડી
દાખલ થાય છે.

નાદીર—કાંઇ નહીં, ભાઇ ધીરજ ધર; હવે માતાનું નામ ધરીશડી
યાદ ના કર્યા કર. તારી દરેક સંભાળ હું લેઇશ, પણ તું મારા કહ્યા
પ્રમાણે ચાલજે.

કાવસ—વહાલા ભાઇ, પણ મારેથી ઠંડી નહીં ખમાતી. અરે હવે
હું નહીં મસ્તી કરું. કંઈની કરી જલદીથી મને માયજી આગળ ઘેર
લેઇ જા. (કાલાવાલા કરી) જો નાદીર, તું જેમ કહેશે તેમ ચાલીશ, પણ
જલદીથી મને માયજીના ખોળામાં લેઇ જઇ બેસાડ.

નાદીર—કાવસ, મને ધીરજથી સાંભળ. આપણી વહાલી માતા
આગળ હવે આપણે કદી પાછા જઇ શકનાર નથી; તેનું કારણ શું તે
હમણા તને સમજ પડનાર નથી, મોટા થયા પછી તે તને ખુદરતીજ
જણાશે. દુન્યામાં હવે આપણું કોઇ રહ્યું નથી; એટલી ઠંડીથીજ ગલ-
રાય છે કેમ? હજીતો ઘણી લીલીસુડી આપણી ઉપર પડશે અને હજીતો
મારી ઉમરે આવતાં સેંકડો સંકટોમાંથી તને પસાર થવું પડશે. પણ
થોડા કોઇના પગલાં સંભળાય છે.

[બેહેરામશાહ અને રૂસ્તમ દાખલ થાય છે.

રૂસ્તમ—(બેહેરામશાહને) મારીતો બોલવાની હિંમત નહીં ચાલતી,
તમેજ એને કહોકે એ બંને ભાઇઓને મદદ કરવાને હું ઘણોજ આતુર-
મંદુકું.

બેહેરામશાહ—નાદીરશાહ દુમશીયા, એક મીનીટજ માફ માત્ર
સાંભળશો?

નાદીર—કેમ, તમે લોકોને મારી સાથ શું કામ છે?

બેહુરામશાહ—જવાન રસતમ તમોને મદદ કરવાને ખાહેશ રાખે છે.

નાદીર—બસ, બસ, જા, તારા શેઠને કહે કે મારી માતાના મરણના બીછાના ઉપર મેં તેનેજ કહ્યું હતું તે તે ભુલી ગયો કે ?

રસતમ—(કરગરીને) નાદીર, મારી ઉપર ભરસો રાખી, મેહેરખાની કરી મને સાંભલ. તુને હાં હુંડી કાઢાડવામાં મેં કેવી જેહેમત ખેંચી છે તેતો મારો ખોદા જાણે છે.

નાદીર—પણ તમો બાપ દીકરા હજી અમારી પુઠે લાગી શું કામ અમોને હેરાન કરો છો ? અમારા આવા કંગાદ્યતપણામાંથી હજી તમો અમોને છોડતા નથી ?

રસતમ—તમારી ગરીબ માતાને મેં જે વચણુ—

નાદીર—તે ફરેસ્તાનું નામ ના દે. તારા ઘાતકી, લુટાસ બાપનો કીનો હવે તેણીની ઉપર લેવાઈ શકાનાર નથી. હું જાણું છું કે તે હવે પોતાનાં કર્તુક માટે પસ્તાય છે, જે કદુવા મેં તેણે છેલ્લી દીધી હતી, તે તેનાં કાનને હજી કોતરી ખાય છે. સાંભલ, રસતમ દુમશીયા, હું તારી અથવા તારાં સગાંવાહાલાંમ્મી પાસેથી અમારી ગમે એવી દલદેશરી છતાંબી એક અરધી પણ કમુલ કરનાર નથી. એકબારગી હું ફાંસીને લાકડે જવશ અને તારા બાપના એક બોલથી તેમાંથીબી મારો છુટકો થાય તોપણ હું તેની મદદ માંગનાર નથી. તે વિચારજ માઈ લોહી ઉશકેરે છે. મરકુટીયા જેવા કાવલા મરેહાલ છોકરા, તું શું મારા બાપના હકદાર બેટામ્મીના પૈસાનો વારસ થયોય કે ? નિકલ મારા રસ્તામાંથી (રડીને) મારી દોલત, મારો દરજ્જો અને મારો હક આસમાનના ચક્રાવાથી તને મસ્થોય, અને હું ગરીબાઈ ચિકકાર અને ફીટકારમાં ગોટાં ખાઉં છું.

[પગલાં સંભલાય છે, જે તરફ નજર કરી નાદીર

એકદમ નાહાસી જાય છે.

રસતમ—થોબ, પીતરાઈ નાદીર થોબ ! તારી માતાનાં મરણ બખતે મેં જે કમુલાત તેણીને આપી હતી તે જો તેં સાંભલી હતે, તું અને તારા ભાઈ માટે મારા માતપીતા સાથે હું કેવી મારામારી

કરંધુ' તેની જો તને ખબર હોય તો ખચિત્ત તું મારી ઉપર એવી
ગેરધનસાદી ગુભરે નહીં.

[એક કોન્સ્ટેબલ તથા થોડાક પોલીસ સિપાઇઓ
ઘાખલ યાયછે.

કોન્સ્ટેબલ—ઓ તે પારસી ભાગા ! જેમલ મારવાડીકે વહાસે
ચોરી કરનાર ઓ પારસી ભાગા ! હોડો પકડો ઉરકુ !

[સિપાઇઓ અને કોન્સ્ટેબલ દોડી જાયછે. બીજે
રસ્તે નાદીર પાછો આવેછે અને પોતાને પકડ-
નાર એક સિપાઇને પછાડી નાંખી કાવસને
ખેંચી જાયછે.

નાદીર—ચાલ, ભાઇ ચાલ, જલદી મારી પુઠે ચાલ, નહીં તો હું
નાહુકનો પકડાઇ જઇ મારાં બદબખ્તને લીધે બંધીખાતું સેહેવી, દુન્યાની
નાહુકની બત્રીશીમાં આવી, તારાં અને મારાં ભવિષ્યનો સદા નાશ
કરોશ.

[સિપાઇઓને પાછા પછવાડે આવતા જોઇ પાછો
નાહાસી જાયછે; કાવસ તેની પુઠે દોડવા જાયછે
જેને બેહેરામશાહ પકડી રાખેછે.

રૂસતમ—(કાવસને કોટી કરી) થોભ મારા ભાંધ કાવસ થોખ. તારા
ભાઇની સાથ તું આવી ઠંડીમાં તવલશે. અમે તને સારી જગ્યામાં
રાખી સુખી કરશું.

કાવસ—(રડીને ખેંચતાણ કરી) નહીં, બસ હું મારા ભાઇ સા-
થેજ જવાનો. બસ, મને છોડી દેવો.

રૂસતમ—વાહાલા કાવસ, મારું માન. તુને સારાં પકવાનો આપી
શું, ગાડીમાં ફેરવીશું અને ફરવા માટે નાનો ટટ્ટુ અપાવીશું.

કાવસ—(હરખાઇને કોટી કરીને) શું મને ટટ્ટુ અપાવશે ? તમે
મને ત્રણ ગમેચ. પણ શું નાદીરભાઇ મારી સાથ નહીં આવે ?

રૂસતમ—તું ચાલ અમારો સાથ. નાદીર પછવાડે આવશે.

[હલવે હલવે તેઓ જાયછે. કાવસ ઘડીઘડી પછ-
વાડે જાયછે, તેઓ ગયા પછી નાદીર હાંફતો
હાંફતો ઘાખલ યાયછે.

નાદીર—કાવસ, કાવસ, ચાલ જલદી હોઃ. મારી પુઠે આવ. (ગભરાઈ) અરે ! પણ મારો ભાઈ ક્યાં છે ? પેલા નાપાક રસતમે મારા ભાઈનેથી મારો પાસેથી ઝુટી લેઈ મારું નખોદ વાંધું. (પછડાઈ જમીન ઉપર પડે છે અને પાછો ચોંકી ઉઠી) પણ હું દુન્યાને છેક છેલ્લે છેડે જઈનેથી તેને શોધી લાવશ. અરે ! પણ આ બલાંમ્મો તો હજી છોડતી નથી.

[સીપાઈમ્મો દાખલ થાય છે અને નાદીરની ખોલમાં આમતામ શ્રાધ્ધી બીજી બાજુએથી જતા રહે છે.
[પાલી પપેટો દાખલ થાય છે.

પાલી—જોયું કેની, વલી બીચારા કોઈની શોધદોડ થાય છે. કોણ બીચારો સપડાઈ જનાર હશે ? કોણ બીચારો ફાંસીનાં લાકડાંમાંથી છટકવા માટે નહાસલાગ કરતો હશે ? (અંદરથી બુમો પડે છે “પકડો! દોડો! આએ શું પેલો શામો જાય છે.”) આએ દોડતો શખસ તો મારી ઝાલખાણમાં આવે છે. (વિચાર કરીને) હા, પેલા જેઠમલ મારવાડીને તયાં જે ગરીબ છોકરાએ મારી દયા ઉશકેરી હતી તેજ એ છે. એનાં ચેહેરા ઉપરથીજ માલમ પડે છે કે તે નિરદોશ છે અને નાહુકનો ફાંસી નહીં જાય, માટે મારે તેને બંધાવવો જોઈયે.

[નાદીર દોડતો દાખલ થાય છે અને પાલી પપેટો તેને અટકાવે છે.

નાદીર—(ચોંકીને) ત્યારે આખરે હું પકડાયો ! બદબખ્ત. હમારા જાસુસ, આખરે હું તારા હાથમાં આવ્યો.

પાલી—નહીં ભાઈ, ધીરજ ધર, ગભરાનાં.

નાદીર—ત્યારે મને બંધાવ, હું નિરદોષ છું. મારો બંધાવ કર.

પાલી—મેં ધાર્યુંતુંજ કે તું નિરદોષ હશે. જલદીથી મારી પુઠે આવ. ઝડપ કર.

[એક દાલકાંની મારફતે તેઓ નીચે ગુમ થઈ જાય છે; સિપાઈઓ આવી આમતેમ જોય છે અને નિરાશ થાય છે; પરડો પડે છે.

અંક બીજો—દેખાવ પાંચમો.

[પાલી પપેટાનો ધરનો એક કંગાળ ઝિરડો,
પક્ષીનું પીંજર ઝિરવેલું છે, થોડીક ખુરસી
અને ટેબલ પડેલી છે; પાલી અને નાદીર વાત
કરતા દાખલ થાય છે.]

પાલી—નાદીર, હવે ધાસ્તી દુર કર. તું હવે સલામત છે, પોલી-
સનાં પંજમાંથી હાલ તુરત તો તું છુટો થયો છે. એસ, થાક્યા. તે પછી
મને જણાવ કે હું તને કોઈખી રીતે તારી ધારણામાં મદદ કરી શકીશ.

નાદીર—કંઈખી બોલું તેની અગાઉ મને અચરતી એ ઉપજે છે
કે તમે મારા જેવા પોતે ગરીબ છો અને તોપણ મારા દુઃખ તરફ તમે
આટલી બધી દયાની નજરથી જુવો છો !

પાલી—એમાં કંઈ અચરત થવાનું નથી. રસ્તામાં જતા કોઈખી
ભિખારીને તું પુછ કે તેને કોણની તરફથી વધારે અરધી મળે છે, ગાડી
ઘોડે ફરતાં એસ્કી બાતુઆ અને ગ્રહસ્થો તરફથી કે પાઉંખ્યાદા ચાલતાં
ગંરીબાઈથી વાંકા વળેલા પુરૂષો તરફથી ? તું બીન અનુભવી છે, પણ
આગળ ચાલતાં તને માલમ પડશે કે આ મુંબઈ શહેરમાં જે હજારો
ભિખારીઆ પોતાનું પોપણ કરી શકે છે તે તાલેવંતોની મદદથી નહીં,
પણ પોતા કરતાં સેહુજ ચલડતી ક્રીસમનાં ગરીબોની સખાવતથી. એ
સધળા અનુભવમાંથી હું પસાર થયો છું અને તેટલા માટે ગરીબો તરફ
મને વધુ રહેમદિલી બિપજે છે, માટે બીનદેહેસતે તારા જીગરની
લાગણી મને જણાવ અને યાદ રાખજે કે તારો વિશ્વાસ ખરાબ માર્ગે
મેલાયલો ન ગણાશે.

નાદીર—આ દુન્યાનાં મારા એખલા મેહેરબાન દોસ્ત, દુન્યાનાં
કાંઈખી રસ્તા મને ખબર નથી, કારણ કે માખાપના લાડ તજે બિછ્યા
પછી આ બહોલી દુન્યામાં ઝીપલાવી દેવાની ન્યાયથી મને ફરજ પડી છે
ત્યારથી તેની કાળી ખોરદુ સિવાય બીજું કંઈ પણ મેં જોયું નથી અને
તે અરધા અનુભવ બિપરથી મારું દુખી જીગર મને બસારત કરે છે કે
મારો કાંઈખી ભરમ ખોલ્યા વગર પેહેલાં તમારાં જીગરથી મને વાંકે
થવું જોઈએ.

પાલી—ખરું છે અને મને હદસર કેહેવાની ધાસ્તી નથી. કાપદાની નજરમાં હું યુનેહગારહું, પરંતુ હું લુચ્ચો નથી. નસિબ દેવીની સામણે હું લડત ચલાઉંહું અને જ્યારે તે મારી સામણે રૂઢીજીએ ત્યારેજ તેને માહત કરવા માટે મને એક ગેરવાજબી રસ્તો લેવા પડ્યો છે, જે વિષે તું રફતે રફતે જાણશે. તે રસ્તો લીધાથી જે હું મેળવી શકુંહું તેમાંથી હું તારે યજ્ઞરાંન કરીશ, પણ કદીથી તે ખરાબ માર્ગે તુને હું લેઈ જનાર નથી. જે કામ હું કરું, જે આડે રસ્તે હું ગયોહું, તે ખોદાને ડાજર ને નાજર જાણી જણાઉંહું કે મારા પોતાના લોભને માટે નથી, પણ એક બીજાને સુખ અને આરામમાં રાખવાને માટે છે. એક નિર્દોષ બચ્ચાં જેવી બેચકલી સેહેજ માથાથી ફરેલી બેટી પડોસનાં આરડામાં સુતેલી છે તેણીને ખાતર મેં એવા રસ્તો પકડ્યો છે.

નાદીર—બસ, દોસ્ત બસ. મારો વિશ્વાસ પૂર બેઠો છે. તે આડો રસ્તો હું જાણવા માંગતો નથી અને એકપ્યારગી હું જાણીશથી તોપણ તેથી મારો ચાહ એછો થનાર નથી.

પાલી—અરે! પણ તે આડો રસ્તો માટે માંરે જીગર કેવું ડંખે છે! પણ પ્યાર—કિતો!—તમારું ખાણું ખરાબ થજો દુમશીયાઓતું!

નાદીર—શું દુમશીયાઓ! ભાઈ, તારી વાતથી મને વાકેફ કર, કદાચ તું મને બહુ ઊપયોગી થઈ પડશે, કદાચ તારેથીજ મારી ધારણા બર આવશે.

પાલી—સોરાબશાહ દુમશીયાનો માંનીતો સાળો ફક્તીમામા અને હું નહાનપણમાં જનમી મીત્રો હતા, સાથે સિખતા, સાથે ફરતા, સાથે ખાતા અને એકએકનો છુપો ભરમ એક બીજા આગળ ખુસ્તો કરતા. એક અતિ ખુબસુરત છોડી ઉપર હું પ્યારમાં પડ્યો, તેણીએ મારી ઉપર પ્યાર કર્યો, મેં તે પ્યારની વાત એ મારા રફીક આગળ ખુસ્તી કીધી અને તે લુચ્ચો માણસ તે સાંભળી સઘલી મીનાચારી બુલી જઈ મારી તે મૂર્તિને ખોટી કબુલાતો આપી ઉપાડી ગયો. તે બીચારી ભોળ-વાઈ અને એક બેટોનો જન્મ આપતાં શુંગળાઈ મરણ પામી. તેનાં લુચ્ચા ફસાવનારે પોતાની આ હકદાર બેટીને ઝાંખીને જોઈ પણ નહીં. મનેજ આખરે દયા આવી, મેંજ તે છોકરીને પાળી મારી બેટી સમાન

મણી અને હું રંડાયલાની માફક સદાકાળ રંડાયલાજ તરીકે જીંદગી ગુજરું છું અને ગુજરીશ. તે બેટી તે પડોસનાં આરડામાં સુતેલી મારી હેતવંતી નાનું છે અને તેણીને ખાતર, તેણીને ગરીબાઇના કાંઇ પણ સંકટો નહીં દેખડાવાને ખાતર, હું આડે રસ્તે પડ્યો છું. તે આડો રસ્તો દુન્યાને જો ખબર પડશે તો આખી દુન્યાં મારી ઉપર થુકશે, ઇનસાફની અદાલત કાળા પાણીએ મને મોકલાવશે, પણ કોણ વિચાર કરશે કે એક નાપાક હારેમન દેવનાં કર્તુંક હાંકવા માટે, તેની હકદાર બેટીને બંધાવા માટે, આવાં સંકટમાં હું પડ્યો છું.

નાદીર—અચિત તારી હાલત મારાજ જેટલી દયા ઉપજાવનારોગ છે, એ ખાનદાન વિષે તું પછી વધારે સાંભળશે.

પાલી—પણ દુન્યામાં ધોતાંકુલ જેવાં કપડાં પેહેરી ફરતાં આ “કાળા મેંદા”ને મેં સદાની શિક્ષા આપી છે, તેના એક પગને મેં ભાંજી નાખ્યો છે, જેથી તે લંગડો થયો છે અને એ પ્રમાણે પોતાનાં કરવૃત્તની મજા તે ભોગવે છે અને સદા ભોગવશે.

[નાનું ફાટેલા ડોળા સાથે ઉઘાડે માથે ઝીખરાયલા પીખરાયલા પોશાગ સાથે ગાતી ગાતી દાખલ થાય છે; જુવો વધારે; ગાયણ ચોડું.]

નાનું—(આસપાસ અને આસમાન તરફ નજર કરીને) બાવાજી, વાહાલા બાવાજી, તમે હયાં છો કે? હમણા રાત છે કે દિવસ છે! તમારી નાનુંને ખબર નથી માટે નાનુંને તે જણાવો.

પાલી—(પોતાના ભેંજ ઉપર હાથ મેલી નાદીરને બતાવીને) મારી વહાલી નાનું, જ્યારેબી તું મારી પાસે હોય છે ત્યારે મારાં જીગરને મનશે તે ચલકતો દીવસ છે, પણ નાનું આંખે મારી પાસે બેઠો છે તે મારો મીત્ર થાય છે. હું ઇચ્છું કે તું એને પસંદ કરશે.

નાનું—હા, અલખતાં. બાવાજીનો દોસ્તદાર તે નાનુંનો મીત્ર. નાનું, તમારા એ મીત્રને ચહાશે. પણ બાવાજી નાનુંને કહેતા નહીં કે એ રાત છે કે દિવસ? એ રાત બહુ લાંબી છે અને નાનુંને તે પસંદ પડતી નથી.

પાલી—બેટી, હમણા રાત છે, તું પેલો ચંદ્રમા જોતી નથી?

નાજાં—(આંખ ઉપર હાથ દબ) નહીં, નહીં. નાજાં ચંદ્રમા જોવાને ખુશી નથી. (આંખ ઉઘાંટી કપાળ ઉપર હાથ મેલી) તે જોયાથી નાજાંને હીંચાં દુઃખ થાયછે. (કપાળ ડાબેછે.)

પાલી—(નાદીરને હળવે) બીરાદર, મારો કમનસિય બેટી શું કહેછે તે સાંભલેછે કે ?

નાજાં—(એકદમ નાદીર આગળ જઈ ખરડા ઉપર હાથ મેલી) તમે ચંદ્રમામાંથી આવ્યાય કે ? જો ત્યાંથી તમે આવ્યા હોવો તો નાજાં તમોને પસંદ કરતી નથી.

નાદીર—નહીં, કમનસિય છોડી, હું ત્યાંથી નથી આવ્યો, હું તો તારો ગમગીનીનો સાથી છું.

નાજાં—અરે ! તે સાંભળીને તો નાજાં ખુશી થઈછે, કારણકે નાજાંને એક સાથીની જરૂર છે. તમે નાજાંના ભાઈ થાઓય ? ત્યારે તો ગરીબ નાજાં તમોને સદાને સદા ચહાશે. પણ જેમ મારી બેહેન મારા જીગરને ગાયન ગાઈ રિઝવેય તેમ તમે નાજાં આગળ ગાયન નહીં ગાશો ?

નાદીર—તમારી બેહેન ! શું તમારી એક બેહેન પણ છે કે ?

નાજાં—(પીંજર ખતાવી) આએ શું પેલી. પણ નાજાંએ તમોને ભાઈ કીધાય તેથી તે અદેખાઈ કરેય. હું તમોને કાંઈ વાત કહું, પણ નાજાંની ખાહેશ છે કે તેણીની બેહેન એ વાત સાંભળે નહીં. પેટા મોટા કદરૂપો દરામણો ચંદ્રમા નાજાંની બેહેનને બીલવડાવેછે, અને જ્યારેબી એ ચંદ્રમા નાજાંની બેહેન સામે ટીક્યા કરેછે ત્યારે નાજાંની બેહેન માતી નથી.

પાલી—દીકરી, એ પક્ષીને તારી બેહેન તરોકે તું કાંય કહેય ?

નાજાં—(વિચારમાં પડી) નાજાં કહી નહીં શકતી. શું ત્યારે એ નાજાંની બેહેન નથી ? એ બેહેન શું તમોને વહાલી નથી ? ગરીબ નાજાંથી શું તમોને વહાલી નથી ?

પાલી—અરે ! તું જાણેય તો ખરી કે તું મને કટલી વહાલી છે.

નાજાં—ત્યારે તમે નાજાં સિવાય બીજા કોઈને પણ નહીં ચહાશો ?

પાલી—નહીં નાજાં, બીજા કોઈને પણ નહીં; આ દુન્યામાં તો બીજા કોઈને પણ નહીં, જોકે સુનાંશપાની પુતળીઓ પોતા તરફ લલચાવી કુકમો કરાવેછે તોપણ.

નાજાં—હવે તમે નાજાંના વહાલા બાવા ખરા. હવે નાજાંને જણાયય કે આએ કાંઈ દિવસ નથી, પણ રાત છે, કારણકે નાજાંને ઉંઘ આવેછે. આએ ઘાતકી ચંદ્રમા ગરીબ નાજાંની આંખ બંધ કરેછે. બાવાજી સાહેબ મેહુરબાન, તવા લાઇ નાજાં જાયય.

[નાજાં ગાતી ગાતી હળવે હળવે જાયછે: જીવો વધારે, ગાયણ પાંચમું.

પાલી—નાદીર શું ધારયું ? એવી કમનસિય છોડી કોણની દયા નહીં ખેંચે ?

નાદીર—તેણીનું ગાફેલપણું સુધરે એવી હાલતનું છે અને ખચિત તે છોડીએ મારી દયા ઉસકેરી છે. જો મારે લાઇ કાવસ મારી સાથ આવે તો આપણે સાથે વસી મંતોપમાં આપણો વખત ગુજરીએ. પણ પૈસાની ગરમીમાં રમી રહેલાઓ તેને જે ડાખી બેઠા છે તે મારા હાથમાં કદી પણ આવી શકનાર નથી જોકે કાયદાની નજરમાં, દુનયાંની નજરમાં, તો મારેજ તેની ઉપર ખરેખરો હક પૂગેછે, પણ પૈસા આગળ દુન્યાં નાચેછે, પૈસા આગળ કાયદા શરમાઇને નિચે જાયછે. જો એકજ વખત તે મને મળે કેની તો મારી ખાતરી છે કે ગમે એવી સુખ અને મોજમઝાની જીંદગી છોડી દઇ તે મારો સાથ મારાં ગમે એવાં કંગાળ મકાનમાં વસવા આવે.

પાલી—એટલુંજ કેની ? લેની ત્યારે તો હું તુને તેની સાથ મુલાકાત કરાવી આપું.

નાદીર—અરે લાઇ, દોલતમંદોના મકાનમાં આપણા જેવા ગરીબોને કોણ દાખલ કરે ? પટા અને લાકડી સાથના જે મોટા માણસાઇ કુતરાઓ ત્યાં ઉભા હોયછે તેઓ આપણા જેવાં મીશ્કીત દેખાવનાં માણસોને પોતાની આગળથી પસારજ થવા કેમ દે ?

પાલી—(હસીને) એટલીજ તને ફીકર કે ? ચોકશ કારણોને લીધે મારી પાસ સઘળી જાતના પોશાગો છે અને જો તારો મરજી હશે તો

ધરાંની સોદાગરના, જળચુસ્તાનનાં અમીરના, વેપમાં આપણે ત્યાં જઇને તારા ભાઈને ઉઠાવી લાવશું.

[જાયછે. પડદા પડેછે.

અંક તરીજો—દેખાવ પેહેલો.

[સોરાબશાહના ધરતું દિવાનખાતું; જરખાતું નાના કાવસના બાલ ઓરતાં બેઠીછે, એક ખુરશી ઉપર રસતમ બેઠો બેઠો ચોપડી વાંચેછે, એક નાની ટેબલ આગલ સોરાબશાહ અને ફલીમામા દારની લેહેજત ચાખતા વાત કરેછે.

જરખાતું—(કાવસના બાલ ઓરતાં ઓરતાં) જો, હવે કેવો મ-જાનો લાગેય ? મરે દીકરા રસતમ, તું આ મારા બીજા બચુકલાને હયાં લાવ્યોય કેની તેથી મારો તો બહુ વખત સોહોવાઈ જાયય. કાવસ, બાલ તું કોણનો દીકરો ?

કાવસ—તમારો દીકરો. અને મારા ભાઈતું નામ નાદીર. પણ મારો એ ભાઈ ક્યાં હશે ?

જરખાતું—જો દીકરા, તું તેનું નામ દેશે તો હું તારી સાથ ફરીથી બોલીશ નહીં. તે દુકતો તો બહુ ખરાબછે અને તેવા છોકરાની સંગતમા હું જો તને પાછો જોવશ તો કોઈ દહાડેબી તારા બાલ ઓરોશ નહીં.

ફલીમામા—સોરાબશાહ, ત્યારે તમે તો હજી સાંભડ્યુંજ નથી કે ? તમારા પેલા ભત્રીજા નાદીરે તો પોતાના આપદાદાની સારી ખુબી વધારીછે. ઓલપાડનાં એક જાણીતા મારવાડી સાહુકારે તેની સામે વારં ટ કહડાવ્યુંછે અને તમારા મરનાર ભાઈનો આ કહેવાતો વારસ થોડું-કમાં તરીપાર જશે.

જરખાતું—ઓ આપરે ! વલી એ શું નવું રમખાણ ? તેનો દેખાવજ ખુબી જેવો છેનો ? શું શું કોઈતું ખુન ખુન કરયુંય કે ?

ફૂલીમામા—નહી, હજીવેર એવી હાલત ઉપર તો તે નથી આવીયો પણ મારવાડીની મોટી રકમ તેવણ હાઉ કરી ગયાં.

ફૂલીમામા—મામા, તમે કેવા ઘાતકી છો! કદીથી કોઈને પુરવાર થયા વગર યુનેહગાર ગણીએ નહીં. કાંય નહીં નાદીર તદ્દન નિરદોષ હોય? એમ તો તો ગામમાં સઘણા ગપાટાઓ ચાલે છે તે અમે માનીએ તે અમારા ઘરમાં બેસવાનેથી તમે લાયક નથી.

ફૂલીમામા—આજ કાલના દુકતાઓ તો હાથથીજ ગયાય. બસ, એ છોકરાઓની તારીફ કર્યા કરો એટલે મામા સુંના જેવા. (ગાયં; જુ વો વધારે ગાયણુ છડું.)

[નોકર દાખલ થાય છે.]

નોકર—(સોરાબશાહને) સાહેબ, બે ધરાની સોદાગરો તમેને પુછે છે.

સોરાબશાહ—એકદમ તેઓને દાખલ કર,

[નોકર જઈને બે સોદાગરો સાથ પાછો દાખલ થાય છે.]

નોકર—ધરાંનના સુલતાનના અમીરેઆલા તથા તેવણનાં ખાનગી સેક્રેટરી.

ફૂલીમામા—બેયા, બેયા. ખુશ આવરદી.

સોદાગરો—બલે, બલે.

[આસપાસ નવર જોઈ બેડ સોદાગરો પોતાની દહાડી કાઢાડી નાંખે છે અને નાદીર તથા પાલી પપેટા માલમ પડે છે. જરખાનું બેસુદ્ધ થઈ જાય છે, ફૂલીમામા પોતાની માને સુઢીમાં લાવવાને તેણીની પાસ દોડી જાય છે અને સોરાબશાહ તથા ફૂલીમામા દંગ થઈને ઉભા રહે છે. કાવસ દોડતો જઈ પોતાનાં લાઇને કોટી કરે છે.]

કાવસ—અરે! મારા વાહાલા, અતિવહાલા ભાઈ નાદીર! હું તને હયાં જોઈ બહુ ખુશી થયો છું. હવે આપણે બેડ જણા હયાં ખુશી ખુશાલીમાં રહીશું. પણ નાદીર, મારાં પેલાં માયજી તો કહે છે કે તું ધણોજ ખરાબ છે અને મારે તારી સાથ બોલવું ન જોઈયે.

નાદીર—કોણ ? તારાં માયજી ? ઓ ! જોનાય એહેરૈનાં ફરૈસ્તા, આટલજ વરમાં તારી માતાનો એહેરો ભુલો ગયો કે ?

કાવસ—(રડી પડીને) નહીં, તું કહેય તેમ આપણાં માય તો બાબાજીને મલવા બીજે કેકાણે ગયાંછે. પણ હવે આપણે કદીબી છુટા નહીં પડશું જો. (કોટી કરી મજામુત વલગી પડેછે).

નાદીર—સાચાસ ! જીવનો રહે મારી માયની હૈયાત મુરતિ, જીવ-તો રહે !

ફલીમામા—(હિંમત ધરી) નાપાક ! જુઝ્યા ચોરો ! તમે હંગાનું આ ખાનગી મકાનમાં શું કામછે ?

પાલી—એક બોલખો વધારે બોલ અને જે હાલ તારા એક પગનો થયોછે તેબાજ તારા બીજા પગનોખો થશે. જેણીતું નખોદ વાલીને તેં પેલી જેહાનમાં મોકલીછે તેના કસમ લેઇ કહુંજું કે જો તું મને વધુ ઉસકેરશે તો તેણીને માટે મારો બાકી રહેલો કિનો પણ હું હયાંજ લેઇ બતાવીશ.

નાદીર—સોરાબશાહ મહેલાશાહ દુમમીયા, હું બોલુંજું તે કેવું પાલુંજું તે તો તું ખરાયર જાણેછે અને તેટલાં માટે હું તને હુકમ કરુંજું કે મારા નાના ભાઈને એકદમ મારે સ્વાધીન કર અને ત્યાર પછી કાંઇ દિવસેથી તું અમારે બેઠને માટે એક હરક પણ સાંભલશે નહીં.

શોરાબશાહ—નહીં, એમ બનનાર નથી. કાવસા, સોલા, દોલા, એકદમ કાવસને હયાંથી લઇ જાઓ. (ચાકરો કાવસને પકડીને લેઇ જાય છે તેટલાંમાં નાદીર આડો ઉભો રહી તેઓને વારેછે) નિકલ, બંધીખાનાં-માંથી નાહામી આવેલા જુટારા નિકલ. નહીં તો કે પોલીસની મદદ બોલાવી તુંને તયાંજ પાડે મોકલાવાની મને ફરજ પડશે.

નાદીર—બંધીખાનું ! નહાસી આવયો ! એ તારા નવા કપટી ગપટા કે ?

ફલીમામા—અરે અમે કાંઇ તારાથી હંગાવાના નથી. અમે તારાં સબલાં કાલાંધોળાં જાણીયેય અને મુગા મુગા બેઠ જણા તમારો આબ-દમાંજ હયાંથી પતોતો ? નહીં તો કે કોર્ટમાં સાક્ષી આપવા આવવાની અમેને નકામી તસ્દી આપશો ?

નાદીર—(કપાલ કુટી) અરે! દુન્યાં દુન્યાં! એક માણસની ઉપર રહે છે ત્યારે તેને તદન ગંગાડાવી મેલવામાં, તેને તદન અલખામણો પાડવામાં, તું તારા હુન્નરને કામે લગાડવામાં કાંઈથી ખાકાત રાખતી નથી. તોપણ પરમેશ્વર ઉપર મારો ભરસો છે. દુન્યાં મને ઇનસાફ આપતી નથી તો આશ્ચર્ય માને ઇનસાફ આપશે. વારં સાહેબો, એમ તો એમ પણ એકજ સવાલ મને કરવા દેવો. કાવચ, બોલ તું તારો રાજી ખુશીથી હયાં રહે છે કે મારો સાથ તું આવવાને રાજી છે? બોલ, મારા ભાઈ, એની ઉપર આપણુ અન્નેનું ભવિષ્ય લટકેલું છે.

કાવચ—(કાલાવાલા કરતો) જો, ભાઈ નાદીર; મને હયાં ધણું મજાનું રહેવા ગમેય. આવના ઘેરનાં જોડલુંજ મને હયાં સુખ છે, માટે મને હયાંજ રહેવા દે.

નાદીર—(માથું કુટી નિસાસે મુકી) અન્યાને આઈ વાલાલી નથી, પણ આઈ વાલાલી છે. ખસ! મારી પુરતી ખાતરી થઈ. મારાં આ સંધલાં મંકટો અને આ છોકરા માટેના મારા પ્યારનો અરજો મને મજી મુક્યો. દુન્યાં હવે મને તદન અકારી થઈ પડી છે અને હુંબી એ દુન્યાં ઉપર કિનો લેઈ તેને લાત મારી તુચ્છકારી કલાડી પેઢી જોડાંનમાં જઈય.

પાલી—કાંઈ નહીં નાદીર, ધીરજ પકડ. હજી તો એ દુન્યાંનાં સેતરંજનાં પાટયાં ઉપર બીજાં ઘણાં મોહરાં તને રમવાને માટે ખાકી રહ્યાં છે. જો હિંમતથી તું તારી ચલણ ચલાવશે તો કદાચ એક મોહરંજ હાથી ઉપર તને માલાત મેલવી આપશે.

નાદીર—ચાલ, પાલી ચાલ. આ ભૂમી ઉપર હવે મને કામ નથી. જ્યાં તું મને લેઈ જશે, જે ખાડામાં નાંખશે, ત્યાં હું પડવાને તૈયાર છું.
[ટપ્પેલો. હલવે હલવે પડે પડે.]

અંક તરીજો—દેખાવ બીજો.

[એક જાહેર રસ્તો. ફલીયામા, બેહેરામશાહ. અને ખશર નામનો એક શખ્સ વાત કરતા દાખલ થાય છે.]

બેહેરામશાહ—ખશર, તુને અમો ફલીયા ફસાવાનાં નથી, અમારા

આપનાં બોલે તુને કમુલાત આપીયેય કે જો સધલો ભરમ બોલી દેશે, જો તેઓને એવું કામ કરતાં પકડાવી આપશે, તો રોકડા પાંચ હજાર રૂપાનું તુને ધનામ આપીશું તથા તારા એક બાલને પણ અલવલ નહીં આવે એવી ગોઠવણ કરીશું.

ફૂલીમામા—ચાલ ભાઈ, ડાહ્યા થા. નાહેકની ધારતી અને ગભરાત વાળી જીંદગી દરરોજ ચુજ્યાનાં કરતાં, કાળાં પાણીએ જવાની જીગરમાં દરરોજ અગત રાખ્યાનાં કરતાં, એટલું જણાવી દેની? એક કલાકની મહેનતમાં પાંચ હજારનો મોટો લુમ્કો તારા ગજવામાં મેલી બીનદેહેમને સદાનો કુરકુર કર્યા કરશે.

ખશરૂ—(વિચાર કરીને) એમ કરવામાં હું એક જમુન કામ કરું છું, પણ શું કરું તમારા આવા કાળાવાલાને લીધે મારે તમેને દલગીરખી કરાતા નથી, (ખાજુએ) મુડદાં બેહેસ્ત જાઓ કે દોજખમાં જાઓ, મુવા એ કામના લાગતા. ખરાબ લાગે કે આખર જમ. લેવાની હમણા કહી દેધને રૂ ૫૦૦૦ ગજવામાં ઠેસવી આપણે તો આ શેહરમાંથી સદાનાં વટેણા વાવીયે. (મોટેથી) ભાઈઓ, પેહેલાં રૂપ્યા આપો અને પછી બીજી વાત કરો.

બેહુરામશાહ—અમારા બોલવા ઉપર જો તને ભરસો ન હોયતો લે આ લખત અને તારી ખાતરી કર. એ લખત પ્રમાણે સધજો ભરમ ફોડ્યા પછી તે નાપાકોને એવું હુકમ કરતાં અમેને દેખડાવ્યા પછી પાંચ હજાર રૂપ્યાનો કટકો તારા નામ ઉપર ચઢાડવામાં આવશે.

ખશરૂ—(લખત જોઈને) હીકછે. હવે મારે કમુલ. સાંભળો, પાલી પપેટાનાં ઘરમાં અક કરામતિ ઓરડો બનાવવામાં આવ્યોછે, જ્યાં ખોટા સોનાનાં સિક્કા બનાવવાની એક ભઠ્ઠી ઉભી કરીછે, અને ત્યાં પાલી, હું તથા બીજા થોડાક જણાઓ અનુભવથી ખોટી નોટો બનાવીયે છીયે. આજે સાંજનાં ચાર કલાકે અમારી પાછી મુલાકાત છે, જ્યારે પાલી પપેટા પોતાનાં એક નવા દોસ્તદારને એ કામમાં સામેલ કરવા માટે લાવનારછે. હું બી હમણાથી ગોઠવણ કરી આવી ફૂલીમામાને તથા એક પોલીસ અમલદારને ધુપા વેપમાં નવા અનુભવી સિક્કા બનાવનારાઓ તરફ દાખલ કરાવીશ. કેમ, હીકછે? પછીતો તમારી ખાતરી થશે.

મેહેરામશાહ—સાબાસ ! ખશર, તું ખરેખરે પ્રમાણીકરે.

ખશર—શું કરું ? પ્રમાણિકરો ધણો હતો, પણ ગળવે કાંણો હોવાથી જ્યારે જૂમે મરવા લાગ્યો ત્યારે એ ધંધો કરવા માંગ્યો અને એ ધંધો કર્યાથીજ આજે એ પૈસે સુખીછું અને એજ ધંધાની બોલબાલાથી તથા તમારા જેવા ખેરખાહોની મેહેરઆનીથીજ થોડાં વર્ષમાં પાંચ પૈસે સુખી થઈશ.

[એક પોલીસ અમલદાર દાખલ થાયછે.

ફલીમામા—(અમલદારને) લેવો સાહેબ, અમોએ કહ્યું હતું તે કાંઈ ખોટું હતું ? તમો તો કહેજો અમારાં રાજમાં કાંઈખી કાળાંધોળાં થાય નહીં, તો લેવો સાંભાળો. મામાદેવીની દક્ષિણ બાજુની ગલીમાં સોરાબજી સટાક્યાના ઘરને પાંચમે માળેનો પછવાડેની ટ્રાઈડીમાં એક ટંકસાળ બનાવવામાં આવીછે. જ્યાં પીતલ અને રૂપાંતું નાણું તો બનાવવામાં આવતું નથી, પણ સુંતાની મોહરો અને નોટોનાં કટકાજ બનાવવામાં આવછે.

અમલદાર—શું એવું બને અને અમે નહીં જાણીયે ! નહીં બાઈ, હું તો નજરે જોયા વગર કદીખી નહીં માનું.

મેહેરામશાહ—એમ તમો બોલશો એવું અમોએ જાણ્યુંતુંજ, બે કલાકમાં આ પ્રમાણિક શેઠ આપણને ત્યાં લેઈ જઈ તે બનાવ નજરે નજર દેખાડવા માંગેછે.

અમલદાર—ઠીકછે ત્યાંરે. હું છુપા વેપમાં એક સિક્કા બનાવનાર તરીકે આ શેઠની સાથ જઈશ અને તમોને બાહર છુપાવી રાખીશ. મારી તરફથી નિશાંની થતાંજ મારા છુપાવેલાં સિપાઈઓ સાથે દાખલ થજો. સાહેબ મેહેરબાન, હું તૈયારી કરવા જઈશું, સાહેબ મેહેરબાન.

[જાયછે.

ફલીમામા—વાર ખશર, તું કહેય કે પાલી પપેટો આજે પોતાનાં એક નવા મીત્રને લાવનારછે, પણ તેનું નામતો તને ખબર હશેની ?

ખશર—વળી તે કોણ ? આજકાલનો તેનો જાની મીત્ર નાદરશાહ દારાબશાહ દુમશીયા !

ફૂલીમામા—સામાજી! ત્યારેતો નસિય દેવીઝી આપણા ઝી બેઉ હરડતા દુખમનો ઉપર સાથેજ સદાની કૃતેહ મેલવવાની આપણુને ટક આપીછે. પેલો ખુદો પપેટા હવે મારા રસ્તામાંથી મદાનો દુર થશે, અને નાદીર જન્મ દેશનિકાલ થયાથી મારી બેહેનનાં ઘરની ધાસ્તી પણુ સદાની તળશે.

[નયઝે; પડદો પડેછે.]

અંક તરીજો—દેખાવ તરીજો.

[પાલી પપેટાનાં ઘરનો સિક્કા બનાવવાનો ઝ્યારડો.
એકગમ ભટ્ટિ ચાલુ થઈછે, જેની ઉપર કાંઈ પીળી ધાતુ દેખાયછે. વચમાં એક મોટી ટેબલ ઉપર થેડાંક કાગળો, પટ્ટીઝી, ખડીઝી કલમ અને કેટલાંક ચંત્રો પડ્યાંછે. ટેબલ ઉપર કેટલાક જણા નોટ બનાવવાનાં કામમાં મશ્ગુલ થયલાછે, જ્યારે પાલી ભટ્ટિ ઝાગળ કામ કરેછે. નાદીર માથે હાથ દેઘ એક નાકે ઉભોછે.]

નોટબનાવનારાઓ—કેમ પાલી, આ દોસ્તદારતો પેહેલેજ દહાડે આપણુને ધાસ્તીમાં નાખનારાં ચિનહ બતાવેછે. અરે આજે એની ઉપર વિશ્વાસ મેલ્યાથી કલે વગર બાડેના ઘેરમાં તો નહીં બેસીયે કે ?

પાલી—નહીં. ધાસ્તો ના રાખો. ઝિતો જરા પેહેલો દહાડો હંવાથી ગભરાયય. બાકી છાની ધાડી થયા પછી તમોને ને મને સઘળાને હહાવશે.

નાદીર—પાલનજી પપેટા, એક મીનીટ માઈ સાંભળી જશો ?

[પાલી અને નાદીર એક નાકે વત કરેછે,
નોટ બનાવનારાઓ પોતાનાં કામમાં મશ-
ગુલ થયલાછે.]

નાદીર—(ગુસ્સા લઈ એહેર) કેવાં પ્રમાણીક કામથી તું તાઈ, માઈ અને તારી બેટાનું ગુજરાંન કરેછે તે તે મને આજે બતાવ્યુંછે. અને તે જોયા પછી તારી અને મારી વચ્ચેનો સંબંધ સદાનો તુટયોછે.

(પાલી કાંઈ બોલવા જાય છે તેને અટકાવીને) મને બોલવા દે. હું કાંઈ તુને હયાં ઠપકો આપતો નથી, હું કાંઈ તુને ફાવનાર નથી, કારણ કે મેં તારું નિમંત્રણ આપ્યું, મેં તારું પાણી પીધું અને તે મેહેરબાનીઓ પછી બેવફાઈની આશા દારાખશાદ દુમશીયાનાં બેટા તરફથી તું કદીથી રાખતો નાં. એટલુંથી હું કહું છું કે મેં આંખ મીચીને તારી ઉપર વિશ્વાસ મેલ્યો, પણ જે દોજખના ખાડામાં લાવીને તેં મને ઉભો રાખ્યો છે, તેથી તે મારી મીચાવણી આંખ ખુલ્લી થઈ છે, મારી મેહેર-નશીન માતાની મુર્તિ મારી સામે આવી ઉભી રહી છે અને તે મને ખસારત કરે છે કે મારે એકદમ હયાંથી જતાં રહેવું જોઈએ. બસ, પાલી મને હયાંથી જવા દે—આપણે સદાના છુટા પડીએ છીએ.

પાલી—(ચુસ્તમાં) આપણે છુટા પડીએ? છુટા પડી તું હુન્યાંમાં પ્રમાણીકપણાનું માન મેળવી અમેને કાળાંપાણી મોકલવાની મજા મેળવે? નહીં, ન દીર, જીવતાંતો આપણે કદીથી છુટા પડનાર નથી.

નાદીર—તું ડોળા ધુરક કે જીતી થા, પણ યાદ રાખજે કે હું પણ તેડેલોજ ડરામણો છું.

પાલી—આહ! આહ! આવુંજ સેવટ આવ્યું કે? કયે ચોંધડીએ હયાને ખાતર મેં આ દુકતાની ઉપર મેહેરબાની કીધી?

નાદીર—પાલી, હું તારી આવી હાલત માટે દસગીર છું. હું તને કાલાવાલા કરી કહું છું કે કોઈને માટે નહીં તો તારી કમનસિય નાજાને ખાતર આવું જીવન કામ કરવાનું છોડી દે. સંકેટના તોફાની માન્યો આપણને ગળી જાય તેની અગાઉ મારી સાફક તું વિચાર કર. હજીથી સમજ, આપણે બેડ સાથે નહાસી જઈએ. પ્રમાણીકપણે રહેલી હુન્યાંની સામણે પણ આપણે લડત ચલાવી શકીશું. આવી હાલતમાં આપણુ પડેલાંએને તો હુન્યાં વધારે લાત મારશે. આંખે શું, તારી ઉપર મારા બોલવાની અસર થઈય. એ કાંઈ મારો અપાજ નથી, એ કાંઈ મારાજ જીગરના વિચાર નથી, પણ તારા કોઈ આગલાં સારાં કામોનાં ફરેસ્તાની ખસારત છે. નાજાનો વિચાર કરી તું આવાં કામથી હટ અને મારી સાથ પાછો ફર.

પાલી—નાદીર, આજ્યેર હું એમજ જાણતો હતો કે લાગણીનો કોરો મારા જીગરમાં ચીમરાઈ ગયો છે. પણ નહીં, તારા બોલવાએ તે

દોરાની અગત મારા જીગરમાં પાછી ઉભી કરીછે. મારી વહાલી બેટીનું નામ દધ હું તને કયુલાત આપી કહું છું કે આજની છેલ્લી રાત આ દોજખમાં રહી હું કાલથી એને સદાનું છોડી દઇશ.

નાદીર—હીક છે ત્યારે તારે ખાતર એક રાત એવા દોજખમાં રહેવાને પણ હું કયુલ કરું છું.

[ખારણું ઠોકાયછે.

પેહેલો નોટ બનાવનાર—એ કોણ ઠોકેય ?

ખશર—(અંદરથી) કોઇ નહીં પણ તમારો એક ગોડયો.

પાલી—એતો આપણો વડો ખોરાદર ખશર છે. મને આએ ધંધામાં પાડવાની મોહિની લગાડનારો આપણો મીત્ર, આપણું છુપું પ્રધાનમંડલનો તુરો, પોતાના નવા મીત્ર સાથ આવી પુગોછે.

[ખારણું ઉઘારેછે અને ખશર એક છુપા વેષનાં પોલીસ અમલદાર સાથ દાખલ થાયછે.

પાલી—આહો ! આયો ખરશેદજી શેઠ. કેમ કાંઇ દુન્યાંદારીનાં આપણા રૂડા મમાયાર ? આપણી ટંકસાલમાંની ખુબી બાહર કેવી ગવાયય ?

ખશર—રફીકો, આ મારો મીત્ર કરવાનો કાહનજી છે. એનો આખો જમાનો પીતળનું સુંતું બનાવવામાં ગયોછે અને પોતાનું નસિય અજમાવવા એ હમણાંજ આપણા શેહેરમાં આવી પુગોછે. એના બનાવેલા સિકકા રાણીની ટંકસાલનો માસ્તર પોતેજી પારખી નહીં શકે.

કાહનજી—પણ જોડે, તમારા સિકકા મને બતાવો.

પાલી—(લક્ટીપરથી એક તવાયામાં થોડીક ધાતુ લાવી) લે ભાઇ. આ અમારી ધાતુ, અને આ ટેબલ ઉપર પડ્યાછે તે અમારા સિકકા અને અમારી ચલણી નોટો.

કાહનજી—(તપાસીને) હીકછે, કામ તો બહુ સારું કરાય, પણ હવે એ મોહર અને નોટનું બંજાર બહુ ગરમ થઇ ગયુંછે, માટે હવે તો દીનાર બનાવવા જોઇયે કે આપણે ધરાંત અને અરબસનાનમાંથી તે મેકલી આપયે. જોયા આએ ! (ગળવામાંથી કેટલાક સિકકા કઢાડેછે અને સમ્રાજ્યા તે તપાસેછે.)

પાલી—સાખાસ ! સાખાસ ! એ તો વધી ૧૭ આનાનું સુંનું. ચાલો દોસ્ત, આવો સરસ એક નવો ગોઠ્યો આપણને મળ્યો તેની ખુશાલીમાં આપણે થોડો દારૂ લઈએ. (દારૂ નામીને) લેવો સાહેબો, આપણા આ નવા મીત્રની સલામતી. ખશરૂ, દુન્યાનાં એવા લક્ષા માણસો કેહાં તુનેજ હાથ લાગેય કે ? અને અજબજે કે એવો જાણી તો ટંકશાહ માસ્તર આજવેર આપણને હાથ લાગ્યો નહીં. (સાંવલાઓ ગાયછે; જુવો વધારે; ગાયણુ ૭ મું.)

[કાહનજી સીમોડી ફેરવે છે એટલે છુપાઈ રહેલા સિપાહો, ફકીમામા, બેહેરામશાહ વતરોગે દાખલ થાય છે અને કાહનજી પોતાનો વેપ ફેંકી દઈ પોલીસ અમલદારનાં પોશાગમાં જણાઈ આવે છે; ધરપકડ થાય છે અને મોટા ગભરાટ ચાલે છે.]

પાલી—(નાદીરને) બદખખત મારું કે મેં તારી મજાહ માની નહીં, તોપણ મારે તને પેહેલો બંચાવવો જોઈએ. (પગ ઠોકે છે અને એક ભોંયરું નિકલી આવે છે.) દોડ દોસ્ત નાદીર, જલદીથી આ ભોંયરાંમાંથી નિકલી જા. ઉત્તર તરફ થઈને પશ્ચીમ તરફનો રસ્તો લેજે. ત્યાં એક કહું તારા હાથમાં આવશે તે દાખજે એટલે મારી નાજાનાં ઓરડામાં તું પોતાને સલામત સમજશે. દોડ, જલદી દોડ. આ લોક તુંને જોતાં નથી તેટલામાં જતો રહે.

નાદીર—નહીં, હું એમણો જનાર નથી. મારામાં કૌવત છે, આપણે એઓને મારી હઠાવીશું અને આપણે સાથે જઈએ ચાલ.

પાલી—નાદીર, તે વિચાર દેવાનાનાં જેવો છે. હું તને હુકમ કરું છું કે તું હયાંથી જા. એક જણાં હયાં મરણ પામીએ તે કરતાં તું જીવતો જઈ મારી બેઠીનું રક્ષણ કરશે તે મને ગણીમત છે.

[નાદીર પાલીને ધસડીને લેઈ જાય છે. તેટલામાં પોલીસ અમલદારની ગોલી પાલીને જમીન ઉપર પડકી નાંખી દે છે.]

પાલી—(જમીન ઉપર તરફડીયાં મારતો) દોસ્ત જલદી જા. તું સલામત છે, કદીથી તારો રસ્તો કોઈ જાણનાર નથી. મારા જીવના કોમ

હા હારની તું સંભાલ રાખજે. તેણીને તારા હાથમાં સોંપીએ. “કરણી તેવી પાર ઉતરણી”; હું જાઉંચ.

[મરણ પામેછે; ભોંયર નાદીર પાછલ એકદમ બંધ
દધ જાયછે અને બાકીનાઓને સીપાઈઓ પક-
ડી લઇ જાયછે, તેટલામાં પડદો પડેછે.]

અંક ચોથો—દેખાવ પેહેલો.

[પ્રશનુમા મેદાનમાં ફરવાનો ક્યારો; ફલીમામા બેઠ
રામશાહ સાથ વાત કરતા દાખલ થાયછે.]

ફલીમામા—ખરે જોતું તો બેહરાંમશાહ, હવે તો હું આ દુમશી-
યાઓથી તદન કંટાલી ગયોછું. બધાજ તેવા મલ્યાય. એકની ખટપટમાંથી
છુટુંચતો બીજાનાં કાળાંવિળાંથી નવી પંચાતીમાં આવી પડુંચ. ખોદા
કરને તેઓથી મારો જલદી છુટકો થાય કે હુંબી મારો નાની બંગલીમાં
એકાંતવાસ જઈને રહું અને જો મેં કહીય તે પેલી છોકરી મને હાથ
લાગે કેની તો તેની સાથ બસ આખો વખત પસાર કર્યા કરો મારી
બાકીની જીંદગી તેણીની સાથ અમનચમનમાં એકાંતવાસ ચુગર.

બેહરામશાહ—સાહેબ, એ તમારા વિચારતો બહુ મારાછે, પણ
તમેને બબર છે કે તે છોકરી તો તદન સુધસા વગરની બલકે ઘેલીછે.

ફલીમામા—હટ ! હટ ! જેઓ તને એમ કહેય તેઓજ બેઅકલી
હરી.

બેહરામશાહ—અને વધી સાહેબ, તમારા મોલા પ્રમાણે એ વિ-
ચારજ માંડી વાલો, કારણકે તેતો કોઇ ભૂખે મરતાની છોકરી લાગેય.

ફલીમામા—હા, હું જાણુંચ કે તેની હાલત ઘણી કંગાલછે
અને તેટલાં માટેજ મને આશા રહેય કે મારી ઉમેદ આંશાનીથી પાર
પડશે. મરીય થયા એટલે તાલેવંતોની દરેક મરજીને તાબે થવા માટે.
જો ખોદાની એવી મરજી ન હોતેતો મરીય અને તાલેવંતોમાં ફરકજ.
શું કામ રાખતે ?

બેહેરામશાહ—વાળખીછે સાહેબ, પણ પતિવ્રતાપણું, ઐકીનદારી અને વફાદારી ગરીબોમાં વધારે હોયછે. ગરીબોનાં એ કીલ્લા એવાતો ખુ દરતીજ મજબુત હોયછે કે સુના રૂપાના દારૂગોલા તેની ઉપર કદાચજ અસર કરી શકેછે. (ગાયછે; જુવો વધારે; ગાયણુ ૮ મું.)

ફલીમામા—ચાલ ચાલ, તારો એ પટપટારો અને ફીલસુફી છોડી દે અને તારી કુનેહ વાપરી કાંઠખી કરી એ છોકરી અને લાવી આપ. અરે, બેહેરામશાહ ! આએ બાહેરનાં હસમુખા સ્વભાવ ઉપર અને ધોત્તા ધાતાપણાં ઉપર ભુલતો નાં. તે બનાવને ૨૧ વરષ વહિ ગયાંછે, બ્યારે હું એક પ્રમાણીક જવાન હતો, પણ જુસ્માનાં આતસે મારી ઉપર ગલબો કરી મને કુર્મ કરનાં શીખવ્યું અને જો કે તે વખતેજ (પગ બતાવો) મને આવી સજ થઇ હતી, તોપણ મારી તે નફ્ટાઇની મેં કાંઠખી પરવાહ કરી નહીં. એ ૨૧ વરસનાં અરસામાં સેંકડો ઉંઘાં અને સેંકડો ચતાં મેં કર્યાંછે, પણ હવે જેમ આ (બાલ બતાવી) ધોલાં આવયાંછે તેમ એ સધલી વાતો મને યાદ આવેછે અને મારાં હઠડાંને ડંખેછે. તે મમ વિસરાવવા એક ઓરતની મને જરૂરછે અને જે છોકરીને તું ગરીબ અને સુધલા વગરની કહેછે તે છોકરીએ મારી ઉપર કાંઠ ઓર અસર કરીછે. અલબત્તાં દુન્યાંને ખાતર હું એવી ગરીબ છોકરી સાથ પરજુનાર તો નથીજ, પણ સદા તેણીને વફાદાર રહીશ અને માગ મુવા પછી મારું બીજુ છેખી કોણ ?

બેહેરામશાહ—સાહેબ તમારા બોલવાની મારી ઉપર અશરતો બહુ થઇછે, પણ એવી રીતે કોણ છોકરી તમારે ત્યાં આવનાર હતી ?

ફલીમામા—તું પીંજેચ પીંજેચ ને રૂનો રૂ. બસ દુકમાં મારી મતલબ સમજી જા કે એ છોકરીને કાંઠખી કુનેહ વાપરી તારે ઉઠાવી લાવવી જોઇયે અને હું તારો ઉપકાર કદી ભુખીશ નહીં.

બેહેરામશાહ—તમારે ખાતર હું કાંઠખી કરવાને તૈયાર છું, પણ કાયદા વિરૂધ એવું કામ હું કેમ કરું કે જેથી તમો અને હું બેઠ જણા ફક્તો જઇયે અને આપણી બેઠીની વરષોની કિરતી જરાને માટે ધુણ જેવી થઇ જાય.

ફલીમામા—(હસીને) કાયદા ! અરે લલા માણસ ! લખ્યો પણ મળ્યો નહીં. ૪૫ વર્ષની મારી છુંદમી મારી મરજીમાં આવે તેમ પસાર

કીધીય અને કોઇ દહાડે પણ હું કાયદાની સત્તા અથવા ચુંગાળમાં આવ્યો નથી. અરે હું એમણે આવ્યો નથી એમજ નહીં, પણ મારા જેવા સુનાં રૂપાંની ગરમીવાલા સેંકડો જણા આવ્યા નથી. ખરે છે કે કાયદાનો તાપ મોટો છે, પણ સુનાં રૂપાંનો તાપ એટલોતો સખત છે કે તેની આગળ કાયદાનો તાપ તવાઇ જાય. બદી અને ગુનાહમાં મોટો ફરક છે તે તને ક્યાં ખબર છે ? કાયદામાં ગુનાહને સજા ફરમાવેલી છે, બદીને રમતી મેલી છે. ગરીબો ગુનાહ કરે છે અને તેટલાં માટે તેઓ સજા પામે છે. તાલેવંતો બદી કરે છે અને તેઓને કોઇ પુછનાર નથી, કારણકે બદીને સજા હાતીજ નથી. એકજ દાખલો હું તને આપું. જે મેદાંનમાં આપણે ઉભા છીએ તેજ મેદાંનમાં બે ગરીબોને વખત સોહોવરાવાને માટે માત્ર એકએક પૈસાનો પાનાનો ખેલ રમવા દે અને પેલા પોલીસ ત્રિપાઇઓ આવી તેઓને જુગારીઓ તરફે પકડી લેઇ જઇ પહરજ રાખશે, બિજે દિવશે, માજુસ્ત્રેટની કચેરીમાં તેઓને પીંજરામાં ઉભા રાખી દંડ કરાવવામાં આવશે, જે દંડ કરતાં કદાચ માજુસ્ત્રેટ સાહેબ તેઓની એવી વર્તણૂંક સામણે સખત ટીકકા કરશે, ત્રિજે દિવસનાં વર્તમાન પત્રોમાં “જુગારીઓને સજા”નાં મોટાં કાળાં મથાળાં તળે તેઓને ખુલ્લા પાડવામાં આવશે અને સદાકાળ તેઓ ઉપર “ડામીજ”નો કલંક લાગી ચુકશે. હવે એજ મેદાંનમાં થોલે દિવસે થોડહોડની સરત ઉપર સેંકડો રૂપાની હું સરતો ખેલુ, નોટોનાં ચોડાની ઉઠલપાટલ કરું, તો તે માટે મને કોઇ પુછનાર નથી. પોલીસ અમલદારોની તેની ઉપર નજર પડતીજ નથી, બિજે દિવસનાં વર્તમાન પત્રોમાં હું હજારે જીતુ તો મારી તારીફ થશે, હું સેંકડો ખોઇશ તો મારી દયા કરવામાં આવશે, અને હું ચોડા દીવસ વેર મંડળીમાં માનઅકરામનો પરોણો થઇ પડીશ. એવો પૈસાનો ખેલ છે, એવો દુન્યાનો ખેલ છે, ગુનાહ અને બદી વચ્ચે એવો ફરક છે, દોલત અને ગરીબાઇ વચ્ચે એવો તફાવત છે તેટલાં માટે જો તું શહાંણો હોય તો વખતને નમીને જેમ હું કહુંય તેમ ચાલ.

ખેરેરામશાહ—તમારા બોલવાતું હું વાજબીપણું કમુલ કરું છું, પણ આવી કંગાળ, અલણ અને સુધલા વગરની છોકરી તમારે એકાંતવાસ કેમ રમણ કરશે ?

ફલીમામા—હું તેવુંજ માંચું છું. દુન્યાની ખોટી તેહેંકરાઇ તથા

બાહેરનાં દેખાવોથી હવે હું ધરાઈ મર્યો છું અને પેલી જીહ્વાનમાં જવાબ આપવા જઈ તેની અગાઉ ખુદરતને સાદાજ આકારમાં હું જોવા માગું છું. ચાલ, હું જઈએ. મારું ઈચ્છુ કામ પાર પાડી આપજો અને તને હું સદાનો ખુશી કરીશ.

[જાય છે.]

બેહુરામશાહ—જોયો, ખુદરતનો ખેલ! ગમે એવા માહ પાપી-આખી પોતાનાં શાંત વખતમાં પોતાનાં પાપ માટે પસતાય છે. આ કુકર્મી-નું હૈયું કેટલું બધું ડંખતું હશે તેનો હું ખ્યાલ કરી શકું છું. તે ખ્યાલ કયા પછી મારે પોતાને માટે જો હું ધડો ન લેઉં તો હું અરેખશે મુખો. પણ લે, પેલી સામેથીજ આવે છે અને હાલ તુરતનો તેણીને આ હારેમનના સપાટામાં મેલી આપવાનું પાપ કરી પછી હુંબી સદાનો સુધરી જઈ મવાબ કરવામાં મશગુલ થઈશ.

[નાજનું કુલોની ઈક નાની ખારકીટ સાથે દાખલ થાય છે; ગાય છે; જુવો વધારે, ગાયણુ ૬ મું.]

બેહુરામશાહ—કેમ છેવો નાજનું? આ સુંદર કુલો લેઈ ક્યાં જાઓ?

નાજનું—આજે ચાંદરાત છે અને ચાંદને આ કુલોથી ઈવારો લેઈ ઠંડો પાડી તેની સાથે દોસ્તી કરવા માટે નાજનું જાય છે. નાજનું વહાલા બાઈએ નાજનુંને કુલ ઉપર એટલી બધો ફીદા થવાને શિખવ્યું છે.

બેહુરામશાહ—નાજનું તમે કેવાં ગરીબ છો! અને તમે એવાં શ્યાંણુ છો ત્યારેજ તમે મને બહુ ગમો. (બાગુએ) મારી પેલી વાત કેમ છે? તેની સમજણ પડતી નથી. આવી નિરદોષ છોકરીને ખોટી માહિની આપી ફસાવામાં હું મહા પાપ કરું, પણ પૈસા આગળ સૌ કોઈ નાચે. (નાજનુંને) વાઈ નાજનું, ત્યારે તમારા આવા સારા શોખ સાથે કોઈ સુંદર દરીયા કીનારાના ઘર આગળ તમે રહેવા નહીં ગમતું, કે જ્યાંથી દર ચાંદરાતે તથા દર ચાંદરણી રાતે ચાંદને કુલોથી તમે ઈવારો લેવો?

નાજનું—નહીં નહીં. નાજનું પોતાના વહાલા બાઈ તથા પ્યારી મમાઈને કદીથી છોડી જનાર નથી. તેઓ સાથનું ગરીબ ઘર નાજનુંને ઈક મેહલ કરતાં વધારે પ્યારું છે. (ચુસ્ત થઈ) પણ તું કોણ? હું તને ઈજાબતી નથી. નિકળ મારી આગળથી.

બેહરામશાહ—એક જણ જે તમોને યરાબર ઓળખેછે, તેણે મને તમારી સાથે યરાબર વાત કરવા મોકલ્યોછે. તેણે પોતાની ગાડી પણ તમારે સારૂ મોકલીછે. મેં પડોશમાંજ તે ઉભી રખાવીછે. ચાલો, ચાલો.

નાજાં—ખસ, નાજાંના દીકરને હાથ ના લગાડ. નાજાંને ગાડી જોઈતી નથી. બાઈની સાથે પાઉંપ્યાદા ફરે એટલે નાજાં બે ઘોડાની ગાડીમાં બેઠા યરાબર.

બેહરામશાહ—તેતો વાજખી છે, (પૈસા બતાવીને) પણ આએ પૈસા જોયા કેની? એથી દશ ગણા વધુ તમોને આપવામાં આવશે.

નાજાં—ચાલ મુંવ: ખસ. નાજાંને પૈસા નથી જોઈતા. પણ કાંય તું મને મારા બાઈ ખસેથી લેઈ જવા માંગેછે? (રડા પડેછે.)

[નાદીર દાખલ થાયછે.]

નાદીર—કાંય નાજાં રડેય કાંય? (બેહરામશાહને જોઈ ચોંકી) કેમ બાઈ, તમારા જેવા નંગને હયાં આવવાનું કારણ શું? એક નિરદોશ છોકરાંને રડાવતાં તમોને લાજ નહીં આવતી?

બેહરામશાહ—મીઠો નાદીરશાહ કાંઈ નહીં. હું તો જરા કરવા જતો હતો ને એક જરતોરતી બચ્ચા તરીકે એક હમજત નિરદોશ છોકરીની દયા લાગ્યાથી તેણીની હાલતની કેફીયત જાણવા માટે ઉભો રહ્યો, પણ નાદીર, તારા પોતાનાં સઘળાં સંકટોની વાત જાણી હું ખરેખર દલગીરછું.

નાદીર—છટ છટ, તારા જેવા દુકડા ચાડુ ખુશામતીયાઓની દલગીરી કેવી જીગરની હોયય તે હું યરાબર સમજુચ. (નાજાં આગળ જઈ તેણીને પટાવેછે.)

બેહરામશાહ—(બાબુએ) આએ પીડા વયમાં આવ્યાથી તાળોતો ખીગડી ગયોછે, પણ તેથી હું કાંઈ નિરાશ થનાર નથી. (નાદીરને) ખચિત નાદીરશાહ, તમારી તરફ કાંઈ દયાલુ કામ કરવાને તમારા એવા બોલો છતાં હું ભુલનાર નથી.

નાદીર—ચાલ ચાલ! કુતરા નિકલ! મારી આગળથી એકદમ દુર થા. હું તને યરાબર પીછાણુંચ.

બેહુરામશાહ—સંભાળ રાખજો માહેબ! સંભાળ રાખજો માહેબ!
તેજ કુતરો કદાચ તમેને કરડે નહીં?

[નયછે.

નાજાં—વહાલા ભાઈ નાદીર, તારી નાજાંને વાસ્તે તું કેટલી બધી
મારામારી કરેય?

નાદીર—નહીં નાજાં, એ કાંઈ તારે માટે મારામારી નથી. એતો
મારું બદબખ્ત છે, કારણ કે હું જાઉં ત્યાં એ મારા કપટી દુશમનો
ફતેહમંદી સાથે મારી પુટેજ કરવા કરેય. (વાજુત્રોનો સાદ સંભળાયછે)
આહ! કોઈને ત્યાં શેહાદી હશે તેને ત્યાં આ ખુશાલીનાં અવાજો થાયછે.
સારા સગણુની તે નીશાણીછે, માટે કદાચ આપણેથી સારો વખત આ-
વવાની તે ખસારત કરતાં હશે. જ્યાંવેર આપણા માથા ઉપર આસમાન-
નો છાંવડોછે, ત્યાંવેર આશાનો કતરો આપણી છાતીમાં ધર કરી રહેછે.

નાજાં—નાદીરભાઈ, જોયોની તમે ગયા પછી તમેએ લખી આપેલાં
આ ગાયણો મેં મોહડે કીધાંય. જોયો હું ગાઇ જાઉં તે તમે સાંભળો.
(ગાયછે; જુવો વધારો, ગાયણુ ૧૦ મુ.) ભાઈ, એ મને બહુજ ગમેય,
કારણ કે તેના વિચારો જાણે મારા જીગરમાંથી નિકળતા હોય તેવાજ લગે
છે. આ મુગામંતર કાગળમાંથી જાણે જુદગી અને ખુશાલીછે.

નાદીર—(એકદમ ઉશકેરાઈ જઈ) આહ! નાજાં તુને ખબર છે
કે એવાજ એક મુગામંતર નાના કાગળના કંઠકા ઉપર મારા સુખ તથા
મારી મરનાર માયાવંતી માતાની આબરૂનો મોટો આધાર લટકેલો છે.

નાજાં—(આસમાન તરફ હાથ કરી) અરે ખોદા! હું ઇચ્છું કે
નાજાંના આ ભાઈએ નાજાં તરફ જે જે મેહેરબાનીઓ બતાવીછે, તેના
બદલામાં નાજાંને આ કાગળ જડે જે નાજાં પોતાના આ ભાઈને આપી
મદદનો સુખી કરે. (આસમાનને ઓવરણ લેઈ) મરી જાઉં ખોદાયજી!
આટલું કાગળ નાજાંને આપો કે જેથી નાજાં સદાની તમારી આભારી
થાય. (વાજુત્રોનો અવાજ થાયછે.) નાદીરભાઈ, આ સુંદર વાજુત્રો
શાંના વાગેછે?

નાદીર—ખેડેન નાજાં, કોઈને ત્યાં લગન હશે તેની ખુશાલીનો એ
અવાજ છે.

નાજાં—(અચરત થઇ) લગન ! ભાઈ, ત્યારે શું જેઓ પરણે તેઓ સગલાં સુખી હોય કે ?

નાદીર—અગરજો તેઓ એકએકને મહાતાં હોય તો તેઓનો પ્યાર ચાલુ રહેછે અને તેઓ સુખી હોયછે. જાણે નાજાં, તું એમ ધાર કે એક શખ્સ, જે તુને તારા પોતાનાં જીવ કરતાં પણ ઘણો વહાલો હોય, જેને દુન્યાનો નાપાક નીંદાખોર જીલડીએ ઘણો દેરાંત કર્યો હોય, જેને દુન્યાંએ તજી દીધો હોય તેને તું તેની એવી હાલતમાં સદા વળગી રહે, માંદગીને વખતે તેનાં બીછાનાં આગળથી જરાબી ખસે નહીં, રાત અને દિવસ આખો વખત મરણ સિવાય તું તેનાથી છુટી પડે નહીં, તેને લગન કરી કહેછે. નાજાં એવા લગન સદા સુખી હોયછે. (બાહરે મારા-મારીના અવાજો સંભળાયછે અને ખુમે પડેછે “ખુન ! મદદ ! કોઈ આવો ! જલદી આવો ! મદદ કરો !” નાદીર દોડતો બારી વાટે જાયછે અને પાછો નાજાં પાસે આવેછે) એક માણસની ઉપર ઘણા જણા તુટી પડ્યાછે. હું એખસોછું, પણ તે મારાથી જોવાઈ શકાતું નથી, માટે હું જાઉંછું. નાજાં, તું હયાંજ થોળજે, હું જલદી પાછો આઉંછું.

[જાયછે.

નાજાં—(તેની પછવાડે ન્યાહાડીને જોયા કરી) અરે ! મારા ભાઈને જોઈ મધળાઓ નાહશી ગયાછે અને તે તેઓની પુકે દોડ્યોછે. વહાલા ભાઈ, મારી બંદગી તુને કાંઈબી ઇજા કર્યા વગર મારી સનમુખ પાછો લાવી ઉભો રાખશે. ખટલી, ઈમા ખટલી, જરાક હયાં આવતો, નાજાંને તારું કામ છે.

[ખટલી દાખલ થાયછે.

ખટલી—કેમ બાઈ, તમેતો દરીયે કીનારે જતાં હતાં તે ઉભાં કેમ રહી ગયાં ? મને તો નાજાં કહ્યું કે મારે તંમારી સાથે આવુંજ નહીં ને તમેતો એખલાંજ જવા માંગતાં હતાં, તે હવે કેમ ?

નાજાં—ખટલી, પેસો વાજીત્રોનો અવાજ આવતો હતો તે તે સાંભળ્યો તો કે ?

ખટલી—હા બાઈ, હું નહીં કાંય સાંભળું ? કારણ કે તે સાંભળતાં તો મારાં હૈંડાં હરખાઈ ગયાં હતાં. પડોશનો મનજીભાઈ મુગારોડના દીકરા

ભુરાભાઈનાં ઉકર પીંડવાલાની બેઠેન સાથ આજે લગ્નછે તેનાં એતો વાળાં વાગેછે. લાંબો વખત થયો આ જોડું એક એક ઉપર પ્યારમાં પડ્યું હતું.

નાનાં—ખટલી, તુંથી કોઈ દહાડો પરણીતી કે?

ખટલી—ઓ ખોદાયજીરે! છોકરો તો કેહી બહુ ભોળી! તો બાઈ, આએ મારી કાળી સાડી ઉપરથીજ તમે નહીં એતતાં કે હું પરણીબી ચુકી અને રંડાઈને પરવારીબી ગઈ. મારો મરનાર જીવજીવ બહુ સારો ખાવીદ હતો અને બેહેસ્તીને મરી ગયાને ૭ વરસ થઈ ગયાં.

નાનાં—તે મરી ગયો! ત્યારે એમ વર મરી ગયા પછી બૈરાંઓથી જીવી શકાય કે! ખટલી, શું વર મરી ગયા પછી બૈરી ઝુરી ઝુરીને મરી નહીં જાય કે?

ખટલી—ખોદાયજી વિધવાઓનાં હૈડાં સખત કરેછે અને બાઈને કહુંજે ખુદરતનો ભરમ બહુ છુપો હોયછે. અરે મરી શું જાય? કેટલીક વિધવાઓ તો પાછી પરણી નવા વર લાવી પાછી તરીમ તરાક થાયછે.

નાનાં—ખટલી, તું તારા ભાઈ સાથ પરણીતી કે?

ખટલી—તોબાહ! તોબાહ! અરે બાઈ એ શું બોલોય? કોઈ બીજા આગલ બોલશે તો મારીજ નાંખશે.

નાનાં—ત્યારે શું તેમ નહીં બને કે? ખટલી તું ખચિતજ જાણેછે કે એમ નહીં બને? જો ખટલી, કોઈ બીજાને પૂછીને તારી બરાબર ખાતરી કરી આવજે કે ભાઈ સાથ પરણાય કે નહીં?

ખટલી—અરે બાઈ! કોઈને હું પુછવા જાઉંતો મનેબી બેલી કેડવે! તું તો બીચારી ખરેજ ઝોલીમાંના બાળકનાં જેવી નિંદાપછે.

નાનાં—વાર ત્યારે એટલુંતો ઠીકછે કે તે કાંઈ મારો સગો ભાઈ નથી.

ખટલી—હં બાઈ, હં! હું સમજી ગઈ. તમે પેલા કોઈ પારસી સાથ વાત કરતાં હતાં તેણે તમારું મન એમ પરણવા માટે ફેરવી નાંખ્યું. અરે! પણ તે કોણ જાણે કેવો હશે, કેવાં કરતુકયાલો હશે અને તમે એકદમ ફસી જશો તો બીચારાં તમારાં જેવાં ભોળાંતું શું થશે?

હું'ની તો ખરી કે બીજી વખતે તે હયાં આવે કે તેનો ઝાટકોજ કાઢડી નાખું. મુઠા એવાં “કાળા મેંઢાં” આંખે શહેરમાં ધોત્તાં ધોત્તાં થઇને ધણાં ફરેયજો.

નાજાં—(રડીને) ખટલી, તુને સત્તા શું કે મારા ભાઇને વાસ્તે તું આટલું બધું યુરં બોલેય? તેં મને ઘણીજ દુઃખી કીધીય. હું હવે કદીબી તારી સાથ બોલનાર નથી. (એકદમ ચુકણુ મરડી પડી) નહીં નહીં, ખટલી, મને માફ કર. મને કોટી કર, હું શું બોલુંય તે હું જાણતીજ નથી! હું મૂર્ખ છું—ઘણી મૂર્ખ છું—પણ કાંય નહીં તે મારી સાથ પરણે? કાંય ખટલી, તું મને જવાબ કાંય નહીં આપતી? ત્યારે તું મારી સાથ રસાઇ કે? ઝો! બોદાયજી!

[રડતી રડતી હલવે હલવે જાયછે.

ખટલી—મારી ગરીબ નિરદોષ શેઠાંણી! નકરં જાણે એક નિરદોષ બોક્લયું! બોદા તેણીને આ ધાતકી દુન્યાનાં સઘલા ઘંઠામાંથી બંધાવે!

[જાયછે. બીજી ગમંથી બેહેરાંમશાહ કેટલાક માણસો સાથ દાખલ થાયછે.

બેહેરાંમશાહ—જોયું! મારી યુક્તિ કેવી પાર પડી? નાદીરને આપણે દોડાવી કેવો આઘે કરી દીધો? આહો, હવે આપણે જલદીથી એ છોકરીને ઉઠાવી લેઇ જઇએ.

[જતા રહેછે અને અંદરથી નાજાંની મોટી ચી-ચયારીઓ સંભલાયછે તથા ગાડીના ખખડાટનો અવાજ આવેછે. ખટલી ગભરાતી દાખલ થાયછે.

ખટલી—એ હું શું જોઉંય? અરે મારી વાહલી શેઠાંણીને તે લોકો ઉંચકી લેઇ જાયય! અરે, ગાડીમાં નાંખેય! અરે, કોણ એવાં કરતુક કરતું હશે! ઝો બાપરે! કોઇ આપોરે! નાદીર, નાદીર, ઝો નાદીર!

[નાદીર ગભરાતમાં દાખલ થાયછે.

નાદીર—કેમ ખટલી શું છે? શું બન્યું? બોલ જલદી બોલ.

ખટલી—અરે નાદીર શેઠ! તેઓ તેણીને ઉપાડી લેઇ ગયા.

નાદીર—કોણ, કોણ? જલદી બોલ, મને તવલાવ ના.

ખટલી—મરેરે, હું શું જાણું? તે બીચારીને તેઓ ગાડીમાં નાખીને ગાડીતો દોડાવી ગયા.

નાદીર—કેમ જાણુએ?

ખટલી—(આંગલી ખતાવી) ત્યાં—જમણી જાણુએ.

નાદીર—ખટલી, તું જલદીથી ઘેર જઈ મમાઈને ધીરજ આપ. હું નાજાનો છુટકો કર્યા વગર કદીખી પાંચી ફરનાર નથી. મને લાસેકેકે પેલા ફૂકર્મી ફલીમામાનું આ કામછે. તે નાપાકે પોતાની નિચ મતલબ ને ખાતર આ નીરદોષ છોકરીને પોતાના પેલા મસલતાંયા બેહેરાંમશાહ પાસે પકડાવી મંગાવીછે, પણ તે ફૂકર્મી જ્યારે જાણુશે કે એનો તેની પોતાનીજ બેટી થાય ત્યારે તે પોતાનીજ ઉપર કેવો યુક્તિ?

[દોડી જાયછે.

અંક ચોથો—દેખાવ બીજો.

[ફલીમામાનાં બંગલામાં એક સુંદર આરડો. ફલીમામા તથા બેહેરામશાહ વાત કરતા માલમ પડેછે.

ફલીમામા—લે બેહેરાંમશાહ, તું કહેય તેમ તારાં હૈડાને મોટા ડાંખ લાગવા દેઈ જે તલાવટથી તું મારે માટે આ માશુક શોધી લાવ્યો છે તે મેહેનતનાં બદલામાં તે ડાંખનાં ચચરાટ ઉપર ઠંડક લગાડવા માટે આ સોનાની ધાતુનો મલમ તને એનાયત કરું છું. (પૈસાની ટેલી આપે છે) પણ તે આ દુમશયાવાલી પીડાઓ ક્યારે હયાંથી પતશે? નજદીક એક માસ થયો હવા ખાવાને મશે તેઓ ચોખ્ખા મને માથે પડ્યાછે અને હજી હયાંથી સસરતાંજ નથી. કહેજે પેલો દુકતો રસ્તમ બહુ માંડો સાજો ચાલ્યા કરેય અને તેને હવા ફેરબદલ કરવા તેઓ હયાં લાવ્યાંછે. તો એ તુંડા છોકરાનું જાણું ખરાબ થાય તે જલદી મરીખી નહીં જતો કે સદાની કાસર પતી જાય. હું કાંઈખી તાલતલાવટ કરી એ પીડાઓને હયાંથી દુર તો કરીશ, પણ તેટલા દિવસવેર એ ખુબસુરત છોકરીને આખળાં બંગલામા સંતાડી રાખવાની તેં ખરાબર ગોઠવણ તો કરીછે કે ની? વાઈ તું શું એમ કહેવા માંગેય કે પેલો નાપાક દુકતો નાદીર પણ તેણીની ઉપર ફીદા થઈ ગયોછે?

બેહેરામશાહ—હા, હું તો એમ ધાર્યું; અને એ વીટીનાં નંગ કેવાં તોફાની બારકસ છે, તે જાણ્યા પછી હું ઇચ્છું કે તમે સાહેબ તમારી પૂર સંભાલમાં રહેતો ફીક.

ફલીમામા—ગરીબનાં બચ્ચાને ખ્યારની તે કેવી રમત હોય? આજ કાલનાં દુકતાઓ જોયા કેની? ખીચડીનાં ઘુચા પેટમાં ખોસવાના શાશા, આખા ઘેરમાં વાંસ ફેરવેતો હાંદલું જડે નહીં અને મમાઇ મરે તે ખ્યાર કરી મરેય!

[સોરાખશાહ દાખલ થાય છે.]

શોરાખશાહ—ફરામરોઝ, તમે માંબળુ કે? પેલા નાદીરશાહ શેઠ, જેવળુ મારા મરનાર ભાઈનાં દીકરામાં ખપવાનો દાવો કરે છે તેવળુ પાછા ખડયા પગ ગાલીયા વેર લાવેય.

ફલીમામા—ભલા માણસ, ત્યારે એનું એકદમ કાટલું કહાડી નાંખેની. મુગા મુગા પોલીસનાં હાથમાં પકડાવી દેવો કે આલપાડવાલા જાણીતા મારવાડી સાહુકાર જેઠમલની ચોરી કરનાર તથા ખોટા સિંકકા બનાવનાર એ શખ્સ છે.

શોરાખશાહ—અરે ભાઈ, તેમ બનતું હોયતો આજવેર હું બેઝી રહું? તું ક્યાં મને નથી પીછાંણતો? પણ શું કરું, ચોક્કસ ચીજો ડંખે છે, જે ડંખ કદાચ મનેજ ભારી પડે અને તેટલાં માટે ચુપકીદી મેં સુનાં જેવી ધારી છે.

ફલીમામા—અરે તમે શું કાંમ બાહર પડોય? એ મારવાડીનેજ આપણે અંત્રે બોલાવી મંગાવી તેના અસલી લુચ્ચા નોકરને પકડાવી આપીયે. હું આજને આજ એ સાહુકાર ઉપર તાર કરું.

[નોકર દાખલ થાય છે.]

નોકર—શેઠ, કોઇ શેઠીયા બાહર આવેલા છે અને તમોને મલવા માટે આ કારડ આપ્યો છે.

[સોરાખશાહને કારડ આપે છે.]

સોરાખશાહ—(કારડ વાંચીને) “ચાંદજીભાઈ ફરાંમજી ફરાકામાર, માહારાણીજીની વડી અદાલતનાં સોલીસીટર”. વળી એ કોણ? વાર તેવળુને મોટા હોલમાં ખેસાડ.

[ચાકર જાય છે.]

અંક ચોથો—દેખાવ તરીજો.

[શિરાખશાહના બંગલાનો એક સુંદર ઓરડો. ચાંદજીભાઈ બેઠાછે અને શિરાખશાહ દાખલ થાયછે.]

ચાંદજીભાઈ—શિરાખશાહ શેઠ, તમારા દીદાર જોઈ હું મગન થયો છું. બેઝબી નહીં હોય તો સાહેબને હું પુછું કે નાદીરશાહ દારાખશાહ દુમશીયા નામનો તમારા ભાઈનો એક છોકરો છે ની ? હું ઝોળપાડવાલા મારવાડી સાહુકારનો વકીલ થાઉં છું.

શિરાખશાહ—હો ! હો ! બેસો, બેસો ચાંદજીભાઈ શેઠ. માફ કરજો મેં તમોને ઝોળખ્યા નહીં. (બેઠ હાથ, હાથમાં ડાળીને) વર્તમાન પત્રોમાં તમારી તારીખનાં મુખતો, તમારા બાહોશી લઈ લાપાણો, હું દરરોજ વાંચું છું અને દરરોજ ઉમેદ રાખતો હતો કે, ક્યારે તમારા દીદાર જોઉં અને ક્યારે તમારી સાથ મીત્રાચારી કરું ? પણ સુગર તે આરેહ-કતાલાનાં કે મારી આ બાહેશ આખરે આજે ન ધારેલી બર આવી. કાવજા, જલદી શેઠને વાસ્તે ચાલેનું કપ લાવ. ચાંદજીભાઈ શેઠ, તમે જે નાપાક દુકતાને વાસ્તે પુછોય કેની તે દુકતો મારા ભાઈના છોકરામાં ખપવા ભોગેય, પણ એવા ખરાબ છોકરાને લીધે અમારાં સારાં ખાનદાનને નાહિકતું નહારું લાગેય અને જેઠમલ મારવાડીના રૂખ્યાની ટૂંલીની એ નાપાક દુકતો જે ચોરી કરી લાગ્યોછે, તે માટે અમે હમણાજ વિચાર કરતા હતા કે એને જલદીથી પકડાવી કાયદાસર સજા કરાવીયે કે એવા દુષ્ટ છોકરાઓ ફરીથી એવું માહાપાપ કરતા અટકે.

ચાંદજીભાઈ—(અચરત થઈ) નહીં સાહેબ, તમે સાંભળીને અચરતથી થશો અને ખુશીથી થશો. કે મારાં કુલ મારવાડી જેઠમલ મરણુ પામ્યાછે અને પોતાના વસીયતનામામાં મને ફરમાવી ગયાછે કે તુરતજ મારે એ નાદીરને જાતે મળી તેની પાસ મંરનાર શેઠને નામે માફ માંગવી કે કેટલાંક વર્ષની વાત ઉપર ચોરીનો નાહિકનો વાંક તેની ઉપર મેલવામાં આવ્યો હતો. હિસાબ કહાડતાં પછિએ પછ પાછી મળી હતી અને નાદીર તદન બેચુનાહ હતો. મારાં મરનાર કુલનો મરતી વખતનો હુકમ તથા વસીયતનામામાં જણાવેલો ફાસો તમારાં એ લગ્નિજને હું આપવા આવ્યો છું.

[એક નોકર ગભરાયેલો દાખલ થાયછે.]

નોકર—સોરાબશાહ શેઠ, બદબખ્ત ! મોહકાણુ ! માહેતમ ! સિત-
મ ! દોડો દોડો ! જલદી આવો ! તમારાં બદ તાણે માટે જલદીથી તૈયા-
ર થાઓ !

શોરાબશાહ—શું ? શું ? જલદી બોલ.

નોકર—આ મદાનાં સુખી ધેર ઉપર સાહેબ, હમણા જે માહેતમ
વિત્યું છે તેથી આ ઘેરમાં સદા અ'ધાર' રહેશે. અરે, સોરાબશાહ શેઠ !
ધણીજ માહેતમભરી ખબર સાંભળવાને તૈયાર થાઓ.

શોરાબશાહ—પણ નાપાક ચોર, જલદી બોલની. મને આંખમાં
ચકરી આવે છે, જલદી બોલ.

નોકર—સાહેબ, તમારો બેટો રસ્તમજી—

શોરાબશાહ—(બહુ ધભરાઇ) મારો બેટો—મારો એક પુરો બેટો
—દુ-યાંતો મારો ખરેખરો એખલો ચેરાગ ! અરે બોદા ! તેને શું બચ-
કર બન્યું ? શું મરણ પામ્યો ?

નોકર—નહીં સાહેબ—પણ નજદીક તેવી હાલતમાં છે. ઘોડા ઉપરથી
પડી જઇ એક મોટા પથ્થર ઉપર એ કમનસિખ જવાન ઝીકાયો છે, જેથી
તેનું માથું ફાટી ગયું છે અને તેને ડાળીમાં નાંખી છાં લાવવામાં આવે છે.
મને આ ખબર તમોને જણાવવા માટે દોડતો હયાં મોકલાવ્યો છે.

શોરાબશાહ—(એકદમ ફીકો પડી) અરે, લોલ ! અરે, લુચ્ચાઇ,
ડોંગાઇ, કાવતરાં અને આપમતલબ ! આખેરસ તમોએ મને આવો બદ-
લો લાવી આપ્યો છે. મેં જે દોલત ડગાઇથી મેળવી, મારા ભાઇનાં બચ્ચાં-
ઓને તથા વિધવાને રડાવ્યાં, સેંકડો ઉંઘાં અને ચત્તાં કર્યાં અને ચાર
પૈસે સુખી થયો, તે મારા એકપુરા બેટાને સુખી હાલતમાં મેલી-જવા
માટે. પણ ખુદરત મેં જેવું ફીધું તેવુંજ હું પામું. મારી કરણીનાં
ફળ હું હયાંજ જોઉં. ઓ રસ્તમ ! ઓ બેટા રસ્તમ ! તારાં ફરેસ્તાઇ
મોહડાંમાંથી જે શિખામણુનાં સખુનો નિકલ્યા હતા તે મેં જો માન્યા
હતેતો આજે આવાં દુઃખમાં તો નહીં પડતે ? (એકદમ ચોંકી પણ શું
હું હજી હયાંજ ! ચાલ ફરામરોઝ, જલદી ચાલ. હજીની કદાચ મારા
પાપનો એવો પસ્તાવો કર્યા પછી બોદાતાલા મારી તરફ રહેમદીલી બતા-
વી મારાં એકપુરાં ફરજંદને સલામત રાખશે.

[શોરાબશાહ, ફલીમામા અને નોકર જાય છે.]

ચાંદજીભાઈ—આખિતો કેદી કરણી તેવી પાર ઉતરણીનાં ફળ આખવાનો દિવસ માલમ પડેછે. હું શું મતલબથી આવ્યો અને હયાં હું શું જોઉં છું? મારેનો હયાંજ થોળવું જોઈએ, કારણ કે કદાચ વધુ ભોખાળાં બાહર પડશે.

[ખારણું જોસમાં દોકાય છે.

નાજાં—(અંદરથી) હું મરી જઈશ! હું ખચિત્ત હયાં મરી જઈશ! અરે! કોઈ મને આ ઓરડામાંથી બાહર કહાડો. કોઈ મને મારી ઓરડીમાં મેલી આવો.

ચાંદજીભાઈ—વળી આ શું નંબો ચમત્કાર! એક અળખાંતો કોળ સાદે એ છે, પણ તેણી અતિ સંકટમાં હોય એવું તેણીનાં બોલવા ઉપરથી માલમ પડેછે. જે બે નેકનામી ભર્યા નંબા હમણાં હયાંથી ગયાછે તેઓમાંથી એકનાં આ કારસ્તાન માલમ પડેછે. બાઈ, તમે કોણુ છો? તમે હયાં ક્યાંથી આવ્યાં?

નાજાં—(અંદરથી) મને હયાં મારી મરજીની વિરૂધ ગાડીમાં નાંખી ઉપાડી લાવવામાં આવીછે.

ચાંદજીભાઈ—(ગુસ્સે થઈ) ઇંગ્રેજનાં રાજમાં પણ એવી બેઅર્થી કે? એ મારાથી કેમ શાંખી શખાય?

[જોસમાં લાત મારેછે, જેથી ખારણું ઉધડી જાયછે અને એક સહ્યાવાળા કેદખાનામાં નાજાં માલમ પડેછે.

ચાંદજીભાઈ—બાઈ, તમેને કોણે હયાં કેદ કર્યા? તે નાપાકો ક્યાં છે? મને જલદીથી જલુવો. પણ પેહેલાં તમે બાહર આવો.

નાજાં—ખારણું બંધ છે અને મારાથી બાહર આવી શકાતું નથી.
[ગાયછે; જુવો વધારો; ગાયણુ ૧૧ મું.

ચાંદજીભાઈ—મહારાણીજીનાં ઇનસાફખાંતાંનો હું એક અમલદાર કદીથી આ જોઈ થકું નહીં. બાઈ, જરાં થોભો. હું જલદીથી એક પોલીસ અમલદારને બોલાવી લાઉં છું અને જે માણસે આવું તાણુખી ભર્યું લયલીત કામ કર્યું છે તે ગમે એવો મોટો હશે તેને ઇનસાફનો સ્વાદ ચખાડ્યા વગર હું કદીથી જપીને બેસવા દેનાર નથી.

નાજાં—પણુ ભાઈ, તમે હયાંથી ગયા પછી કદાચ તેઓ આવી મને ખીજે ઠેકાણે ઉઠાવી જશે. માટે મને મેલીને તમે ના જાઓ. અરે ! મારો ભાઈ જો હયાં હોયતો મને કેવી ધીરજ મળે ! મારી ગરીબ આંધળી મમાઈ શું વિચારતી હશે ? કદાચ તેણી મરણુ પણ પામી હશે.

ચાંદજીભાઈ—એક કાગળનાં કટકા ઉપર મને લખી આપો કે તમે સહીસલામત છો. લાવો, હું પોતે દોડતો તેઓને તે પોહોંચાડી ધીરજ આપી આઉં.

નાજાં—સાચાસ ! આફરીન ! ખેદ ખાતર મારું આટલું કામ કરો. કંઈ નહીં મને હયાં એળવી મેલી જાઓ. મારી ઉપર ખીજું સંકટ આવશે તેની કરીખી ફાંદર ના કરો પણ મારા વહાલા ભાઈ અને મારી આંધળી મમાઈને ધીરજની બહુ જરૂર છે. પણ કાગળનો કટકોજ ક્યાં છે ? (મેઉ શોધેછે, પણ પાતો નથી) અરે ! આવેલી ઉમેદમાં આ નિરજીવ ચીજથી કેવી નાસીપાસી !

[આસપાસ હાથ ફેરવતાં નાજાંને હાથે એકદમ એક ચાંપ દખાયછે, જેથી તુરત એક ખાતું ઉઘડી આવેછે અને તેમાંથી એકજ કાગળનો કટકો નિકળી આવેછે. એકદમ હરખમાં બંધીખાંનાને લાત મારી બાહર નિકળી આવી જમીન ઉપર ફસડાઈ પડી થોડા વખત પછી ઉઠેછે.]

નાજાં—(તે કાગળ હાથમાં લેઈ વાંચી હરખાઈ જઈ ચુકણુ મરડી આસમાન તરફ હાથ કરી) ઓ પાક પરમેશ્વર ! આખરે મારી ઉમેદ તું બર લાગ્યો ! આજનો દિવસ કરામતોથી ભરેલોછે. આ કાગળ શું ? મારો વહાલો નાદીર પોતાનાં માતાની લગ્નની સરટીફિકેટ માંગતો હતો તેજ મારા હાથમાં આવી ગઈછે ! ત્યારે સારાંને માટેજ હું હયાં આવેલીછું. મારી જીંદગીનો આજે સૌથી સરસ દિવસછે. મારાજ હાથે મારા વહાલા ભાઈની મુરાદ બર આવીછે. (ઝડપથી ઉઠી ટેબળ આગળ જઈ થોડુંક લખીને) અરે મારા ભાઈ ! તું હયાં હોયતો તને કેવો હરખ ઉપજે !

ચાંદજીભાઈ—તમારા ભાઈનું નામ શું ?

નાજાં—નાદીર ! તે કાંઈ મારો ખરો ભાઈ નહીં થાય.

ચાંદ જાભાઈ—કોણ ? નાદીરશાહ, દારાખાન શાહ દુમશીયા ? અરે હું બી તેને જ શોધવા આવ્યો છું, તેનું નિર્દોષપણું સાબેત કરવા આવ્યો છું, તેને થયેલી ગેરબનસાફીનો એક મરનાર માણસનો બદલો આપવા આવ્યો છું. હું જાઉં. તેને કેટલીયો હુંડી લાવી સઘલી પાંતીએ હું તેને હમણા જ સુખી કરું.

[ઝડપથી જાય છે.]

નાજાં—ખુદરત ! તારી નવાજેશ આજે કેટલી બધી રેલછેલ ભરી છે ? જાણે મારું મગજ ખુલ્લું થઈ ગયું છે. જે પડદો મારાં મગજ ઉપર પડેલો હતો તે આ ગભરાટ અને ખુશાલીથી એકદમ દૂર થયો છે અને મારું ગાફિલપણું પરમેશ્વરની મેહરબાનીથી એકદમ જાણે જતું રહ્યું છે. આહ ! નાદીર, નાદીર ! જો તું મને તારી મોહરદાર કરે તો હવે હું કાંઈ ગાફિલ મોહરદાર તરીકે ખપીશ નહીં (ગાય છે; જીવો વધારો; ગાયણ ૧૨ મું; ગાયન પુર થવા પછી) પણ કોઈનાં પગલાં સંભલાય છે. મારે છુપાઈ જવું જોઈએ, નહીં તો વળી જાલમીઓ મને છુટી જોઈ કોઈ નવા ગમખારગોદામાં લેઈ જશે. (નાજાં એક મોટી ખુરસી પછવાડે ભરાઈ જાય છે.)

[શોરાખશાહ અને ફલીમામા દાખલ થાય છે.]

ફલીમામા—હટ ! હટ ! શોરાખશાહ, ખાસ્તી ના રાખો. તમારો હસ્તમ સાજો થશે એવી મને દરેક ઉમેદ છે. હમણા તો હિંમત પકડી માયા બેઠું પેટું બીજું વાદળ છે તે ડેકે કરવાની યત્ન કરો.

શોરાખશાહ—અરે જ્ઞાનમમાં ગયું વાદળ ! જસ ! મારો એકપુરો બેટો હસ્તમ સાજો થાય તો એ નાદીરને તેનું સઘણું આપી દેવાને હું તૈયાર છું.

ફલીમામા—આવા તમે હિયકારા કે ? (કપાળ ડોકી) મેં બી કોણની સાથ કામ પાડ્યું ! ભર દરીયે ફસાવી નાંખ્યો હું ! અરે ! તમારો પાસ પૈસા છે, વગ છે, સત્તા છે અને તમારો હરીફ તદ્દન જીત્યો બાંહેધ છે તો તેને કચડી નાંખતાં વાર શું ? જસ તમારો હિંમત મેં જોઈ (નાજાં હળવેથી ઉઠી નહાસી જવાની યત્ન કરે છે) આહ ! મારી અલબેલી, તુને મેલવવા માટે મેં આટલી બધી મેહનત કરી છે અને ત્યારે તુને હું એમ કાંઈ જવા દેઈશ ? નહીં, નહીં.

શોરાબશાહ—(નાજાંને જોઈ અચરત થઈને) શરમ પડજો દુરા-
મરોઝ ! તમારા આવા કાળાંધીળાં કરવાનો શું આ વખત છે કે ? દુરા-
ચરણપણું કરવાને શું આમ્મે જગા છે કે ?

ફલીમામા—સાબાસરે મારા વાયજી કરનારા પાદરી સાહેબ ! કા-
ચનાં ઘરમાં રહી પથરા ફેંકવાની અગાઉ પૂખ્ત વિચાર કરવો જોઈએ.

નાજાં—અગરજો તારામાં માણસાઈ ખવાસ હોય, અગરજો તને
ખોદાની લેશભારતી બીહીક હોય તો મને હયાંથી જવા દે.

ફલીમામા—અરે નહીંરે અલખેંલી ! એમ કેમ અને ? તે વિચારજ
મને દેવાનો બનાવી નાંખશે.

નાજાં—નાદીર ! અરે નાદીર ! આવી વખતે તું ક્યાં છે ?

ફલીમામા—નાદીર ! એવા એક લુચ્ચા ભૂખે મરતા કંગાળ છોક-
રાને માટે તું મને છોડી જવા માંગેછે કે ? મારું બાગેબેહેસ્ત જેવું મ-
કાન મેલી એવા એક કંગાળ ગુનેહગારનાં કોહડામાં જવા માંગે છે કે ?
નહીં, નહીં, તેમ કદી બનનાર નથી. છાકરી, જાણુકે જે માણસનું તે
હમણા નામ દીધું છે તે જે વખત જાય છે તેમાં પોલીસની ચોકીમાં પક-
ડાયો પણ હશે. તેનાં કાળાં કર્તુકો ઇનસાફની અદાલતમાં સંઘળાં હવે
ઉઘાડાં પડશે.

નાજાં—નાપાક, હારેમન નિચ ખવાસના બદ દયાનતી શખ્સ !
મારા ભણુ કરનારની પીઠ પાછળ બોલેલા એવા હિંચકારા બોલોથી મારી
ઉપર કાંઈથી ખરાબ અસર થનાર નથી. હું ઇચ્છું કે તે તને એનો
ખરાબર સ્વાદ ચખાડવા મટે હયાં હાજર હોય.

[ઝડપથી નાદીર દાખલ થાય છે.

નાજાં—(એકદમ નાદીરને વલગી પડી) નાદીર ! નાદીર !

શોરાબશાહ—(ચોંકીને) નાદીર !

નાદીર—હા, નાદીર. તમારા દરેક કાળાં કર્તુકો ઉઘાડાં પાડવા માટે
સદા નાદીર તમો “કાળાં મેંદાંઓ”ની પછવાડે લાગેલો હોય છે. ખુદરત
પણ તમોને કેવી ચિંકારતી હશે તે તમો પોતેજ એ ઊપરથી જોશો.

શોરાબશાહ—મારો એકપુરો બેટો મરવા પડ્યો છે અને નાદીર
તેજ કેકાણે આવી પુગોંછે એજ મને મારાં કર્તુકોની મોટી સજા છે.

ફૂલીમામા—(શોરાબશાહને) શું તમે ઘેલા થઈ ગયાય કે ? એમ શું આટો બાફી નાંખોય ? જરા હિંમત પકડો; સૌ સારું થશે. (નાદી-રતે) કેમ નાપાક ! એક લુચ્ચા ચોરને મારા ઘરમાં દાખલ થવાની જરૂર શું ? કાવલા, સોલા, દોલા, જઈને પોલીસનાં સિપાઈને બોલાવી લાવો.

[ચાંદજીભાઈ કેટલાક પોલીસ અમલદાર સાથે એક-દમ દાખલ થાયછે.

ચાંદજીભાઈ—હા સાહેબ, આ પોલીસ અમલદારો તમારી સન-મૂખ બરાબર વખતસરજ આવી પુગા છે.

ફૂલીમામા—લેવો ત્યારે આ નાપાકને પકડાને એકદમ ઉમરખા-ડીની ચોકીમાં લેઈ જાઓ.

ચાંદજીભાઈ—નહીં સાહેબ ! તેઓ તો આપ સાહેબની જનાબમાં આપ સાહેબને પકડી જવા માટે ખીરાબ્યા છે.

ફૂલીમામા—શું મને ?

ચાંદજીભાઈ—હા, તમોને. એટલા બધા અચરત ના થાવો. ફરા-મરોઝ ઉરફે ફૂલીમામા તથા શોરાબશાહ મંચેરશાહ દુમશીયા, તમારી ઉ-પર આ જવાન ગ્રહસ્થ નાદીરશાહ દારાબશાહ દુમશીયાની મિલકત કાયદા વિરૂધ્ધ ઉચાપત કરવાનો માહરાણીજીના એક સુલેહના અમલદાર તરીકે તથા તેજ નામદારની હાઈ કોર્ટના એક સેલ્ફીસીટર તરીકે હું અન્યાય મેલુઅું અને ફરામરોઝ ઉરફે ફૂલીમામા તમારી ઉપર તો એક ખીજો વધારે મોટા અન્યાય છે, જે વિષે તમોને પછી જણાવવામાં આવશે.

શોરાબશાહ—શું ? તું આવું બોલેય તેની પુરવારી શું ?

ચાંદજીભાઈ—પુરવારી ! લેવો આ રહી. આ ઘરમાં જે છોકરીને ઉઘાવી લાવવામાં આવી હતી, તેણીને હાથે અકસ્માતે એક ચાંપ ઉ-ધડી તેમાંથી એક કાગલ નિકળ્યુંછે અને તે મરનાર દારાબશાહના ખીરા-બ સાથનાં લગ્નની સહી સાખ સાથની મરટીફીકેટછે. આ રહી તે.

[શોરાબશાહ બેભાન જેવી હાલતમાં ઉભો રહી જાયછે.

નાજાં—(હરખાતી) નાદીર, તે મેં શોધી કહાડી.

નાદીર—વાહાલી નાજાં, આ હેશાંન કદી ભુલાશે નહીં. મારા ખી-તાનાં મરણબાદ આજનાં જેવા પુશાલી ભયો દિવસ મેં કદીખી યુજ્યો.

નથી. (પોતાની છાતી આગલથી પોતાની માતાની સખી ખેંચી કહાડી) વહાલી માતા!, ખંતથી અને આ વફાદાર છોકરીની મેહેનત તથા પરમેશ્વરની કૃપાથી તારા મરણ બાદ એક મુદત રહીનેથી તારા લલા નામ ઉપર આ દૂકર્મીઓએ જે કલંક લગાડ્યો હતો તે મેં ઘોઘ નાંખ્યો છે અને દુન્યાને ખાતરી કરી આપી છે કે તું મારી વહાલી માતા મારા મરનાર પીતા દારાબશાહની પરણેતર હકદાર ધણીઆણી હતી. હું મગર-રીથી આજે કહી શકું છું કે તે મારા ખરા પીતાનું મકાન હોવાથી હું પોતે તેનો હકદાર વારસ છું. પણ બોલ નાનગાં, (ફલીમામા તરફ આંગલી કરી) આ નાપાક કુતરાએ તારી ઉપર હાથ લગાડવાની—

[કેટલાંક નોકરો એક મોટી ખુરસી ઉપર રસ્ત-
મને સૂરત હાલતમાં ઉંચકી લાવે છે, તેનાં
માથા ઉપર પાગલો બાંધેલા છે, તેના હાથ
ઝાળીમાં છે; તેની માતા જરબાનું તેની પાછલ
રડતી આવે છે; ખુરસી વચમાં મેલવામાં આવે છે.

શારાબશાહ—ઓ બેટા! બેટા! કરણી તેવી પાર ઉતરણીની જાણીતી કહેવત મારા બાપમાં આજે બોલે બોલ ખરી પડી છે.

રૂસતમ—બાવાજી, ધીરજ પકડો. મારી કાકી મને આજે યાદ આવે છે. તેણીનો મરતી વખતનો દેખાવ જાણે હમણા પણ આવી પુગે છે. તે વખત મેં જે કહ્યું હતું તે તમોએ માન્યું હતે તો કેવું સાચું? પણ આજે કોણ નાદોર કે? બાવાજી, હજીથી તમો એના હાલ તરફ ધ્યા કરો. હવે તમારું કોણ ખાનારું રહેશે. જેને માટે આ સમજાવું તમોએ કર્યું છે તેનો જાણ છે. માતાજી, કાવસની સાથ નાદોરને પણ આજથી તમારા બેટા તરફ ગણ્યો. બાધ નાદોર, (નાદોર જલદી આવી વાંકો વલી તેને કોટી કરે છે) તે મને બરાબર પીછાડ્યો નહીં, પણ હું મુલા પછી મારા માત પીતા તરફથી તું બરાબર જાણશે કે તારે માટે મેં કેવી લડત ચલાવી છે, મારા બાપ મામાનો કેવો કોઈ ખેંચી લીધો છે. કદાચ ખુદરતે તુને પાંચો તારો હક અપાવવા માટેજ મારી ઉપર આ વિધન નાંખ્યું હશે. પરમેશ્વરની મરજીને હું શરણ થાઉં છું, પણ મને ધીરજ છે કે તારો આપીકો હક સાબવા માટે તું આજે હયાં હાજર અને સલામત છે.

નાદીર—ભાઈ રસ્તમ, જે મેં ત્યારપછી વિગતો મેલવીછે, તે ઉપરથી મને માલમ પડ્યુંછે કે મેં તને નાહુકની ગેરઘનસાફી કરી હતી, તે માટે હું માફ માંગુ છું. કદાચ હજીથી પરમેશ્વર આપણુ એકને સુખી કરશે.

ચોરાબશાહ—નાદીર, ખુદરને મને જે આજે ફટકા માર્યોછે તેનાં ચત્વરાત પછી હું હવે વધુવાર જીવી શકનાર નથી, પણ તે અગાઉ હું તારી પાસ માફ માંગુ છું, મારા પાપનો પસતાવો કરું છું અને તું તથા તારો નાનો ભાઈ કાવસ તમારા આપની મિલકતનાં હકદાર વારસ તરીકે તેનો સઘણી મિલકત અને અસ્કયામત સુખચેનમાં ભોગવો.

નાદીર—કાકીજી અને કાકાજી, આજનાં આ ગંભીર પ્રસંગે હું બીજી સઘણી બાબત બુલી ગયો છું. પરમેશ્વર કરશે તો મારો આ હેતવ તો ભાઈ રસ્તમ સલામત રહી આપણે સઘણાં સાથે સુખચેનમાં આપણો બાકીનો જન્મારો કહાડીશું.

રસ્તમ—(નાજ તરફ આંગળી કરી) પણ માતાજી, આમ્મે છોકરી કોણ ?

ફલીમામા—એતો મારી નવી મોહરદાર. થોડા દિવસમાં તારી મામી થવાની, કારણ કે આમ્મે સઘણું બન્યા પછી મેં બી ઠેકાવ કર્યોછે કે હું બી એની સાથ પરણી જઈ સુખચેનમાં એકાંતવાસ મારા દહાડા ગુજારીશ.

નાદીર—એ કરવીણ શખ્સ! તું શું બોલેછે તેનો તને કાંઈ ખ્યાલ છે? આ નિરદોશ છોડી કોઈ નહીં, પણ તારી પોતાનીજ બેટી છે. (ફલીમામા સાવધ થઈ જાયછે) જે નિરદોશ આરતને ખોટા ભર-સાઓ આપીને તેણીની હમેલદાર હાલતમાં તેં તેણીને છોડી દીધી હતી, તેણીનું આ કુમલુ બાળકછે, અને જે મીત્રને તું એવઢા થયો હતો, જેની મોહરદાર તેં છીનવી લીધી હતી, જેનો ઉપર વધુ કિન્ના લેવા માટે ઘનસાફીની ચુંગાલમાં ફસાવતાં તેં તેને ઠાર કરાવ્યો હતો, તેણેજ તેણીને પાલીપોલીને મોટી કરીછે.

ફલીમામા—હું! હું! અ—આ (ધ્રેલો થઈ જાયછે અને તેવા ચાલા કરેછે.)

મધ્યમાંઓ—“કરણી તેવી પાર ઉતરણી” આજે નજરે નજર નોંધાયે છીયે.

નાજાં—ગમે તોપણ એવણ મારા પીતાછે અને તેટલાં માટે આ દુઃખ ભરી વાત હવે છોડી દેવી નોંધાયે.

નાદીર—પણ આ ગંભીર બાબદ છોડી દઇયે તેની અગાઉ એક ફરજ મારે બળવવીછે અને તે એકે જે છોડીએ મારા મનની સદાની ઉમેદ પાર પાડી આપી, જેણી મારી કંગાલ છેદવી જીંદગીમાં મારો મોટો દિવાસો હતો, તેણીને આજે મારી મોહરદાર તરીકે લેવાને હું ઉમેદ રાખું છું. કાકીજી, નાજાંનાં કમનસિય પીતાની હાલની કંગાલ હાલતને લીધે તેણીના વાલી તરીકે તમારી એ બાબદમાં હું મંજૂરીયાત માંગું છું.

ગુલબાનું—ખેટા તે મંજૂરીયાત હું મોટી ખુશી સાથે આપું છું. નાજાંને તારા કરતાં વધુ લાયક ખર્વાદ મલનાર નથી, અને જે ગેરઘન-સાક્ષી અમેએ તને કરીછે, તેનાં બદલામાં આવું એક ગોઠેર અમે તને એનાયત કરીયે છીયે.

રૂસતમ—આજનો દિવસ કદાચ મારો છેલ્લોગી હોય, તોપણ મારી જીંદગીમાં તે ખુશી ખુશાલી ભર્યોછે.

નાદીર—પરમેશ્વર કરશે તો તું પણ અમારાં સુખમાં ભાગ લેવા પાછો કૌવતમંદ થશે.

રૂસતમ—નહીં, નહીં, તેવાં ચીનદ માલમ પડતાં નથી. (એકદમ માથું નાખી) બાવાજી—માતાજી—મને પકડો, જલદી મને કોટી કરો (ગુલબાનું તથા સોરાબશાહ તેને વલગી પડેછે). નાદીર, પીતરાઇ નાદીર, હું જાઉંચ, પણ મારા માતપીતાને તું માફ કરશે એવો મરતી વખતની મારી ઉમેદ છે. બાવાજી, માયજી, મારા કમનસીબ મામાના આ જીવતાં જીવત દાખલા ઉપરથી ધડો લેજો, અને તમારા બાકીના દીવંશેમાં મારા મરનાર કાકાના કુટુંબને થયલાં ગેરઘનશાફનો તમારેથી બને એટલો બદલો આપજો. માફ કરજો મારાં કમનસીબ માતપીતા, માફ કરજો મારા પીતરાઇ ભાઇઓ, અજલ નજદીક આવી પુગીછે, પરમેશ્વરની દર-ગાહમાં હું જાવું છું, જાવુંચ, નાદીર—કાવસ—પીતાજી—ખોદા—મરનાર કાકાજી અને તેવણની પીરોજા મારી સનમુખ સાંમે આવી ટગર ટગર

જોયછે. બાવાજી, કાકા તમેને ડોલા ધુરકેય, કાકી મને હસેય—નહીં, નહીં, હવે કાકા મને હીલાસો આપેય—ફરેસતાઓ મારી આસપાસ ફરેય—મને બીજા કાંઈ સુજ પડતું નથી—ઉલા રહેવો કાકાજી, કાકીજી, જરાક થોભો—હુબી તમારી સાથે આવુંય—જવુંય—બાવાજી, માયજી જવુંય—નાદીર, તારાં માનપીતા મને બોકી લેય—સલામ—બસ થઈ ચુકું.

[ડોલા બંધ કરી દેછે અને જીવ જતો રહેલો ખુલ્લો દેખાઈ આવેછે.

શોહીરાબશાહ—બસ થઈ ચુકું, અજલ આવી ચુકી, ચેરાગ ગયો. “કરણી તેવી પાર ઉતરણી” એ કહેવત મને વારંવાર યાદ દેવડાવવા માં આવી હતી, પણ આજના જેવા ગમખાર સદા વીશરાવી નહીં શકાય એવો અનુભવ મને કદી મળ્યો નહતો. પરંતુ પૈસો પચતો નથી, ભાઈ ભાણેએને રડાવવામાં પરમેશ્વર આપણને સુખી કરતો નથી ! દારાબશાહનાં મરણ અગાઉ મારે કુટુંબ કેટલું સુખી હતું ? બદખ્શત મારાં કે નીચ બસલત બતાવી મારા ભાઈના હકદાર કુટુંબનો હક લુટી, મારા એકપુરા બેટાનો જાન ખોલો આજે હું આવે ફેળે આવી પુગોછું. બસયું હવે મારું જીવવાનું ! પણ સુવા પછી મારો કેવો યાગ થશે, ક્યાં ઉંડા દોજખના ગારમાં હું પડીશ તેનો વીચાર મને વધારે ગભરાવેછે. ફક્તીમામા મારા કરતાં વધારે નસીબવાલોછે. હું જીવીશ તથાંવેર હું દરરોજ મારાં કરતુકાનાં ડંખથી, પરમેશ્વરની દરગાહમાં મને થનારી શાન્તી, હું દીવસ અને રાત કંગાલીયતમાં ગુજરીશ. મારી બાયડીનો એ ભાઈ પોતાના આ ઘેલાપણાની હાલતમાં એવી કાંઈથી ધાસતીથી નીરાલો રહેશે. એવી જાંદગી શું કામની ? ખોદા મારું મોહાત જલદી લાવ ! પણ નહીં. તે દરગાહમાં મારી ઉપર જે વધારે શીતમ ગુજરશે તેના કરતાં આ દુન્યામાં જીવવું ભયું. પણ અરે ! આ ખરેખરી પાપી પણ ફીલસુફ અને નીતીમાનમા ખપતી દુન્યાં મને દરરોજ તુપી ખાશે, બાહુરથી ઘાતા ઘાતા દેખાતાં “કાળાં મેંઢાં” મારી ઉપર ચુકશે, સઘણે દેકાણેથી હું ધીકકાર અને ફીતકારમાં આવી જવશ તે મારાથી કેમ સંખાઈ શકશે ? નહીં, એવું જીવતર બસયું ! તે કરતાં આપઘાત કરી તે કીરતારને મારો પરાણ બહેલો પરવડે. મારા ફરેસનાઈ બસલતનાં આ બેટાની સાથેજ હું જાઉં કે તે બેટા મને પોતાની નેકીના પન

મરાટી પરમેશ્વરની દરગાહમાં મારા વકીલ તરીકે ઉભો રહે. (પોતાના ગળવામાંથી એક મોટી છરી કહાડી ગલામાં મારવા જાય છે, પણ એકદમ અચકી પડી) નહીં, નહીં. મરવા નહીં ગમતું. દોઝખનાં સંકત નહીં ખમાશે. મેં કીધું છે તે મારે ખમવું જોઈએ. મારાં કીધેલાં મનેજ ભોગવવાં જોઈએ. પરમેશ્વર મારી ઉપરથી બીજાને ઘડો આપવા માંગતો હશે અને એમો ઘડો જો બીજાઓ આજે નહીં લીધે તો તેઓનાં ખરે-ખરા બદખખત. પછર પાહડ જેવો એકપુરો બેટા ગયો ! બેટા વગરનું જીવતર શું કામનું ? (માથું નાખી રહે છે.)

[સંઘલાઓ ગમગીનીનું ગાયણ ગાય છે; જીવો વધારે; ગાયણ ૧૩ મું.

[ગાયણ પુરં થયા પછી પડદો હલવે હલવે પડે છે.

વધારો. ગાયન ૧ લું.

પીરિજા (જીવો પાનું ૧૦ મું.)
જાગિયા--મરેઠી સાખી.

(હું જગદીશા દીન દયાળા નમિતો તવ ચરણાલા—એ રાહ.)

ધીરજ રાખો મારાં બહાવાં—ના રડશો તમ ખાલી,
કાકાએ તજિયાં તમને—પણ નહિ તજશે જગવાલી;
હાથો તે ઝાલી—કરશે પાર સાથ ચાલી.	૧
ધૂજિશ નહિ હું જન આપવા—પ્રીય તમારે સારું;
સીવી સાંધી કટ કરીને—પોપણ કરિશ તમારું;
નેનોમાં રાખી—હુખ સર્વે વિસરી નાખી.	૨
લૂટયા જેણે હકો તમારા—તેનું રૂડું ચલાવે,
નેક ઇલાયતથી એ સાહુબ—તેને તમે નિવાવે;
એમ નમી કહેવો—આફત ધીરજથી રહેવો.	૩

ગાયન ૨ જું.

રસતમ (જીવો પાનું ૧૩ મું.)
ભૈરવી--ગરખી.

કેં દયા કરોરે દયા કરો—રે કાં આવાજી ફર ઠરો;
રખના ડરથી તો જરા ડરો.	૧
મુજ કાકાના બેટા જેઓ—મારેછે હાય મદા તેઓ;
નાહક હક ના લૂટી લેઓ.	૨
ધન છતે ધાન્યને ધામ વના—દિવસો કાલેછે બહુ દુખના;
પોકાર સુણો કોમળ મુખના.	૩
તમ દ્રવ્ય જમાવો મજ કાગે—હું કાળ મરિશ કે કમુ આગે;
કે મ્હા હુખ મુજ તનમાં ગાગે.	૪

શુ' ખોદ નથી તમને રખેનો—રે ત્યાગ કરો ખૂરી ઢબનો;
આપો આપો ના કૂર બનો.

૫

ગાયન ૩ જું.

સીપાહો (જીવો પાનું ૨૨ મું.)

યમન કટ્યાણુ--૫૬.

(ધીરા યાચ્છા વીરા વહાલા—એ રાહ.)

સહુ સિપાઇયો—ચાલો ચાલો ચટપટ છોટો ખટપટ આંછે ભારી;
સહુ સિપાઇયો—ચોર ગયોછે—ગૂમ થયોછે—નજર ચુકાવી સારી. ૧

૧ લો—મેં તેને દીઠો બતો,

૨ જો—પણ ક્યાંછે તે નહિ પાતો;

૧ લો—ન નહિતો ખાશે લાટો,

૨ જો—ન ન મર આનરો.

૨

૩ જો—મેં તેને સ્વપને જોયો,

૩ જો—તે મુજને દેખી રાયો;

૪ થો—ત્યારે તેણે કાં ખોયો,

૧-૨-૩ જો—ધન તારી હુશિયારી.

૩

સઘલા—ચાલો લડતાં નહિ વળશે,

સઘલા—એમ ચોરતો નહિ મળશે;

સઘલા—ચાલો ઝટ મહેનત ફળશે,

સઘલા—છોટો જુઠ ફિશિયારી.

૪

ગાયન ૪ થું.

(રાહ ઇગરેલ—ખાતી કંડી સાંગ.)

નાજાં (જીવો પાનું ૨૬ મું.)

હું જોઈ અજળ થઈ અતિ,

કાં ઝાડને ન છે ગતિ.

કાં દિધી મનુષને મતિ,
કરવા મરદારો ખતિ.

(કોરસ) રે જગત જુગત સત નહિ,
છે કુલ કુદરત જુઠ સહિ.
જે રખ મગજ અકલ કહિ,
તે મહુ સમજ અસત રહિ.

૧

નહિ સિંગડે દિધે ખર.
ન ઉડે મનુષ લવા પર,
ન રહે કાંય સહુ અમર,
ન કયૂ જોષયે કબર.

૨

(કોરસ) રે જગત જુગત સત નહિ.
છે કુલ કુદરત જુઠ સહિ,
જે રખ મગજ અકલ કહિ,
તે સહુ સમજ અસત રહિ.

ગાયન પ મું

નાજાં (જીવો પાનું ૩૦ મું.)

(રાહ ઇંગરેજ—સુલતાન પોલકા.)

ચાલ ચાલ ચાંદા દૂર—ગા નીકળ પેરી મારા;
કાળ કાળ તું છે ફૂર—નહિ દેખું ચાળા તારા.

૧

ન્હાનો મોટો થઇ ઝમકી—લલચાવે લોકો ભોલાં;
માનું નહિ તારી ધમકી—ગા ગા ઠગ કુતરાં કોલાં.

૨

આવ આવ બેન—વહાલી પોપટ બેન,
તું છે પ્યારી—સત્યે મારી—દેખીને સીતળ છે નેન;
સુઃખ દુઃખ વાત—કરિયે સંતઘ સાથ,
જો જો પેલો—ચાંદો ઘેલો—ધરશે તારો હાથ હાથ.

૩

ગાયન ૬ થું

ફલીમામા (જીવો પાનું ૩૩ મું.)

(રાહ હંગરેછ—રતઈ મેઘમ હંઝ માઈ નેમ—એ રાહ.)

થું અજબ જમાનો આયો—કેં જવાન થયા શાણા,
થઈ તડમતડાક બિરાજે—જાણે મોતી દાણા;
મોટી મોટી કરી વાતો—જાણે રૂડા રાણા,
દિનનાછે મોટા દરિયા—પણ ખીશાના કાણા.

(કોરમ) જૂઠા કેં અકડે—જૂઠા કેં અકડે,
ખાલી ખોખાંઓ ખખડે;
ખોટાં ડોલ કરી રખડે;
જૂઠા કેં અકડે—જૂઠા કેં અકડે,
કોરા વાગાએ કકડે,
ઘરમાં પરણી ફફડે.

૧

જો સાદ કદમને છેટે—કદિ જતું હોય ભાઈ,
તો અગી દરામવે દેખી—પગ જાએ ફમડાઈ;
નાચુક નારોની માફક—ચાલેછે મચકાઈ,
રાતે તો આળા જોઈ—ભડકેછે ગભરાઈ.

(કોરસ) જૂઠા કેં અકડે—જૂઠા કેં અકડે,
ખાલી ખોખાંઓ ખખડે;
ખોટાં ડોલ કરી રખડે;
જૂઠા કેં અકડે—જૂઠા કેં અકડે,
કોરા વાગાએ કકડે,
ઘરમાં પરણી ફફડે.

૨

ત્રિસ રૂપિયા કમાઈ લાવા—દસનાં તો ખૂટ લિયે,
વળિ હંડાં બરફ વિના તો—પાણી નહિ કયૂં પિયે;
પોતાની ફરજ ન જાણી—બીજાંને શીખ દિયે,
રે સુણી લિયો નાદાનો—પાખંડો નિત તનિયે.

(કોરસ) જૂઠા કેં અકડે—જૂઠા કેં અકડે,
ખાલી ખોખાંઓ ખખડે;
ખોટાં ડોલ કરી રખડે;
જૂઠા કેં અકડે—જૂઠા કેં અકડે,
કોરા વાગાએ કકડે,
ઘરમાં પરણી ફફડે.

૩

ગાયન ૭ મું.

નોદ બનાવનારાઓ (જીવો પાનું ૪૧ મું.)

રાહ ઈગરેલ—નહિ મુજસમ કોઈ અત્રપેસો.—એ રાહ.

પીએ કોઈ ખસ ફહેરમાં,

પીએ કોઈ ખુશ ફહેરમાં;

પીએ મુદદાઓ જવાન થવા,

પીએ થાક્યો થાકો તજવા.

પીએ ખીમાર સમાન દવા;

સુણુ ગુણુછે દારમાં થણા.

૧

પીએ જાગૃત કુંગ લાગવા,

પીએ નિંદ્રાળૂ જાગવા;

પીએ કોઈ દૂવા સ્વાઈ,

પીએ સરદીથી અકસાઈ,

પીએ જેણે ભુખ નહિ ભાઈ;

સુણુ ગુણુછે દારમાં થણા.

૨

પીએ કોઈ ગમ ટાળવા,

પીએ કોઈ મૂંઠ વાળવા;

પીએ જો ગ્લાસ તોજ સાર,

પીએ એ તો સમજ્યા વાર.

પીએ બહુ તે કરશે કર;

સુણુ ગુણુછે દારમાં થણા.

૩

ગાયન ૮ મું.

બેહુરામશાહ (જીવો પાનું ૪૩ મું.)

ખમાય--દાદરો.

(કાંઈ લટકે મટકે ચલત મેહન આવે—એ રાહ.)

બલા દિઠા ગરિય ઘરે મદગુણુ બહુ ભાઈ—સવાઈ;

ધનપતિને ધામ રહ્યા દુઃગુણુ સમાઈ.

૧

ગરિય નેક દ્યાનતે કરે મદા કમાઈ;	
મોટા કૈં બહીમાં રહે નિત લપટાઈ.	૨
ગરિય કરજ અદા કરે દુખથી અકળાઈ;	
મોટા કૈં ગરીબના લુટે હક મલકાઈ.	૩
ગરિય સદા ભજન કરે રચના ગુણુ ગાઈ;	
મોટા કૈં મરે દ્રવ્ય કાળે પછડાઈ.	૪

ગાયન ૯ મું.

નાજાં (જીવો પાનું ૪૫ મું.)

જંગલો -૫૬.

(ભવ ભય હર મંગલ મય પાવકો મળા—એ રાહ.)

જો જો માળી ફૂલ વિલુવા તુ દે મને;	
હાથો જોડી અરજી હું કરું તને.	૧
સુંદર આ બાગ જોઈ આંખ નહિ ઠરે,	
હાથો તો તોડવાજ તરફડે ખરે,	
નાખતો સુગંધતણી આશમાં ફરે;	
લીલું—પીલું—નીલું,	
સહુ જોઈ—સુધ જોઈ—વળિ રોઈ—દિલ દુખી બને.	૨
આજતો સવાર ટાંકણે સહુ ફલો,	
રડતાં ભીંજાઈ ગયાં આંસુથી ગુલો,	
વિન દેખે મુજને મુંઝાય યુલ યુલો;	
માળી—વાલી—ખાલી.	
ના હઠ કર-શિશ પગ પર-ધરિ જગધર-વરિશ તનમને.	૩
લાલી ચોરો મુજ ગાજની ગુલાબે,	
તરગેશે નેન લુટ્યાં જો પડિ ખાબે,	
એ બેને કર સજ તુ ઝટ તે બાબે;	
કાપો—શ્રાપો—આપો,	
દમ અકડી—ઝટ પકડી—મહુ જકડી—રગડજો તને.	૪

ગાયન ૧૦ મું.

નાજાં (જીવો પાનું ૪૭ મું.)

અરહંસ--ગરબી.

(સરસ સચ્ચ સણગાર સિધારંગા.—એ રાહ.)

- પતિવણુ જગમાં જિવતર ખોટું;
જૂઠો સહુ આધારરે.— ૧
- પશુ પક્ષી સહુ જિવજંતોનાં—જોડાં કરી આપારરે;
જગત વસાવો સકલ જોડયી—રાજીછે કરતારરે. ૨
- જ્યાં દેખું ત્યાં પ્રેમ ગાડયી—બાંધ્યાંછે નરનારરે;
નેમ એજ રખતી ન હોત તો—જોડ ન કરતે ત્યારરે. ૩
- જિવતી શું પણુ નજિવ સીજમાં—જોડાંતોછે પ્યારરે;
જેમ જડત વણુ રતન ન શોભે—હાયા વણુ હથિયાર રે. ૪

ગાયન ૧૧ મું.

નાજાં (જીવો પાનું ૫૫ મું.)

કાફી--હુમરી.

(ધીમહારા દરદર પુમ દરના.—એ રાહ.)

- જનમી શું આ જગમાં—દીવાની,
દુખના ઢગમાં—પડી પડી નિત રડિ રડિ મરવા,
રે હો ખુદા શું હું બંદિખાને;
નિત નિત રડિયા કરું—ડરથી ડરું—તફડી મરું. ૧
- આવો આવો બહાલા ભાઈ—મારી મદદે તું;
નહિ તો જિવપર આવી માયું—પટકી નાખિશ હું. ૨

ગાયન ૧૨ મું.

નાજાં (જીવો પાનું ૫૭ મું.)

ભૈરવી--૫૬.

(મોરલી બાજ રે—એ રાહ.)

- શુકર કરું હું લાખ લાખ નિત તારા હો જગવાલી;
માનું તારાં હુકમ જિગરથી નેક ચાલ હું ચાલીરે. ૧
- તમ વણ ખાલિક એ જગ માલિક કુલ દુનિયાછે ખાલી;
જ્યાં દેખું ત્યાં તમ ઝમકોછો સકલ જગતને પાલીરે. ૨
- દુખિયારીનાં દુખને હરવા ટાલીછે જાંનલી;
સુખનો સૂરજ તમે ઉગાર્યો કાપી દુખ નિશ કાલીરે. ૩
- ખંદીખાને રડતાં રડતાં ફેલી આંખે લાલી;
પાર ઉતારી તે દુખથી તે—મુજ હાથેને ઝાલીરે. ૪

ગાયન ૧૩ મું.

સઘલાઓ (જીવો પાનું ૬૩ મું)

રાહ ઈગરેજ—ગલારી ગલારી એખીસીનિયા.

- નેક ખસલત માનવી,
નિત્ય સુખસમ જાનવી,
પાપ ખટપટ માનવી,
લેતો ના તું માથે. ૧
- મુખ પરધન ખાધને,
પાપ ગુણ નિત ગાધને,
સાચ પરદુખ ચલાધને,
જશે ખાલી હાથે. ૨
- ફિક્ક કર બદબોજની,
સત્ય સદગુણ ખોજની,
માન ચરજ ફિરોજની,
લેજે નેકી સાથે. ૩

